

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İSMET İNÖNÜ’NÜN SİYASİ FAALİYETLERİ VE DEVLET
ADAMLILIĞI (1957-1973)

Hazırlayan
ADEM DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA

BİNGÖL-2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

İSMET İNÖNÜ'NÜN SİYASİ FAALİYETLERİ VE DEVLET
ADAMLILIĞI (1957-1973)

Hazırlayan

ADEM DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA

BİNGÖL-2020

İÇİNDEKİLER.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	III
TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VIII
SUNUŞ.....	X
GİRİŞ.....	1

İSMET İNÖNÜ'NÜN SİYASİ FAALİYETLERİ VE DEVLET ADAMLILIĞI (1957-1973)

BİRİNCİ BÖLÜM 1957-1960 İSMET İNÖNÜ'NÜN MUHALEFET ANLAYIŞI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1 İsmet İnönü'nün 1950-1957 Arası Devrim İlkelerine Bakışı ve Kemalizmi yeniden Yorumlama Faaliyetleri	13
1.1.1. İnönü'nün DP İktidarına Bakışına Tesir Eden Gelişmeler.....	14
1.2 İnönü'nün DP İktidarı Karşısında Rejimi Koruma Çabaları.....	19
1.2.1. İnönü'nün Laiklik Üzerinden Geliştirdiği Muhalefet Anlayışı.....	22
1.3. 1957 Sonrası Siyasi Huzursuzluklar ve Vatan Cephesi.....	25
1.3.1 İktidar ve Muhalefetin Oluşturduğu Siyasi İttifaklar ve Kutuplaşma.....	28
1.4. Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması ve Demokrat Parti İktidarının Sonu.....	32

İKİNCİ BÖLÜM 27 MAYIS İHTİLALİ'NİN ETKİSİNDE İNÖNÜ HÜKÜMETLERİNİN ÖNEMLİ SİYASİ FAALİYETLERİ (1961-1965)

2.1. İsmet İnönü'nün Endişeleri Işığında Yapılan Af Tartışmaları.....	43
2.2 Ordunun Koalisyon Hükümetleri Üzerindeki Etkileri.....	46
2.3 İnönü'nün Öğrenciler Üzerindeki Etkisi ve Öğrenci Olayları.....	48
2.4 Talat Aydemir Ayaklanmaları ve İnönü'nün Siyasi Yetenekleri.....	50
2.5 III. Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Buhranı.....	64
2.6 İnönü'ye Karşı Yapılan Suikast Girişimine verilen İç ve Dış Tepkiler.....	66
2.7 İnönü'nün Suikast ile İlgili Değerlendirmeleri.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSMET İNÖNÜ’NÜN DEVLETÇİLİK, LAİKLİK VE ORTANIN SOLU
DÜŞÜNCEİ

3.1 Demokratik Devletçilik İlkesinin Benimsenmesi	75
3.2 İnönü’nün Ortanın Soluna Yüklelediği Anlam.....	79
3.2.1 Ortanın Solu Düşüncesinin Atatürkçülük içinde Konumlandırılması.....	80
3.2.2 Ortanın Solunda Başlayan Görüş Ayrılıkları.....	87
3.3 İnönü’nün Türk Köylüsüne Bakış Açısı ve Ortanın Solunda Konumlandırması.....	88
3.4 İnönü’ye Göre Ortanın Solu ve Laiklik.....	90
3.5 Demokrasi Tartışmalarında İnönü.....	94
3.6 İnönü’nün Ordu ile Siyaset Arasında Kurduğu Dengeler.....	100
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	127
ÖZ GEÇMİŞ.....	135

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım ‘İsmet İnönü’nün Siyasi Faaliyetleri ve Devlet Adamlılığı(1957-1973)’ adlı çalışmanın bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

07 /07 / 2020

Adem DOĞAN

İmza

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Adem DOĞAN tarafından hazırlanan İsmet İnönü'nün Siyasi Faaliyetleri ve Devlet Adamlılığı(1957-1973) başlıklı bu çalışma .../.../2020 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda (oy birliği/oy çokluğu) başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	İmza
Danışman	İmza
Üye	İmza

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun...../...../2020 tarihi ve .....sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında İsmet İnönü'nün 1957 yılından itibaren ölümüne kadar olan sürede siyasi faaliyetleri ve devlet adamlılığı üzerinde durulmuştur. İktidar ve muhalefet dönemlerinde İsmet İnönü'nün devlet kurumları üzerindeki etkisi özellikle ordu ile münasebetleri ile söz konusu süreçte ki faaliyetleri dönemlere ayrılarak incelenmiştir.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Gör. Ergün Öz AKÇORA'ya teşekkürlerimi sunarım. Kaynak aramak için yardım talep ettiğim Bingöl Üniversitesi tarih bölümü öğretim görevlisi Mehmet Kaya'ya ve Fırat Üniversitesi Tarih bölümü öğretim görevlisi Yavuz HAYKIR'a bu zorlu tez sürecinde benden desteğini bir an için bile esirgemeyen değerli arkadaşım, Zilhace ATEŞE'e, tüm eğitim hayatım boyunca benden manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Adem DOĞAN

Bingöl 2020

ÖZET

Tezin Başlığı: İsmet İnönü'nün Siyasi Faaliyetleri ve Devlet Adamlılığı (1957-1973)
Tezin Yazarı : Adem DOĞAN
Danışman : Dr. Öğr. Görevlisi Ergün Öz AKÇORA
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : T.C İnkılap Tarihi
Kabul Tarihi : ..../...../2020
Sayfa Sayısı : 11(Ön Kısım)+135(Tez)

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Milli Şef döneminin yaşanması İnönü'nün CHP ve devlet üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Çok partili hayata geçiş aşamalarında İnönü'nün girişimlerinin olduğu bilinmektedir. 1950 seçimlerini kaybeden İnönü'nün muhalefet dönemi başlamıştır. Muhalefette olmasına rağmen devlet kurumları üzerindeki etkisi ile özellikle ordu mensupları ile ilişkileri çok önemlidir. Ancak gerek İnönü ve partisinin muhalefet sürecindeki çıkmazları ile DP'nin iktidar sürecindeki tutumları iktidar ve muhalefet arasında ciddi çekişmelere sebebiyet vermiştir. DP'nin birçok konuda intikam alma tarzı politikaları ile İnönü ve CHP'nin Kemalizmi yeniden yorumlama çabalarıyla demokrasinin zarar göreceği bir sürecin başlaması kaçınılmaz olmuştur.

27 Mayıs'tan önce ve sonrasında İnönü'nün tekrar ön plana çıktığı görülmüştür. Darbe sürecinin içinde olmadığı her seferinde vurgulanan İnönü'nün ön plana çıkması askeri kanat ile olan ilişkileri ne kadar etkiliyse kendisinin siyasi ve devlet adamlılığının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. MBK'nin hemen her konuda İnönü'ye danışması bunun en bariz örneğini teşkil etmiştir. Koalisyon hükümetleri sürecinde İnönü'nün ön plana çıktığı ve özellikle askerler ile uyumlu olması yeni askeri kalkışmaların başarısız olmasında çok etkili olmuştur. Bu süreçte MBK'nin hemen her konuda danıştığı İnönü Yassıada yargılamalarında etkisiz kalmıştır. Dünyada ve ülkemizde cereyan eden olayları büyük bir ustalıkla okuyabilen İnönü Ortanın Solu politikası ile partisine yeni bir format atmıştır. Bu bağlamda Atatürk ilkelerinin yeniden gündeme alınması ile partisinin komünist bir çizgide olmadığını göstermeye çalışmıştır. 1971 askeri muhtırası ile bu bağlamda Ecevit ile ters düşmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnönü, Darbe, Atatürkçülük, Koalisyon, Ordu, Ortanın Solu

ABSTRACT

Title of the thesis: Political Activities and Statemanship of Ismet Inonu (1957-1973)
Author of the thesis: Adem DOĞAN
Consultant : Dr. Öğr. Görevlisi Ergün Öz AKÇORA
Department: Tarih
Department of Science: T.C İnkılap Tarihi
Date of Acceptance:
Pages:
<p>After the death of Mustafa Kemal Atatürk, Ismet İnönü was elected president and the National Chief period of his life reinforced İnönü's influence on the CHP and the state. It is known that İnönü's initiatives are in the stages of transition to multi-party life. Losing the 1950 elections, İnönü's opposition period began. Although he is in opposition, his influence on state institutions and especially his relations with members of the military are very important. However, the impasse of both İnönü and his party in the opposition process and the DP's positions in the ruling process have caused serious rivalries between the government and the opposition. It was inevitable that the beginning of a process in which democracy would be damaged by the efforts of İnönü and CHP to reinterpret Kemalism with the policies of the DP to take revenge on many issues.</p> <p>Before and after May 27, İnönü came to the fore again. It is understood that the political and statesmanship of İnönü, as much as his relations with the military wing are effective, is emphasized every time that he is not involved in the coup process. The fact that the MBK consulted İnönü on almost every issue was the most obvious example of this. The fact that İnönü was prominent in the coalition governments process and was particularly aligned with the soldiers was very effective in the failure of the new military initiatives. İnönü Yassıada, whom MBK consulted on almost every issue during this process, was ineffective in the proceedings. İnönü, who can read the events taking place in the world and in our country with great skill, has set a new format for his party with his left-of-the-Center policy. In this context, he tried to show that his party was not on a Communist line by reintroducing the principles of Atatürk. It contradicted Ecevit in this context with the 1971 military memorandum.</p>
Keywords: İnönü, Coup, Kemalism, Kemalism, Coalition, Army, Left of the Middle

KISALTMALAR

AP: Adalet Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DP: Demokrat Parti

MP: Millet Partisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TİP: Türkiye İşçi Partisi

YTP: Yeni Türkiye Partisi

SUNUŞ

İsmet İnönü'nün hayat hikayesi aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin yarım asırlık döneminin hikayesidir. Cumhuriyetin ilanından İnönü'nün vefat ettiği 25 Aralık 1973'e değin geçen süre zarfı içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilgilendiren olayların önemli bir kısmında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İnönü, bir Devleti Aliyeyi Osmaniye memuru(bürokratı) olarak adım attığı kariyerini, Kurtuluş Savaşı sürecinde en mühim sorumlulukları alan bir komutan ve devlet erbabı olarak devam ettirmiş, ateşkes ve barış icraatları esnasında bu niteliklerine bir de diplomatlık ilave etmiştir. Cumhuriyetin ilanı olan 29 Ekim 1923'ten, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) o döneme değin yegane olarak devam ettirdiği iktidarını, Beyaz Devrim olarak konumlandırılan bir demokrasi mağlubiyetinin akabinde Demokrat Parti'ye (DP) devrettiği 14 Mayıs 1950'ye değin geçen sürede İnönü, gerek devlet nezdinde, gerekse devrin yegane partisi CHP'de en üst kademedeki sorumlulukları ifa eden bir devlet adamıdır. Bu uzun dönem aralığında çok kısa olan bazı fasıllar hariç tutulursa, İnönü ya başvekil ya reisicumhur ve aynı anda ya parti genel başkan vekili ya da CHP genel başkanıdır. İnönü, bu süreçte, bir devlet adamı sorumluluğuyla, Atatürk ilkelerini gerçekleştirilmesinde en aktif görevi üstlenmiş; Türkiye'yi İkinci Cihan Harbi haricinde bırakmayı başarmış ve yurttan, harp neticesinde oluşan yeni dünya düzenine uygun gelecek bir şekilde, tek partili rejimden çok partili yönetime geçişi gerçekleştirmiştir.

Çok partili hayata dönülmesi ve 1950'deki seçim mağlubiyetinin akabinde, İnönü bir ana muhalefet partisi lideri konumuna gelmiştir. Böylece, bu yeni vasfını, hiçbir dönem fazlaca öne sürmemiş ya da gerek devlet erkanı gerekse kalabalık insan toplulukları İnönü'yü genel olarak bu biçimde görmemiştir. Bu yeni süreçte, İnönü, iktidar olan DP'ye karşı bir muhalif parti başkanı olan bir politika neferi şeklinde algılanmamıştır. Destekçileri nezdinde o bir muhalif lider değil, cumhuriyeti kurtaran ve devleti kuran en etkili iki önderden biri, her çeşit sorun karşısında katiyen müracaat edilmesi, düşüncesinin alınması elzem olan, bir nevi siyaset ötesi bir devlet erbabıdır. İktidar olan DP'lilerin nezdinde de İnönü, kendilerine muhalefet yapan bir siyasi akımın lideri değil, realite de, devletin ilk yıllarından o döneme kadar devam ettirmiş olduğu etkili yaptırım gücünden kaçınılması icap eden bir liderdir.

27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri ihtilalin akabinde İnönü'nün etkisi kendisini tekrar hissettirmiş, yönetimi devr alan Milli Birlik Komitesi, bütün faaliyetlerinde, daimi şekilde, İnönü'nün yardımını almış ya da bir şekilde İnönü'nün karşı çıkabileceği faaliyetlerden uzak durmuştur. Ordu idaresinden sivil idareye geçiş döneminde İnönü tekrar kilit rol almış, bu sıkıntılı süreç, 1961 genel seçiminde partisi yeterli mebus çıkaramamış olmasına karşın, İnönü'nün başvekilliğin de geçilmiş, yeni ihtilal kalkışmaları onun tecrübeleri yardımıyla engellenmiş ve etkili siyaseti nedeniyle asker kışlasına dönmüştür. Kapatılan DP üyelerinin affı ve politik haklarının geri verilmesi meselesinin yurttan oluşturduğu sarsıntılarla devam eden 1960'lı senelerin ikinci döneminde de, tekrardan ana muhalefet partisi başı pozisyonuna geçen İnönü'nün politik hayat içerisindeki hususi etkisi hiçbir vakit eksilmemiştir. Bu süreçte, “devletçilik, laiklik, inkılapçılık ve toplumsal adaletten taraf olmak” şeklinde ön plan çıkan “ortanın solu” fikrini ortaya getirerek, Atatürk ilkelerini yeni bir nüansla tekrar açıklama gereği duymuştur. Askerlerin 12 Mart 1971'de bildirdiği etkili muhtıranın nihayetinde ortaya çıkan ara rejim döneminde de ordu, yaşlanmış olmasına rağmen, daima İnönü'yle ters düşmekten imtina etmişlerdir. Bu süreçte, İnönü'nün, CHP'nin ara yönetime bakan verme siyaseti CHP bünyesinde sorunlara sebep olmuş ve bu dönemde İnönü genel başkanlıktan, partiden ve mebusluktan ayrılmış ve eski Cumhurbaşkanlarına ayrılan daimi senatörlüğe geçerek Cumhuriyet Senatosu yer almıştır. Böylelikle İnönü çok partili hayat itibarıyla de, aktif bir şekilde politikacı olmaktan ziyade, bir devlet erbabı şeklinde konumlandırılabilir profiline, aktif olduğu kadar resmi olarak ta siyaset üstü bir devlet adamı şeklinde sonuçlandırmıştır.

GİRİŞ

Politika söylemleri, politikacıları devlet faaliyetlerine ve siyasi davranışlarına dönük düşüncelerini kapsayan ifadeleridir. Bilhassa siyasî parti önderlerinin konuşmaları politikanın biçim almasında mühim rol alır. İktidar ile muhalefet diyalogu bu konuşmalar çerçevesinde biçimlenirken, ilişkilerin dönem dönem gerginleştiği, zamanlarda münasebetlerin olumlu şekilde vuku bulduğu gözlemlenebilir. Buradaki ana sorunlardan biri, önderlerin karşılıklı olarak kullandıkları söylemin şeklidir. Tarzlarındaki ağır ve katı ifadeler politik münasebetlerin tıkanmasına, anlaşma imkanlarının ortadan kalkmasına sebep teşkil edebilmektedir. Aynı biçimde karşılıklı kullandıkları anlaşmacı söylem, meseleleri karşılıklı itibar diyalogu perspektifinde çözme gayretleri, politik iklimin ılımlı bir hal almasına ve güzel diyalogların yaşanmasına ortam oluşturmaktadır. Bilhassa liderler arasında oluşan iyi veya kötü biçimindeki ilişki, kendi politik çevrelerine de tesir etmektedir. Bu vaziyet halk nezdinde kutuplaşma veya işbirliği ortamının ortaya çıkmasında temel neden kabul edilmektedir.

Liderlerin tercih ettiği söyleme tesir eden en mühim gerekçe ise, psikolojik faktörler haricinde, mevcut politik iklim gelmektedir. Bilhassa seçim havası, hem evveli hem de nihayetiyle iktidar ile muhalefet başlarının konuşmalarında ağır ithamların arttığı zamanlardır. Tarafların teşkilat potansiyellerini büyütme telaşıyla hesaplaşma, karşılıklı suçlama ve itham durumuna geçtikleri bilinmektedir. Türkiye’de çok partili sisteme geçiş döneminde ve akabinde ki iktidar-muhalefet diyaloglarının biçimlenmesinde ve demokrasinin gelişerek kökleşmesinde liderlerin karşılıklı söylem biçimleri mühim etki yapmıştır. Türkiye’nin siyasî hayatında yeni bir süreç başlatan bu gelişme, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü ve Demokrat Parti (DP) lideri Adnan Menderes’in tercih ettikleri politik söylem çevresinde kalıplaşmıştır.

Türkiye’de çok partili sisteme geçişi hızlandıran sebepler ve Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ortaya çıkan muhalefet, henüz İkinci Cihan Harbi yıllarında şekillenmeye başlamıştır. CHP bünyesindeki ilk etkili muhalefet, 1945’in Ocak ayında TBMM gündemine getirilen “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” ve “1945 yılı Bütçe Görüşmeleri” esnasında şekillenmiştir. Adnan Menderes ile başlayan süreçte DP kurucuları içerisinde yer alan isimler yasaya reaksiyon göstermişlerdir. Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ve bütçe müzakereleri esnasında ortaya koyduğu muhalefetle

Adnan Menderes politik kesimler arasında ilgiyi üzerine çekmeyi sağlamıştır¹. Aydın mebusu Adnan Menderes 16 Mayıs 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Yasası müzakerelerinde yaptığı mülakatında: "...*Bunlar nasyonel sosyalist rejimin iskân, Topraklandırma Kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen aynen iktibas olunmuş [aktarılmış] düşünce ve hükümlerdir.*" suçlamalarında bulunmuştur². Menderes'in, bu yasa tasarısını ırkçı Nazi icraatlarına benzetmesi, TBMM bünyesindeki münakaşaları artırmıştır. Menderes haricinde Refik Koraltan, Emin Sazak gibi şahsiyetler de iktidara karşı aleni bir tutum içerisine girmişlerdir.

7 Haziran 1945 tarihinde Kars mebusu Fuat Köprülü girişimleriyle CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı'na bir önerge ulaştırılmıştır. Fuat Köprülü dışında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'nın da oyanladığı önerge tarihe "Dörtlü Takrir" ismiyle geçmiştir³.

İlk olarak CHP Genel Yönetim Kurulu'nda görüşülen önergeyi İnönü, "*Ne yapayım? Bu küçük grubu memnun edemedim.*" ifadesiyle açıklamıştır⁴. Önergenin müzakere edilip reddedilmesinden akabinde Menderes ve Köprülü *Vatan* gazetesinde dörtlü takririn temel düşüncelerinin anlatıldığı muhalif makaleler yazmışlardır. Bu aleni muhalefet neticesin de CHP'den ihraç edilmişlerdir. Sonrasında Refik Koraltan da arkadaşlarının atılmasını yeren bir basın mülakatı nedeniyle CHP'den çıkarılmıştır. Kısa bir zaman sonra Celal Bayar'ın ayrılmasıyla da dört mebus yeni parti teşkilatına gidebilecek konuma gelmişlerdir⁵. Bayar'ın ayrılmasından evvel, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945'teki TBMM açılış hitabında, çok partili yaşama geçiş meselesindeki düşüncelerinin ilk işaretlerini vermiştir. Lafı yakın zamandaki seçimlere değdiren İnönü, "...*Yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene geçecektir. Bu zaman milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoğunlukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.*" Şeklinde ifade etmiştir. Sonrasında parti bünyesindeki muhalefete bir ileti özelliğinde anlaşılabilir olan şu ifadeleri kullanmıştır:

"O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini

¹ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2003, ss.11-14.

² *TBMM TD*, D. 7, C.17 (16.05.1945), ss. 112-116.

³ Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, s. 206-207.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 214.

⁵ Timur, *a.g.e.*, s. 19.

bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur⁶.”

Anlaşıldığı vechiyle İnönü, parti bünyesindeki muhaliflere aleni bir yönlendirme yaparak, muhalefetlerini parti bünyesinde değil, farklı bir parti içerisinde yapabilmelerinin politik yaşamımız bağlamında çok faydalı olacağını ifade ederek, Dörtlü Takriri yeni siyasi teşkilat kurmaya yönlendirmiştir. Gerçekten İnönü'nün bu yönlendirmesinde bir süre sonra, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, Dörtlü Takrir'in ileri gelenlerinin girişimleri ile resmen kurulmuştur⁷.

14 Mayıs 1950 tarihin de gerçekleştirilen seçim neticesine göre: Demokrat Parti'den 408, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 69, Millet Partisi'nden 1, Bağımsızlardan 9 mebus ile meclis yeniden şekillenmiştir. Bu vesileyle yirmi yedi yıl sonunda Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını kaybetmiş, politik yaşamımızda ilk defa muhalefet partisi demokrasi yöntemi ile iktidar olmuştur⁸. CHP, uzun bir süre iktidar olarak yıpranmışlığı ve toplumun değişim isteğini yerine getirememesi vesilesiyle seçimleri kazanamamıştır. İnönü, CHP'nin seçimi kazanamamasını: “İnsaflı insafsız binbir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur. Bu da milletin hem masum hem tabii bir isteği” ifadesiyle açıklamıştır.⁹ Genel olarak İnönü iktidar değişikliğini çok partili yaşama şeklinde kabul etmiş ve bu somut durumun büyük bir başarı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu başarıyı CHP tarihine mal etmiştir.

İnönü, CHP'nin liderliğine aktif olarak geçmenin akabinde yayınladığı tebliğde ise: “*Vatanımızda dirlik, düzenliğin muhafazası ve vatanın bütünlüğünün korunması bizim için bütün parti mülahazalarının [düşünce] ve siyaset cereyanlarının üstündedir*”¹⁰. açıklamalarıyla devletin bütünlüğü ve rejimin muhafazası konularında imada bulunmuştur.

⁶ TBMM TD, D. 7, C.20 (01.11.1945), s.9.

⁷ Timur, a.g.e., s.20.

⁸ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*, Timaş Yay.,İstanbul, s. 22.

⁹ Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970, s. 333.

¹⁰ *Ulus*, 24 Mayıs 1950.

Seçim neticeleri, cumhurbaşkanı ve başvekilin kim olacağı münakaşalarının da yaşanmasına sebep olmuştur. Bu önemli mevkiden birine Celal Bayar'ın seçilmesi düşünülürken, ikinci makama kimin getirileceği merak konusu olmuştur. Cumhurbaşkanlığı meselesinde öncelik DP meclis grubuna verilmiş, DP'liler yaptıkları toplantı sonucunda Reiscumhurluğa Celal Bayar'ın adaylığında mutabık kalmışlardır. 22 Mayıs'taki celsede TBMM'de Celal Bayar 66 ret oyuna karşılık 387 evet oyu ile Cumhurbaşkanı olmuştur¹¹. Bayar, Reiscumhur olduğu gün Menderes'e, hükümeti kurma görevi vermiştir. Böylece Adnan Menderes, hem başvekil hem de DP genel başkanı görevini üstlenmiştir.

Başbakanlık ve parti liderliği ilk defa tek kişide birleştirilmiştir. Çünkü CHP iktidarında parti önderliği cumhurbaşkanında kalmıştır. Böylelikle Menderes, evvelki durumlardan değişik bir şekilde mühim bir güç ile hükümet olmuştur. Menderes'in bu ani parlamayı dikkate haizdir. Çünkü parti liderlerinden Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'a binaen daha az öne çıkan Adnan Menderes, 1931'den itibaren TBMM de olmasına rağmen parti bünyesinde parti müfettişliği haricinde görev yapmamıştır. Arazi maliki bir aileden olan Menderes anne ve babasını genç yaşta kaybetmiş, babaannesi tarafından büyütülmüştür. İzmir Amerikan Koleji'nde başladığı lise hayatını harp sebebiyle bitirememiş, mebus olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne Milli Eğitim Bakanlığı'nın hususi müsadetiyle sürdürebilmiştir. Menderes'in ön plana çıkması gerçekten 1946-1950 dönemine denk gelmiştir. Menderes'in toplum ile girdiği diyalog, hitabet ile ikna yeteneği onun politik hayatındaki parlamayı şüphesiz etkilemiştir¹².

29 Mayıs 1950 tarihinde Menderes, kabinenin yol haritasını TBMM'ye takdim etmiştir. Yeni bir devrin başlangıcı, 2 Haziran tarihinde Menderes kabinesinin güvenoyu oylaması ile başlamıştır. Lakin bu içtimada CHP'nin DP tarafından tek parti dönem icraatlarına dönük ithamlara yanıt vermek amacıyla söz istemesi, lakin DP'nin bu talebe olumlu bakmaması üstüne, CHP grubu durumu red ederek TBMM'yi terk etmiştir. Dolayısıyla yeni meclisin ilk günü, münakaşalar stresli bir atmosferde vuku bulmuştur¹³. "Yeni hükümetin program münakaşalarında söz verilmeyen İnönü, DP programı ile kendi parti grubuna söz hakkı verilmeyişine

---

¹¹ Demir, *a.g.e.*, s. 24.

¹² Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 105.

¹³ Demir, *a.g.e.*, s. 26.

dönük yergilerini 29 Haziran-3 Temmuz tarihleri döneminde toplanan VIII. Kurultay'da konuşma gereği duymuştur¹⁴. ”

Başvekil Menderes ile CHP lideri İnönü'nün birinci görüşmesi ise kutlama ziyareti amacıyla gerçekleşmiştir. Menderes, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ile beraber görüşmeye gelen İnönü'yü en üst düzeyde kibar bir biçimde istikbal etmiştir. Menderes bu görüşmede İnönü'ye başvekillik yerine oturması için istekte bulunmuş, Menderes'in bu alakasına binaen İnönü'nün ilk cümlesi ise “*Emniyette miyiz?*” şeklinde olmuştur. Bu suale binaen Menderes, şaşırarak, “*Aman Paşam, bu nasıl söz? Elbette emniyettesiniz. Başka türlüüne imkân tasavvur [düşünce,niyet] eder misiniz?*” demiştir. İnönü ise, “*Ya bu nümayişler [gösteriler] ne oluyor? Bu SS kıtaları, bu tecavüzleri ne zaman önlenecek? İfadesini kullanmıştır. İnönü'nün bu sözleri üzerine Menderes, “İnsaf... Kaldı ki biz seçimden üç dört gün sonra teşkilatlarımıza tamim gönderdik. Sevinçlerini karşı partiye tecavüz şeklinde izhar etmemek [göstermemek] suret-i katiyede (kesinlikle) sakınmalarını istedik” şeklinde açıklamasıyla partisini ve kendisini savunmuştur.*

İnönü ve Menderes'in özelinde gerçekleşen bu diyalog Menderes'in bir hayli tuhafına gitmiş, fazlasıyla gücendiği için de iade-i ziyarete gitmemiştir. Bu nedenle iki siyaset adamının bu ilk karşılaşması soğuk bir atmosferde gerçekleşmiştir. Mevzu bahis olan “siyasî teminat” isteği de iktidar ile muhalefet bağlamında uzun zaman sorunlu bir mesele olarak devam etmiştir¹⁵. CHP'nin muhalefete DP'nin iktidar olmaya yönelik çalışmaları siyasi ortamı gereceği başından itibaren hissedilmeye başlanmıştır. Güvenoyu verilmenin akabinde Menderes kabinesi icraatlarına başlamıştır. Lakin daha birinci ayını tamamlamadan bir Albayın darbe ihbarı meselesi gündeme oturmuştur. Grup hitabında söz alan başbakan Menderes:

“Muhterem arkadaşlarım, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek [saymak] Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasî iktidarı bozuk göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza

¹⁴ İsmet İnönü, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 15.

¹⁵ Demir, a.g.e., ss. 32-33.

geçmişlerdir...” ifadeleriyle, CHP’yi askerleri kışkırtarak darbeye zemin oluşturmakla suçlamıştır. Yine CHP’nin lideri “iktidar hastaları” ifadesiyle direk İnönü’yü hedef göstermiştir. Menderes’in hükümetin birinci ayında, bir haber üzerine yaptığı bu açıklamalardaki sabırsız ve telaşlı psikolojik hali politik söylemine sert bir şekilde aksetmiştir. Menderes’in bu şekil konuşmaları başbakanlığı bitene değin devam etmiştir¹⁶. 3 Eylül 1950 yerel yönetim seçimlerinde CHP başı İnönü ve DP lideri Menderes tekrardan rakip olmuşlardır. Seçim çalışmaları iktidar ve muhalefet için stresli ve telaşlı geçmiştir. İnönü 28 Ağustos 1950 tarihinde radyoda gerçekleştirdiği mülakatında: *“Bu seçimde DP’ye oy vermemek lazımdır. DP idaresinde memleket baştan başa huzursuzluk içindedir. Siyasî emniyetimiz pervasız apaçık tehdit altındadır”* ifadelerine yer vermiştir. Menderes yakın arkadaşlarına, İnönü’nün tekrardan politik güvenlik meselesini gündeme taşımaya mana veremediğini belirtmiştir. Olaysız ve sükunet içinde gerçekleşen seçimlerde, seçim neticeleri gereğince DP 560 Belediye Reisliğini alırken, CHP 40 Belediye Reisliğini almıştır. Dolayısıyla neticeler CHP açısından tam bir fiyasko olmuştur. DP ise belediye seçimleri ile potansiyelini teyit ettirmiş, hem de milletvekili seçimlerdeki durumunu bir adım öteye taşımıştır¹⁷. İnönü’nün seçim akabinde *Ulus* gazetesine yaptığı mülakatında: *“Bizim sıkıntımız gelecek seçimlerin neticesinden şüphe etmek değil, bugünkü iktidarın elindeki dört seneyi heder etmesi endişesidir.”* ifadesinde bulunmuştur. Bu nedenle İnönü, bir sonraki seçimlerden CHP adına “ümitli”, lakin bu süre zarfında hükümetten “şüpheli” olduğunu açıklamıştır¹⁸.

Seçim neticelerinin oluşturduğu arzu ve konsantrasyonla Menderes, vaktiyle daha da katılaşmaya, CHP’lilerin yergilerine daha sert müdahale etmeye başlamıştır. Menderes, asıl huzursuzluğu da CHP başı İnönü’den görmüştür. “Menderes’e bakılırsa; İnönü’nün politika üstü davranışları ve devlet nezdindeki etkisi iktidara tepeden bakan ve en iyi ben bilirim edası huzursuzluk vericidir¹⁹.”

İnönü ise hükümete dönük getirdiği eleştirilerde; yanlışlıklar içerisinde bulunduğunu, DP’den fayda görülemeyeceğini ve hükümetin süresinin kısıtlı olduğunu belirtmiştir Menderes’in, İnönü’nün kullandığı bu ifadelere cevabı çok ağır olmuştur: *“Vaktiyle bir İsmet Paşa vardı. Kendisini bu memleketi idare için gökten*

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1985, ss. 181-183.

¹⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 37-39.

¹⁸ *Ulus*, 3 Ekim 1950.

¹⁹ Demir, *a.g.e.* s. 40-41.

nazil olmuş [inmiş] sanırdı, ona göre bu milleti başkası idare edemezdi. Acaba bu Milli Şef ne haldedir?” demiştir ve akabinde , “70 yaşına gelmiş bir insan sanki hafızasını kaybetmiş veyahut da 1950 senesinin 15 Mayıs 'ında dünyaya gelmiş gibi konuşuyor. Sözlerine elbette güleceksiniz” açıklamasıyla İnönü'yü kaale almadığını anlatmak istemiştir. Ayrıca Menderes: “Dünün Millî Şefi 180 derece bir devirle, bugün bir hürriyet kahramanı olamaz. Senin hüviyetin tepeden tırnağa kadar antidemokratiktir” ifadeleriyle suçlamalarda bulunmuştur²⁰. Bu sebeple iktidar ve muhalefet münasebetleri bu sert söylemlerle karşılıklı suçlamalar etrafında biçimlenmiştir. Liderler nezdinde vuku bulan gerginlikler partililere ve yurt geneline de yansımıştır. İnönü'nün bir ülke seyahatı esnasında Balıkesir'de hadiseler yaşanmış, CHP'liler ve DP'liler arasında olumsuz hadiseler cereyan etmiştir²¹. Balıkesir'de vuku bulan hadiseler 28 Kasım 1952 günü TBMM gündeme gelmiştir. Mecliste kürsüye gelen Menderes, İnönü'ye dönük bir şekilde; “ak saçlı general”, “dünkü diktatör”, “baykuş” sözlerini kullanmıştır. Bu ifadeler, Menderes'in bilinen kibarlığını aşan, politik münakaşalarda en sert söylemleri yapmaktan imtina etmeyen bir psikolojiye sahip olduğunun belirtisi olarak anlaşılabilir.

Menderes bu ağır söylemini ;“*Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memleketteki zulüm devri İsmet Paşa ile onun iktidardan düşmesi ile kapanmıştır*” ifadeleriyle de sürdürmüştür²². İnönü, şahsına yönelik ithamları “yalan ve iftira” şeklinde değerlendirmiş, demokratik yönetimin yerleşmesini isteyenler içerisinde bulunduğunu vurgulamış ve ithamları “zavallı bir düşünce” olarak değerlendirmiştir.

Meclis, çok önemli bir oturuma tanıklık etmiş, liderler peş peşe kürsüye gelerek şahıslarına yönelen yergi ve ithamları yanıtlamışlardır. Nihayet münakaşa ilerledikçe tarzlarındaki kin ve nefret dozunun düştüğü görülmüştür. Menderes; “*Eteklerindeki taşları dökecek olursak, bu memleketi mutlaka biz idare ederiz zihniyetinden sarfınazar edecek [vazgeçecek] olurlarsa, 1950'de başımıza bir kazadır geldi zihniyetinden feragat edecek olurlarsa...anlaşabiliriz*” şeklinde konuşmuştur. Peşinden İnönü, lafi esas meseleye getirerek Manisa'da ve Balıkesir'de “tacizlere” maruz kaldıklarını belirterek daha evvel söylediği “siyasî güvenlik” isteğini yenilemiştir. Buna cevaben kürsüye bir defa daha gelen Menderes “*Balıkesir'de kuvvet darbesiyle konuşamamışlar. Bu yalandır, yanlıştır. Kendileri çekindiler,*

²⁰ Demir, a.g.e. s. 43-44.

²¹ Demir a.g.e., s. 50.

²² TBMM TD, D. 9, C. 17 (28.11.1952), s. 379-382.

gidebilirlerdi, konuşabilirlerdi” biçiminde konuşmuştur. Siyasî güvenlik meselesinde de İnönü’yü “merhametli” davranmaya çağırıldığını konuşmasına ilave etmiştir. Ayrıca konuşmayı yaklaşan milletvekili seçimlerine değindirek, kimin doğru olduğuna milletin belirleyeceğini açıklamıştır. Bu nedenle Menderes ve İnönü özelindeki huzursuzluk, Balıkesir hadiseleriyle beraber üst seviyeye çıkmıştır. Bu vaziyet her iki siyaset adamının karşılıklı kullandıkları söylem ve yaptıkları eleştirilerde kendini göstermektedir²³.

1954 seçimleri evvelinde iktidar ve muhalefet münasebetleri bağlamında “tarihi bir celse” gibi değerlendirilebilecek başka bir meclis birleşmesi de 14 Aralık 1953 tarihinde yapılmıştır. Mecliste ağır münakaşalara sebep olan mevzu CHP’nin mallarının, yasa taslağındaki ifadeyle “Haksız edinimlerinin” hazineye iadesidir²⁴. Taslakla alakalı olarak TBMM’de ilk olarak söz isteyen İnönü’nün önemli etki oluşturacak olan ifadeleri şunlardır “...*Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Adeta suçluların telaşı içindesiniz*”²⁵. İnönü’den sonra Başvekil Adnan Menderes sinir ve telaşla kürsüye çıkmıştır. Söylemlerinde direk İnönü’yü hedef seçerek şunları ifade etmiştir: “Demir bu kürsüye yaşlı zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet. Fakat bütün evzaı [durumu] ile kelimeyi söylemeyeceğim, neye şayan olduğunu siz takdir edersiniz. Muhterem arkadaşlar, kendisi kararını vermiş, sıkılmayacağım diyor. Bütün tarihi hakikatlerin tam tersini söyleyeceğim diyor... Ondan sonra, bunların hepsini söyledikten sonra kürsüden inerken yine evvelce provası, mizansenini yapılmış olduğu şekilde hepsi ayağa kalkıyorlar, buradan bir resmi geçit halinde, Büyük Millet Meclisini, sözde, terk ederek gidiyorlar... Hayatının 70 yaşını ikmal etmiş, devleti elinde bunca sene bulundurmuş, imanı şeref ve haysiyetin en yüksek derecesine gelmiş olması icap eden bir insanın mahcubiyet duymadan hakikatleri bu derece pervasızlıkla tersine çevirmiş olması, gözlerinizin karasına baka baka bunları konuşması ve tarihten sizi seyrediyorum diye hakikaten mübalatsızlığın [özensizlik] ve pervasızlığın [çekinmezlik] görülmemiş örneğini vermesi cidden hazindir.” Müzakeresinin devamında, Menderes’in agresif psikolojisinin iniş-çıkışlarını gösteren ifadeleri şunlar olmuştur: “Affediniz siyasî adabın dışına çıksam dahi, bir millî meseleyi halletmekteyiz arkadaşlar. Bu fitne bitsin, bitsin artık bu fitne memlekette... Ben böyle ak pak bir zata kalkıp da, doğru

²³ Demir, *a.g.e.*, s. 54.

²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, c. III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 130.

²⁵ *TBMM TD*, D. 9, C. 26 (14.12.1953), s.169.

eğri Devlet reisliği yapmış o mevkie gelmiş bir zata kalkıp da bu suretle konuşmak istemezdim ve bugün için niyetim bu değildi. Fakat şurasını söyleyeyim ki; sizi toptan suçlandıran insanın bu isnadını, bu iftirasını geri almadığı takdirde sözlerimle layık olduğu mukabeleyi görmüştür, demek çok yerinde olur arkadaşlar²⁶.”

Gerçekleştirilen oylamada ise CHP'nin itirazına binaen yasa taslağı kabul görmüştür. Lakin yasa kabul görse de Menderes, İnönü'nün TBMM'de yaptığı müzakerenin tesirinden sıyrılamamıştır. 29 Aralık'ta bir araya gelen DP meclis grup birleşmesinde, ilk adım olarak İnönü'nün müzakeresini meclis tutanaklarından okumuştur. Akabinde DP'nin ikinci kurultayında onaylanan Millî And'a mukabele olarak CHP'lilerce yayınlanan tebliği ve 14 Mayıs seçimleri evveli İnönü'nün Taksim'deki halka hitabından bazı kısımları okumuştur. Menderes, bu metinler de İnönü'nün DP'yi itham ederek “şiddet yöntemlerine” başvurmakla suçladığına ilgi çekmiştir. Başkaca İnönü'nün iktidardayken söylemleri ile muhalefetteyken söylemleri arasında önemli değişiklikler olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Menderes, İnönü'nün “Tarih kürsüsünden vaziyetinizi izliyorum...” ifadelerine güvenmiş ve bu ifadelere atıfta bulunarak “*Dünün Millî Şefi Ankara sokaklarında bir karnaval alayının başında ne hale gelmiştir. Tarih sahnelerinde kendisini izlemekteyiz.*” ifadelerini kullanmıştır. Yine İnönü'nün “müsadere yasası” lafını aşağılama olarak görmüş, İnönü'yü hukuka aykırı davranmakla suçlamıřtır²⁷.

1953 yılı bitiminde politika, seçim atmosferine bürünmüştür. İnönü, 15 Ocak 1954 tarihinde İstanbul'da üniversite öğrencilerinin İnkılâp Ocağı kurultayına iştirak etmiştir. Burada yaptığı müzakeresinde İnönü, “siyasî güvenlik” ve “rejim sorunları” ile ilgili yakınmalarını gündeme getirmiştir. 16 Ocak tarihinde İzmit'te gerçekleştirdiği müzakeresindeyse : “*Memlekette siyasî hava o kadar sinirli bir şekil aldı ki, bunu yatıştıracak bir çare bulmak ilk vazife sırasına geçti*” diyerek endişelerini gündeme getirmiřtir²⁸.

2 Mayıs 1954 tarihinde genel seçimler gerçekleştirilmiştir. Milletın önemli oranda alaka gösterdiği seçimlere iştirak oranı %88,63'tür. Reylerin %58,42'sini alan DP 503 milletvekilliği kazanırken, %35,11 rey oranına malik olan CHP 31 milletvekilliği alabilmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi 5, Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazanabilmişlerdir. Geçerliliği devam eden ekseriyet sistemi

²⁶ TBMM TD, aynı yer, ss. 170-176.

²⁷ Demir, a.g.e., ss. 88-89.

²⁸ Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nuro! Matbaacılık, Ankara, 1998, s.190.

nedeniyle, Meclis büyük oranda Demokrat Parti Grubundan ibaret hale gelmiştir. Reylerini 1950 seçimlerine nazaran %3 nispetinde arttıran DP, iktidarının bu yeni ve ikinci devrini daha etkili bir biçimde açmıştır²⁹.

Yeni meclis, DP adına 1950'deki "ilk zaferin yıldönümü olan 14 Mayıs ta vazifeye başlamıştır. Sonraki süreçte de, Bayar'ın tekrardan cumhurbaşkanı olması, Menderes'in tekrar başvekil olması, yeni kabinenin oluşması ile güvenoyu alarak vazifeye başlaması gerçekleşmiştir³⁰. Reiscumhur Celal Bayar 1954 seçimleri neticesin de "İnce demokrasiye paydos" ifadesini kullanmıştır. Bu laf DP'nin yeni devri olan 1954-1957'nin özelliğini gösteren bir ifade olmuştur³¹.

DP'nin ilk icraatı kendisine muhalif olanları cezalandırmak olmuştur. Seçimlerde DP'ye rey vermeyen Kırşehir, il pozisyonundan ilçe pozisyonuna düşürülerek Nevşehir vilayetine bağlanmıştır. Bu kanunun müzakere edilmesi esnasında da mecliste ağır münakaşalar olmuştur³².

1954 seçimlerinden sonra İnönü, DP ile münasebetleri toparlamak amacıyla faaliyete geçmiş ve aracısız Menderes ile müzakere yapmayı talep etmiştir. CHP Grup Başkanvekili Server Somuncuoğlu vasıtasıyla ulaştırılan bu talebin, DP'li Mükerrer Sarol'un Menderes namına gerçekleştirdiği bildiri ile kabul edilmediği açıklanmıştır. Menderes'in bu muamelesi, her şeyden evvel, geçmiş meselelerden etkilendiği psikolojik bir reaksiyon olmuştur. Bu nedenle iktidar ile muhalefet münasebetlerinin ilerlemesi açısından mühim bir imkan, kendisine hükümet olma imkanlarını veren ana muhalefet partisi liderine karşı, şahsen iktidar partisi başı tarafından kıymete haiz görülemediği³³.

1954 Kasımında muhtar seçimleri gerçekleştirilmiş, seçim neticelerine nazaran DP 33.000, CHP 7000 muhtarlık almıştır. CHP'ye yakın duran *Halkçı* gazetesinde, muhtarlık seçimlerde tahakküm yapıldığı itham edilmiştir. Bunun üstüne DP Bursa mebusu Hulusi Köymen, bizzat başbakan tarafından yanıtlanması talebiyle bir soru önergesi iletmiştir. Önergenin müzakere edilmesi esnasında ise parlamento dönemimizin en enteresan münakaşalarından biri gerçekleşmiştir³⁴. İnönü yaptığı müzakerede; *Halkçı* gazetesinin 8 Kasım'daki neşriyatı nedeniyle mahkemeye

²⁹ Cem Eroğul, , *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yay., Ankara, 2003, s. 139-140.

³⁰ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 492.

³¹ Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11.

³² Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 266.

³³ Aydemir, *İkinci Adam, c. III*, s. 257-259.

³⁴ Eroğul, *a.g.e.*, s. 168.

ulaştırıldığı, bu nedenle burada münakaşanın manasız olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kırşehir'in ilçeye düşürülmesi ile muhtarlık seçimleri evveli muhalefete ve CHP yanlısı muhtarlara tahakküm yapıldığı yergilerinde bulunduğu bir müzakere yapmıştır. İnönü'den sonra kürsüye gelen Menderes'in tarzı yine fazlaca serttir. Menderes; *“İsmet İnönü, vicdanlarınızın huzurunda kâh melekane, peygamberane bir üslup ile, kah profesyonel bir caninin soğukkanlılığı ile..”* ifadesiyle başlamış, lakin Menderes'in bu ifadeleri mecliste tansiyonu yükseltmiştir. Meclis içerisinde “sözünü geri al” edaları duyulmaya başlanmıştır. Bu duruma binaen Menderes, *“şimdiden şiddet gösterecek olursanız ilerde söyleyeceklerime hiç tahammül edemezsiniz”* şeklinde yanıt vermiş ve hitabını sürdürmüştür. Menderes'ten sonra tekrar kürsüye gelen İnönü, *“Başvekil benim konuşmama cevap verdi. Cani yalancı, milli jurnalci, bunun gibi sözler kullandı. Ben eminim ki kem söz sahibindedir, atasözü hatırınızdadır. Bütün bu sözleri Büyük Meclis huzurunda, Büyük Meclise karşı hürmet duygusuna uygun bulmadım. Kendisini bu mevzuda takip edemem. Yetişme tarzım ve Büyük Meclise saygım Mecliste bu konuşmama manidir”* söyleyerek şahsına dönük eleştirilere yanıt vermiştir. Bu bağlamda Menderes ise; *“Dünyada benim kadar sövülen sayılan, benim kadar hakarete maruz bırakılan bir başvekil daha mevcut değildir. İsmet Paşa, kendi zamanında, ben memleketi idare ediyordum diyor. O devirde bu memleketi çocuklar bile idare ederdi. Çünkü herkesi susturmuş, bir tek kendisi konuşuyordu, memleketi de böyle idare etti ve bu memleket seneler senesi olduğu yerde saydı”* demiş ve ardından da *“Konuşma tarzında eğer bir şiddet mevcut oldu ise özür dilerim. Fakat kabul etmek lazım gelir ki bu, seneler senesi sövüle sövüle hırpalanmadık yeri kalmamış bir adamın mazlumiyet ve isyanından doğmuştur”* ifadeleriyle tarzındaki sertliği anlatmıştır. Menderes'ten sonra tekrar kürsüye gelen İnönü de *“Kendilerine sükûnet tavsiye ederim”* diyerek konuşmasını neticelendirmiştir³⁵.

1954-1957 döneminde Menderes ile İnönü arasındaki münasebetler iç ve dış hadiseler sonucunda olabildiğince zorlu geçmiştir. Menderes ile İnönü özelindeki münasebette dönem dönem yumuşama, ayrıca içtenlik te oluşabilmiştir. Lakin bu vaziyet süreklilik arz etmemiştir. Zira “Bahar Havası” olarak bilinen süreçten tarafların beklentileri farklılık arz etmiştir. Bu sebeple mevcut atmosferin siyasette daimi hale dönüşmesi mümkün olmamış, geçici olarak yumuşama süreçleri dışında

---

³⁵ TBMM TD, D. 10, C. 2 (15.11.1954), s. 69-91.

söylem ve tarzları sert, karşılıklı diyalog zayıf ve münakaşa ortamının ağır bastığı bir siyasî iklim oluşmuştur³⁶. Bu çerçevede İsmet İnönü'nün muhalefet ve iktidarda bulunma süreçleri göz önünde bulundurularak siyasi gelişmelere, demokratik çok partili sürece geçiş aşamalarına ve devlet kurumları üzerinde etkileri değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Ülkenin ve dünyanın içinden geçtiği süreçler özelinde İsmet İnönü'nün yaptığı siyasi faaliyetler ve devlet adamlılığı bölümler şeklinde değerlendirilmiştir.

---

³⁶ Demir, *a.g.e.* s. 132-141.

BİRİNCİ BÖLÜM

1957-1960 İSMET İNÖNÜ'NÜN MUHALEFET ANLAYIŞI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1 İsmet İnönü'nün 1950-1957 Arası Devrim İlkelerine Bakışı ve Kemalizmi yeniden Yorumlama Faaliyetleri

14 Mayıs 1950'de yenilenen milletvekili seçimlerde İnönü, daha önce başlattığı demokratikleşme faaliyetlerine karşın Menderes'e mukabil yenik duruma düşmüş ve 27 senelik iktidarını yitirmiştir. Yapılan demokratikleşme çalışmalarının halk nezdinde karşılığı olmamıştır. Demokratikleşme çalışmalarının parti içerisinde yapılmaya çalışılması halkın bu faaliyetlerden yeterince haberdar olmaması gibi bir durum ortaya çıkarmıştır. İsmet İnönü, 12 yıldır bulunduğu Cumhurbaşkanlığı koltuğundan, Meclisin 22 Mayıs tarihinde Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı yapmasıyla ayrılmıştır.³⁷ Bu biçimde millet hakimiyetine dair bir düzende özgür seçimle devleti kuran siyasi yapı, muhalefet partisi konumuna gelmiştir. Muhalefet partisi durumuna düşen İnönü liderliğinde ki CHP, muhalefeti rasyonel olarak istediği gibi yapamadıysa iktidar olan DP'de tam olarak iktidar nasıl olunur konusunda sorunlar yaşayacaktır. Her şeye rağmen halk idaresi düşüncesi gerçek anlamına kavuşmaya başlamıştır. En azından seçim denilen süreç halk idaresine dayalı yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Halk nezdinde kaybolan itibarın tekrar kazanılması amacıyla Atatürkçülük düşüncesinin yeniden yorumlanması fikri ortaya atılmıştır. Bu düşünceyle İnönü muhalif başkan sıfatıyla politik sahnede konumunu belirledikten sonra Atatürkçülük ile alakalı düşüncelerini ilk kez Atatürk'ün vefatının 12. Seneyi devriyesinde ifade etmiştir.³⁸

Muhalefet döneminde “Kemalizm” ifadelerini çok sık kullanmayan İnönü, genellikle “devrimler”, “Atatürk'ün eseri”, “Atatürk ıslahatı” ifadelerine yer vermiştir. *Ulus*'ta yayınlanan bir makalesinde İnönü bir takım tespitlerde bulunmuştur: “...büyük asker, büyük politikacı ve hepsinin ötesinde büyük yenilikçi olan Atatürk'ün yapıtlarının dayanaklığı kendisinden sonraki süreklilik yeteneğinde aranmak icap eder. On iki yıl sonra Atatürk yapıtları canlı bir şekilde yaşamakta ve

³⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 70.

³⁸ Ed. İzzettin Çalışlar, *Ekselans Coşkun Kırca*, Galatasaray Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27.

politik yaşantımızın demokratik ilerlemesi dahilinde de her yönden esen rüzgârlara mukabil dayanmaktadır veya temel hatlarında ve ana konularda dayanmaktadır...³⁹ şeklinde açıklamaları ile farklı bakış açısının ortaya çıktığını kanıtlar niteliktedir. İnönü, bu açıklamalarıyla Atatürk'ü devrimci değil; yenilikçi biçiminde tanımlamış, rejim avantajlarının sürekliliği bahsinde “süreklilik yeteneği” vurgusu yaparak, sürekliliği hem ilkelerin bir öğretiyeye tutkun olmamasına,⁴⁰ hem de kendi döneminde yapılan faaliyetlerle güçlendirilmesine bağlamıştır. Bir nevi kendi faaliyetlerinin Atatürkçülük ideolojisinin daha sağlam kalmasını sağladığını ima etmiştir. Açıkça kendi uygulamalarının Atatürkçülük ideolojisinin yerleşmesini sağlayan temel unsur olduğunu ifade etmiştir. Yazıda en çok dikkat çeken taraf Atatürk'ün inkılaplarının çok partili yaşama geçişle birlikte -1945 yılı akabinde - her çeşit saldırıya karşı direndiği vurgusudur. Bu düşünceyle CHP Genel Başkanı İnönü, medyaya verdiği mülakatta DP ekiplerinin tecrübesizliğini politik argüman olarak kullanılmayacağı ve yeni hükümete her çeşit desteği vereceğini belirtmiş, ve yine iki yıl süreyle ağır bir ithamda bulunmayacaklarını söylemiştir.⁴¹ Bir bakıma DP'nin iktidar olma konusunda sorun yaşayacağını belirtirken belli bir süre izlemede kalınacağını ifade etmiştir.

1.1.1. İnönü'nün DP İktidarına Bakışına Tesir Eden Gelişmeler

Atatürk adının İsmet İnönü iktidarı döneminde çok kullanılmadığı muhalefet yıllarında kullanılmaya özen gösterildiği anlaşılacak, gerçekten Başvekil Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihinde kabine programını açıklarken sarf ettiği, “...halka mal olmuş devrimlerimizi Atatürk'ün adı çok fazla kullanılmazdı. İsmet İnönü dahi, Atatürk'ün ismini 1960'tan sonra kullanmaya özen gösterdi...” ifadelerini kullanmıştır.⁴² İnönü bu söyleme yanıt vermeyi partinin diğer danışmanlarına havale etmiştir. DP hükümeti, bu perspektifte 16 Haziran 1950'de CHP'nin desteğiyle Kemalist inkılabın en mühim icraatlarından biri olan Türkçe ezanı bitirmek için Arapça orijinal ezan okunma kısıtlamasını sonlandırmıştır.⁴³ Bu konuda DP'ye verilen destek çok önemli olmasına rağmen siyaseten ciddi bir analize

³⁹ Sabahat Erdemir, *Muhalefet de İsmet İnönü 1950-1956*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s.24.

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. bs.1969. s. 504.

⁴¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 3. bs.2007, s. 136.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi *Yıl 11 Sayı 21 (Bahar 2015)*126

⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt:1, B: 3, O: 1, 29.05.1950, s. 30.

⁴³ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *a.g.e.*, s. 71.

ihtiyaç duyduğu açıktır. CHP Meclis Grubu'nun iki gün devam eden oturumunda İnönü, teklife karşı bir duruş sergilenmesini beklese de CHP grubunun DP'ye yardımına mani olamamıştır.⁴⁴ Gerçekte Türkçe ezan mevzusunda İnönü'ye karşın ortaya çıkan netice İnönü'nün partide her istediğini yaptıracak güçten yoksun olduğu görüntüsünü vermiştir.⁴⁵ Ortaya çıkan bu durum CHP içerisinde milliyetçi muhafazakar bir grubun olduğunu kanıtlar nitelikte olması önemlidir. Bu açıdan bakıldığında CHP içerisinde bir grubun Adnan Menderes'in işini kolaylaştırdığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Yeniden Başbakan Menderes, hükümetinin ilk dönemlerinde CHP'nin inkılapları muhafaza edecek yegane parti olduğu düşüncesine cevap, "Atatürk devrimlerinin yegane muhafızı Türk milletidir"⁴⁶ söylemiştir. Asıl koruyucu parti değil Türk halkı fikri kabul edilmeye başlanmıştır.

DP, iktidar olduktan hemen sonra Atatürk büstlerine ve heykellerine yönelik tacizler fazlalaşmıştır. Bu nedenle yeni hükümet Atatürk'ün manevi anısına yönelik tacizlerin önünü kesmek amacıyla "Atatürk'ü Koruma Yasası"nı hazırlamıştır. Atatürk'ün korunma düşüncesinin sadece bir partiye mahsus olmadığı ortaya çıkacak ve bu konuda önemli tabuların yıkıldığı görülecektir. Buna binaen Atatürk'ün anısına aleni taciz veya hakaret edenler, 1-3 yıl kadar hapis yaptırımı karşılaşacaklardır. Yine Atatürk büstlerine tacizde bulunanlara, mezarını yıkan veya bozanlara da beş yıla değin hapis yaptırımı kabul görmüştür.⁴⁷ Bu çalışmayla alakalı kanun taslağı TBMM Anayasa Komisyonu'na ulaştığı vakit CHP grup şeklinde davranışını açık bir biçimde ortaya getirmese de DP'lilerle birlikte aynı yönde oy kullanmıştır.⁴⁸ Bu konuda bir güvensizlik ve şaşırma durumu ortaya çıkmıştır. Aslında ideolojisi ne olursa olsun Atatürk'ün siyaseten de olsa birleştirici bir konumda olduğu bu çalışma ile net olarak ortaya çıktığı da anlaşılabilir.

Bu süreçte CHP'nin şüpheli tavırlarıyla yapılan müzakerelerde Atatürk'ün manevi şahsiyeti ve inkılaplarının bir bütün olarak değerlendirilmesi ve koruma altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda düşüncelerini açıklayan Avni Doğan, Atatürk'e dönük tacizlerin yalnız Atatürk'ün heykellerine veya büstlerine

---

⁴⁴ Süleyman Güngör, *Muhalefette CHP*, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 135-136.

⁴⁵ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. bs. 1991, s.49.

⁴⁶ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, İmge Yayınları, Ankara, 1993, s. 31.

⁴⁷ *Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995*, s. 129.

⁴⁸ Güngör, *a.g.e.*, s. 95.

değil; benzer şekilde Cumhuriyet ve inkılaplara dönük biçimde düşünülmesin icap ettiğini belirtmiştir.⁴⁹ Buna karşın yasanın bir diğer hedefi de CHP'nin Atatürkçülüğü muhafaza eden veya özümseyen yegane siyasi yapı olduğu düşüncelerini boşa çıkarmaktır.⁵⁰ Maalesef ki Doğan'ın söylediği gibi kanunun detayları incelendiği zaman çalışmanın Atatürkçü ilkelerle önemli bir ilişkisinin olmadığı, yalnız Atatürk'ün manevi kişiliğine dönük hakaretlere karşı bir tedbir özelliği barındırdığı düşünülebilir. Atatürk'ün manevi kişiliği de söz konusu edilerek O'nun inkılaplarına yönelik bir hakaret icabı alınacak tedbirler mevzusunda ise ciddi bir çalışma yapılmamıştır. İktidar ve muhalefet arasında güvensizliği açığa çıkaran bu düşünce iki parti arasında ilişkilerin gerginleşebileceğini göstermiştir. Bu sürede CHP tarafından gelen açıklamada “Atatürk ile devrimler karşı hakaret ve tacizlerin üzüntüyle karşılandığı”⁵¹ ilan edilmiştir. TBMM'de bu durumlar vuku bulurken İsmet İnönü, 29 Ekim 1951'de Cumhuriyet'in ilanının 28. yılı münasebetiyle gerçekleştirdiği mülakatta Kemalist inkılabın ilkelerini riskli olarak görmediğini, inkılap karşıtı yapılar bulunmasına karşın halkın inkılapları sahipleneceğine ve Türk halkının Kemalizimi benimsediğine inancının tam olduğunu belirtmiştir.⁵²

DP ile CHP özelindeki münasebetleri gergin hale getiren bir diğer mevzu Halkevlerinin kapatılmasıdır. Halkevleri, DP tarafından Kemalist düşüncenin özellikle İnönü felsefesinin hücreleri şeklinde algılanarak kapatılma yolu tercih edilmiştir. CHP iktidarı zamanında Kemalist inkılabı millete mal etmek düşüncesiyle yapılandırılmış mühim bir kurum olan Halkevleri 1951'de DP iktidarı girişimleriyle kapatılmıştır.⁵³ Olabildiğince ağır münakaşalara sahne olan görüşmelerde CHP milletvekilleri Meclis'ten ayrılmışlardı. Yasaya nazaran bir aylık süre zarfında Halkevlerinin bütün malvarlıkları Hazine'ye devredilecekti.⁵⁴ İnönü, Kemalist inkılabın en mühim müesseselerinden biri olduğu anlaşılan Halkevlerinin sonlandırılmasıyla alakalı bir biçimde, “Halkevlerinin kapatılmasını engelleyemedik, bu yaşantının en önemli başarısızlığıdır.”⁵⁵ şeklinde sıkıntısını dile getirmiştir. İnönü, 1951 yılı Kasımında gerçekleştirdiği CHP'nin 9. Kongresindeki hitabında DP

---

⁴⁹ Güngör, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *a.g.e.*, s. 87.

⁵¹ Güngör, *a.g.e.*, s. 137.

⁵² Hıfzı Topuz, *Bana Atatürk'ü Anlattılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2. bs. 2010., s. 18.

⁵³ Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 122-123.

⁵⁴ *Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995*, s. 131.

⁵⁵ İsmet İnönü'ye Saygı, Türk Devrim Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 7

iktidarı zamanında Atatürk'ün yapıtlarına dönük birtakım tacizler olduğunu belirterek bu konuya dikkat çekmeye çalışmıştır. Aslında iktidara karşı kullanılacak siyasetin temel taşları belli olmaya başlamıştır. Ayrıca İnönü bu hitabında Altı Ok'un en kıymetlisi kabul edilen laikliğin aşınmaya uğraşıldığını şu cümlelerle dile getirmiştir: "...irtica sevenlerin bazı iktidar üyelerinin açıklamalarından cesaret aldıkları düşüncesine düşerek geniş alanda irtica icraatlarına giriştiler. 27 yıllık cumhuriyetin inkar ve karalanması politikasını genişleterek az zamanda ve apaçık Atatürk'ün ismine, yapıtlarına ve büstlerine taciz derecesine ulaştılar. Halkımızın sağduyusu buna karşı koydu... Bu nedenle önemli bir gerici dalgası, milletin mukavemeti karşısında kırılmıştır..."⁵⁶ İnönü'ye ait bu sözden Türk halkının Atatürk ilke ve inkılaplarına sahip çıktığı anlaşıldığı gibi irticai faaliyetlerin artış gösterdiğinde dikkat çekmiştir. Ayrıca bu kongrede CHP tüzüğüne Atatürk'ün "Ebedi Başkan" olduğu eklenmiştir. Bunun haricinde parti teşkilatının faaliyetlerine dönük birtakım tertipler yapılmış, Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu raporunda da "Devrimlerin Muhafazası" konusunda şu açıklamalara yer bulmuştur: "...Cumhuriyetin devrimleri, demokrasinin muhafazasında ve esenliğinde zaaf oluşmasına katıyen müsaade edilmemesi konusunda... tam bir inanç bağlılığı oluşmuştur..."⁵⁷ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki DP ile mücadelenin ana teması Kemalizmi koruma ve kollama üzerine şekillenmiştir. İrtica ve laiklik kullanılacak temel argümanlar olmaya başlamıştır. Böylelikle İsmet İnönü'nün lideri olduğu CHP, Atatürkçülük ilkelerinin muhafazasında bir aciziyet yaşanmasına katıyen müsamaha gösterilmeyeceği açıklamış oluyordu.

Başvekil Adnan Menderes, 1952'deki bir müzakeresinde Atatürkçü inkılapları mevzusunda şunları beyan etmiştir: "Devrim yasaları millet tarafından içselleştirilmemişse, jandarma gücüyle direnecekse, toplum vicdanın tersine olan bu müesseseleri kapatmak demokratik yönetimin önde gelen görevi olmak lüzum eder."⁵⁸ Hükümetten gelen bu iletilere cevaben CHP, muhalefete geçmesinin akabinde inkılapların muhafazası bahsinde itina etmiş ve CHP lideri İnönü'nün söylemlerinde bu imtinayı dile getirmiştir. İnönü'nün en çok üzerinde durduğu mevzu ise irtica, bu nedenle laikliğin korunması olmuştur. Laiklik tartışmasına

---

⁵⁶ Sabahat Erdemir, *Muhalefette İsmet İnönü*, b.y.y, İstanbul, 1962, s.77.

⁵⁷ Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 65.

⁵⁸ Ahmet Yücekök, *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 3. bs.1976, s. 66.

dönüşen iktidar-muhalefet ilişkileri ilerleyen döneminde taslağı niteliğinde olacağı anlaşılmıştır. 1952’de üniversite öğrencilerine hitaben bir müzakere gerçekleştiren İnönü, aynen Atatürk misali, gençlerin devrime sahip çıkmalarını belirtmiş ve “...devrim olarak gördüğümüz Cumhuriyetin ıslahatı kaani olmalısınız ki, bu ülkenin medeni bir toplum ve çağdaş bir devlet şeklinde var olması için ana koşuldur. Günümüz uygarlık dünyasında saygınlığımızın ve gücümüzün başlıca esası budur. Gelecekte gelişmemizin aracı da bu olacaktır...”⁵⁹ ifadeleriyle Türkiye’yi çağdaş aleminde yaşatacak yegane vakıa olarak Kemalizmi ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığı göstermiştir. Ayrıca gençlere yapılan bu hitaplar iktidar partisinin Kemalizme karşı faaliyetlere göz yumduğu düşüncelerinin olgunlaşmasına sebep olacaktır.

CHP’nin 10. Kongresi’nde programın giriş bölümüne 1935’te yer verilen Kemalizm teriminin biraz farklı olan Atatürk Yolu ibaresi getirilerek birçok kesime daha ılımlı mesajlar verilmiştir.⁶⁰ Bu, gerçekte mühim bir yeniliği karşılamamakla birlikte CHP’nin yeni süreçte “Kemalizm” terimini kullanmayacağını göstermesi açısından manalıdır. 1953’teki CHP, 1935’te “Atatürk ilkelerini kabul eden CHP’den farklı olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır. Devrimler Atatürk Yolu ifadesiyle açıklanarak ideolojik değişim somut hale gelmiştir. 1953 senesi her önemli oranda CHP özelinde sıkıntılı bir döneme denk gelmişse de aynı dönemde Kemalist ilkelerin mühim yıldönümlerine de rast gelmiştir.⁶¹ İnönü kendi ideolojisini anlatma konusunda kendisi ve partisi için önemli olan yıl dönümü kutlamalarını çok etkili kullanmasını bilmiştir. Partisini ve kitleleri bu konuda canlı tutmayı başarmıştır.

1953 hem CHP’nin kuruluşunun, hem Cumhuriyet’in ilanının 30. yılının, hem de Harf İnkılabı’nın 25. yıldönümü olması hesabi ile mühimdir. Bu üç önemli yıldönümü İnönü’ye Kemalist inkılaplar mevzusunda yeni değerlendirme yapmasına imkan vermiştir. Gerçekten İnönü, harf inkılabı mevzusunda “...hiç karamsarlığa kapılmadan ifade etmeliyiz: Türk devrimlerinin en önemlisi harf inkılabının gerçekleştirilmesidir. Bu en önde gelir... Harf devrimi başarılı olmuştur. Geriye gitmek ve yeniden Arap harflerini kullanmak artık mümkün olamaz...”⁶² ifadeleriyle

⁵⁹ Erdemir, *a.g.e.* s. 152.

⁶⁰ Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, Anka Yayınları, Ankara, 2012, s. 74.

⁶¹ *Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995*, s. 185.

⁶² Erdemir, *a.g.e.* s. 197.

önemli vurgularda bulunmuştur. CHP'nin kuruluş senesi devriyesinde İstanbul'da bir müzakere gerçekleştiren İnönü, Kurtuluş Savaşı'ndan Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyete, Cumhuriyetten II. Cihan Harbine giden sürecin bir analizini gerçekleştirmiştir. İnönü, çok partili yaşama geçişi “devrimlerin ve önemli yenilik hareketlerinin tekrardan söylenmesi olasılığına” binaen başlattıklarını belirtmiş, muhalefet sürecinde de Atatürk devrimlerinin muhafazasını yüklediklerini söylemiştir.⁶³ CHP ve kurmaylarının yeni Kemalizm yorumları için cumhuriyet döneminde yapılan inkılapların yıl dönümlerini bir fırsata dönüştürme çalışması içinde olduğu anlaşılmıştır. İnönü, 30 seneyi geçmişte koyan partisine Atatürk'ün olumlu ve ilerletici atılımlarının esin kaynağı olduğunu vurgulayarak, “...önceki dönemin sorumluluğunu cesaret ve onur ile taşıdıklarını...”⁶⁴ açıklayarak Kemalist düşünceye tam sahip olduklarını ve ilerleyen süreçte de devam edeceğini belirtmiştir. 1953 senesi aynı dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün cesedinin Anıt-Kabir'e taşındığı senedir. İnönü, 10 Kasım'da gerçekleştirdiği konuşmada Atatürk'ün mirası olan devrimlerin ve bu nedenle “...Türkiye'nin özgür ve demokratik toplumlar içerisinde saygın bir konumda olduğunu...”⁶⁵ söyleyerek yapılanların doğruluğunu tartışmasız kabul etmiştir. Atatürkçü Türkiye Cumhuriyeti'nin 30. yaşında İnönü, Atatürk'ün veditası olan çağdaş Türkiye'nin aynı dönemde hakikat olan millet yönetimine evirilerek dünyanın saygın toplumlar içerisindeki yerini aldığı düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemiştir.

1.2 İnönü'nün DP İktidarı Karşısında Rejimi Koruma Çabaları

1954 senesinde gerçekleşen milletvekili seçimleri CHP bağlamında beklendiği gibi sonuçlanmamış ve CHP'nin mebus sayısı 31'e gerilemiştir.⁶⁶ Bu sonuçtan sonra parti içerisinde Kemalizm ideolojisini tartışmaya açılmış ve özellikle ilkeler üzerinden tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Partide etkili olan Hıfzı Oğuz Bekata, Şevket Reşit Hatipoğlu, Raif Karadeniz gibi milletvekilleri, CHP lideri İnönü'den Altı Ok'un yeniden yorumlanmasının ve özellikle laiklik ilkesinin toplum nezdinde yanlış bilindiğini ve devletçilikle beraber bu ilkedden cayılması gerektiğini belirtmişlerdir. İsmet Paşa ise mevcut ilkelerden caymakla, iktidarla mücadele

---

⁶³ Erdemir, *a.g.e.*, s. 200.

⁶⁴ Erdemir, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁵ Erdemir, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *a.g.e.*, s. 122.

edemeyeceklerini söyleyerek, "...Türkiye'de CHP'nin ile Atatürk inkılaplarının nöbetçisi olduğu hesabıyla itibarı vardır..."⁶⁷ ifadeleriyle ilkelerin iktidara karşı kullanılacağını ve kitlelerin daha kolay domine edileceğini anlamak mümkündür. CHP içerisinde yaşanan bu tartışmalar DP hükümetlerinin ikinci ve üçüncü devrinde partiler arası ilişkilere de olumsuz yansımıştır. Özellikle laiklik ilkesinin sürekli gündemde olması ilişkileri daha sert hale getirmiştir. Gerçekten CHP'de 1957 senesi sonrasında hükümetin gittikçe fazlaşan kısıtlayıcı denilebilecek uygulamalarına binaen Atatürk ilkelerinin müdafası ikinci aşamada kalmıştır.⁶⁸ Özellikle laiklik ilkesi üzerinden rejim tartışmaları önemli yer tutmaya başlarken İnönü, dış siyasi mevzularda da önem vermiştir. İsmet Paşa'ya hakim olan temel fikir Cumhuriyet yönetiminin tehlikede olduğu ve rejimin mutlaka korunması gerektiği düşüncesidir. CHP tarafından rejimin korunması gerektiğinin sürekli canlı tutulması cumhuriyet kazanımlarının kaldırılacağı algısı farklı kesimler tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. 1 Haziran 1958 tarihinde CHP Eminönü İlçe kurultayında bir müzakere gerçekleştiren İnönü, Atatürk'ün "Gençliğe Hitabesi"ndeki sözleri anımsatan ifadeler dile getirmiştir. Hükümet kanadından yayın kısıtlaması getirilen bu hitabında İnönü, "...Kadim Atatürk Türk İstiklâlini müdafaa etmeyi vatandaşın çabalarının neticesine bıraktığı vakit sadece Türk istiklâlini müdafaa görevi vermedi, Türk bağımsızlığı ile birlikte Türk Cumhuriyetini koruma hedefini de şekillendirdi."⁶⁹ Şuan sizlere Türkiye Cumhuriyetini müdafaa etmenin, Cumhuriyet kurumlarının muhafaza etmenin görevlerinizin başında bulunduğunu belirtmek isterim. Parti olarak Türkiye Cumhuriyetini farklı koşullara karşı güçlü tutmak, ve korumak sizin öncelikli görevinizdir..." ifadeleriyle adeta hedef tespiti yapılmıştır. Bu sözlerle Cumhuriyeti koruma görevinin sadece CHP'liler de olduğu gibi algılanmasının önüne geçilmese de "...Cumhuriyet rejimini bütün idealist vatandaşlarla el ele birlikte muhafaza etmek bir siyasi teşkilat olarak CHP'nin en önde gelen görevidir..."⁷⁰ ifadeleriyle yurttaşların tamamını işin içine koyarak tepkileri minimize etmeye çalışmıştır.

1954-1960 arası dönemde İsmet Paşa, yıpranmaya başlamış olan iktidarı zorlamak için genellikle önemli tarihi günlerin senei devriyelerinde Atatürk'ü ve

⁶⁷ Kırçak, a.g.e., s. 43. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 11 Sayı 21 (Bahar 2015)*130

⁶⁸ Tarhan Erdem, "CHP'de Parti İçi Mücadelede 'Kemalizm' ve 'Devrimler' Tartışmaları Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm*, s. 449.

⁶⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1938 basımının tıpkıbasımı, İleri Yayınları, İstanbul,2006, s. 645.

⁷⁰ Erdemir, a.g.e. s. 120.

ilkeleri anlatmıştır. Bu açıdan 10 Kasım 1958 yılında Atatürk'ün vefatının 20. yılında gerçekleştirdiği müzakere mühimdir. İnönü, bu müzakeresinde hem DP hükümetinin ilke ve devrimlerin tatbikini yermiş ve bir de Kemalist inkılapların bir analizini gerçekleştirmiştir. İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra “Kemalizm'in esasını meydana getiren büyük devrimlerin hakikatını yaşadığını” açıklamış ve Atatürkçü gençliğin vazifesinin şuurunda olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ İnönü muhalefet olarak ilk dönemlerde DP iktidarını özellikle suçlamaktan ve eleştirmekten itinayla uzak durmuştur. Bir bakıma önemli bir siyasi manevra yaparak DP iktidarını hangi konuda ve ne zaman sıkıştıracağına hesabını yapmıştır. Ve süreç içerisinde DP iktidarının açıklarını iyi tespit ederek arkasındaki halk desteğine rağmen iktidarı ciddi manada zorlamıştır. Bu bağlamda DP hükümetinin politik niyetlerle Kemalist inkılaplardan ödün verdiğini ve bunun bir rejim sorunu haline geleceğini de belirten İnönü, Başvekil Adnan Menderes'in 1950'tarihinde birinci hükümet programını açıklarken söylediği ifadelere sekiz sene sonra cevap vermiştir.

DP hükümeti uygulamalarının çok farklı kesimleri ön plana çıkardığını ima eden İnönü, Atatürk devrimlerini “millele mal olmuş ve olmamış” şeklinde kutuplaştırmanın, inkılaplara karşı yapılara cesaret verdiğine ilgi uyandırıp, hükümeti amaçlayarak “...günlük politik tartışmalar arasında her nedenle, 27 yıllık ve çeyrek asırlık geçmişi karalamaya yeltenmek ismini zikretmeye cesaret edemeyenlerin, Atatürk inkılaplarını hedef gösterdikleri şüphe götürmez...”⁷² sözleriyle CHP dönemine doğrultulan eleştirilerin temel gayenin Atatürk inkılapları olduğunu beyan etmiştir. Tek parti dönemini sadece Atatürk dönemi gibi açıklamaya çalışan İnönü, laiklik karşıtı faaliyetlere karşı dikkatli olunmasını da belirttiği mülakatında, şahsının ve teşkilatının gençlerle beraber Atatürk inkılaplarına gelebilecek tehditleri püskürtmek maksadıyla “azimli ve istikrarlı” olduklarını da açıklamışlardır. Aslında Atatürkçülük ya da Kemalizm ideolojisiyle yapılacak faaliyetlerin artacağını belirtmiştir.⁷³ İnönü bu açıklamalarıyla Milli Şef dönemine yönelik yapılan eleştirileri de usta bir siyasetçi manevrasıyla Atatürk'e ve devrimlerine yönelik yapıldığını işlemeye başlamıştır. Toplumun ve devletin temel dinamiklerinin sürekli uyanık olması gerektiğini söyleyen İnönü eski bir asker olarak ordu üzerinde şüphesiz ki bu konuda ciddi etki bırakmıştır.

⁷¹1958'de İnönü, C.H.P. Araştırma Bürosu Yayınları No: 6, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1959.s. 76.

⁷² A.g.e., s. 76.

⁷³ A.g.e., s. 77.

1.2.1 İnönü'nün Laiklik Üzerinden Geliştirdiği Muhalefet Anlayışı

DP'nin hükümette olduğu 1950-1960 arası devirde Türkiye'de en sıcak münakaşa mevzusunu laiklik oluşturmuştur. Adeta tek parti döneminde yaşanan gelişmelere tepki niteliğinde çalışmalar yapılmıştır.⁷⁴ Yeni hükümetin bu süreçte tatbik ettiği din siyaseti ciddi tepkiler oluşturmuş ve olumlu/olumsuz reaksiyonlara sebep olmuştur. İktidar ve muhalefet arasında kutuplaşma ileri boyutlara ulaşmıştır. 1956 senesinden itibaren DP-CHP çekişmesi gergin bir gidiş izlerken, DP 1923-1950 arası süreçteki CHP'yi "milletin dini hislerini saygısız", "vicdanlara tahakküm uygulayan", "devrimbaz" bir şekilde şeklin de tanımlamıştır. Halkın din ve kültür öğelerinin bilinçli bir şekilde dejenere edildiğini ısrarla vurgulamıştır.⁷⁵ Hükümetten yönelen bu ithamlara cevaben, CHP başı İnönü 2 Mayıs 1959 tarihinde İzmir/Belkahve' de gerçekleştirdiği hitapta Atatürk'ün en kadim yapıtının Türkiye Cumhuriyeti olduğunu belirterek, "...kadim Türk devleti yolunda görevlerimizi nihayetinde kadar layıkıyla ifa etmeyi şeref borcu ad ediyoruz. Kesinlikle kazanan olacağız..."⁷⁶ sözleriyle yapılanlardan kendisini soyutlayarak Atatürk'ü ön plana çıkarmıştır. Ayrıca yapılan çalışmaların doğru olduğunu ve yapılmaya devam edileceğini açıkça belirtmiştir. Bu tartışmalar din-devlet ilişkileri üzerinden siyasi bir alan oluşmuştur.

1960 senesinden sonra hükümet muhalefet münasebetlerinin iyice netleşen münakaşaların önünde dinin politikaya malzeme edilmesi gelmektedir. İktidarı dini kullanarak rejim tehlikesi oluşturduğunu söyleyerek laiklik aleyhtarı siyasetine muhalif olan İsmet İnönü, "...devrimler birlik içindedir, bir tarafından alınıp karalanamaz. Lâiklik bu ülkede ne hatalı izah edilmiştir, ne de uygulama ve gösterisi din düşmanlığı biçiminde kader telakki etmiştir. Bu ithamda bulunanlar vatanseverleri kandırmak isteyen oy avcılarıdır"⁷⁷ ifadeleriyle Kemalist inkılapların bölünemeyeceği ve dinin politikaya levazım edilemeyeceğini açıklamıştır. Başvekil Menderes, ithamları katiyen men ederek laikliği bir vicdan özgürlüğü şeklinde anladıklarını ve "Türk İslam toplumunun vicdanı üzerinde sürdürmekte olan baskıyı

---

⁷⁴ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayınları, İstanbul, 1988, 102.

⁷⁵ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y., s. 543.

⁷⁶ Sabahat Erdemir, *Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959*, Ekiciğil Matbaası, İstanbul, 1959, s. 378.

⁷⁷ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 133

kaldırmayı amaçladıklarını”⁷⁸ söyleyerek laikliğe karşı olmadığını ancak laikliğin kullanılarak tek parti döneminde olduğu gibi halkın dinini yaşamasına engel olunamayacağını yüksek perdeden açıklamıştır.

Başvekil Menderes’in 10 senedir devam eden iktidarına karşın hala “Müslüman Türk toplumunun vicdanı üzerindeki tahakkümden” bahsetmesi din ve kültür konusunda çeşitli baskıların devam ettiğini ima etmesi kayda değer bir açıklama olarak not edilmesi gerekir.. Gerçekten İnönü, sonraki süreçte de söylemlerinde laiklik icraatlarına dönük ikazları devam ettirmiştir. İrtica faaliyetlerinin arttığını ve bu konuda önlemler alınması gerektiğini her fırsatta söyleyerek rejim tartışmalarını ve laiklik konusunu canlı tutmuştur. Şahsını ziyaret eden üniversitelilerin arzusu üzerine “inkılaplara karşı gerici faaliyetler” mevzusunda düşüncelerini söyleyen İsmet İnönü, adeta sokak olaylarına giden yolu açmış görüntüsü vererek Cumhuriyetin esas niteliklerini açıklamıştır. Milli Mücadele nihayetinde Atatürk’ün zaferi yıkılmaz temeller üzerine konumlandırmak istediğini belirten İnönü, “...bu yenilik birkaç yıl sürdü... Bu yeniliğin bir bölümü kabul gördüğü zaman aralılarla devam etmeye başlar. Sürekli bir değer gösterebilmesi için bir kısmının vakte ihtiyacı vardır. Devrimler genç kuşaklara, istikbale teslim olunmuştur... Devrimlerin hiçbirisi göstermelik değildir. Her biri ülkenin kadim bir toplum şeklinde yaşamasını devam ettirecek esaslı unsurlardır. Sizlerin duyarlı olmanız devrimlerin yaşaması açısından bir sigortadır. Bu amaçla Atatürk devrimlerini gençlere teslim etmiştir. Sizlerde bu duyarlılığı görüyorum...”⁷⁹ ifadeleriyle Kemalist inkılapları yaşatacak en mühim ögenin bunların mahiyetini benimsemiş olan Türk gençliği olduğunu belirtmiştir. Benzer ifadeleri her konuşmasında dile getirerek ilke ve inkılaplar konusunda gençler üzerinde büyük bir hassasiyet oluşturmuştur.

23 Nisan 1960 tarihinde Meclis’in açılışının 40. senesinde üniversiteliler bir defa daha İsmet Paşa’yla buluşmuşlardır. İnönü, bir araya geldiği gençlere Milli Mücadele döneminde olgunlaşan Milli Egemenlik kavramını açıklamış, zaferin akabinde Osmanlı yönetimin yerine gelen yeni devletten bahs etmiştir. İnönü, kadın-erkek özgürlüğüne ve eşitliğine yaslanan bir yönetimin yavaş yavaş oluşmasının

⁷⁸ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs Darbesi’ne Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 194-195.

⁷⁹ Erdemir, *Muhalefette İsmet İnönü*, s. 43-44.

akabinde tek dereceli seçimi kullanarak çok partili demokratik yaşamı oluşturduklarını açıklamıştır. İnönü, buradaki vurgularında Atatürk Türkiye'sinin milli egemenlik ilkelerini hedef göstererek gerçekleştiğini ve çok partili hayata geçerek Batılı anlamda bir yönetim teşkil ettiklerini anlatmaya gayret etmiştir. İnönü, "...1960'ın 23 Nisanında Milli Egemenliğin en son aşaması olan demokratik sistemin kökleşmesi ve yaşaması için uğraşıyoruz..."⁸⁰ ifadesiyle de, CHP olarak asıl hedeflerinin çok partili rejimin yaşatılması olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1960 tarihinde İsveç basında çıkan beyanatında da Atatürk inkılaplarından vazgeçmenin mümkün olmadığını söylemiştir. İnönü, CHP olarak Türkiye'nin dinamiklerini oluşturan inkılâpların hiçbir şekilde irticai faaliyetlere kurban verilemeyeceğini belirterek bu konuda yapılan tartışmalardan olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir."⁸¹

CHP'nin iktidarlığı devrindeki faaliyetlerine dönük ithamlar nedeniyle türlü güçlüklerle maruz kaldıklarını belirten İnönü, 1945 senesinden itibaren "...tüm devrimlerin toplum tarafından kabul edildiğine tanık olmuşuzdur..." ifadesini kullanmıştır. Daha öncede Adnan Menderes'in tutan/tutmayan inkılaplar tespitine karşı çıkan İnönü, bu sefer ecnebi basın aracılığıyla Başvekil Adnan Menderes'e "tutan/tutmayan devrimler" açıklamasıyla alakalı cevap vermiştir. Yapılan inkılapların doğruluğundan asla taviz verilemeyeceğini ve kaldırılamayacağını defaatle belirtmiştir. İnönü'ye göre Kemalizmi gerçekleştiren inkılaplar, toplum tarafından benimsenmiştir ve gelişmişliğin garantisi olarak görülmüştür. Menderes'in inkılaplar üzerindeki tedbirleri bütünüyle politik amaçlarının bir neticesidir. Yine de İnönü'ye göre siyasi hesaplarla gerçekleştirilmeye gayret edilen yanlış propagandalara toplum itibar etmemiştir. Kemalist devrimlerin gerçek bir demokratikleşme önünde engel olduğu söylemlerine tamamen karşı çıkan İsmet İnönü, bu açıklamada teşkilat olarak önemli güçlüklerle uğraştıklarını; yalnız bu vesileyle Kemalist devrimlerin "...demokrasiyi dayanıklı hale getirdiğini tecrübe ettiklerini..." de söylemiştir. İnönü, "inkılapların demokrasiye mukavemeti" açıklamasıyla Kemalist inkılapların demokratik olaylara direndiğini değil, demokratik ilerlemelere karşı ana öğeleriyle mevcudiyetini muhafaza ettiğini ima etmiştir. Yine aynı mevzu ile ilgili düşüncelerini açıklarken, "...çok vakit devrimler

---

⁸⁰ Erdemir, *a.g.e.*, s. 91.

⁸¹ Erdemir, *a.g.e.*, s. 112-113.

konusunda ciddi tedirginliklerimiz, ciddi yakıntılarımız vuku bulmuştur. Yalnız, devrimlerin oluşturduğu temel yapıtı muhafaza edilmiştir. Bunu 40 yıllık süreçte Cumhuriyet yönetimi zarfında ortaya çıkan genç kuşaklara borçluyuz...”⁸² ifadelerini kullanmıştır. Rejim, laiklik, din ve inkılaplar üzerinden yaşanan tartışmalar kutuplaşmalara sebep olmuş ve sokak olaylarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı durum siyasete yansımış ve nitekim DP ve CHP münasebetleri katı politik mücadele 27 Mayıs 1960'ta askerlerin darbesi neticesi hükümetin düşürülmesiyle nihayete ermiştir.

1.3. 1957 Sonrası Siyasi Huzursuzluklar ve Vatan Cephesi

1957 genel seçimleri meclisin daha tartışmalı geçeceğini kanıtlar nitelikteydi. CHP muhalefette kalmış olmasına rağmen önceki seçimlere kıyasla daha güçlüydü. Bu dönemde iki parti arasındaki kutuplaşma artmış ve karşılıklı görüş açıları sert bir hatta evrilmiş ve giderek ağırlaşmıştı. DP, CHP'yi iktidarı seçim yoluyla teslim etmekten hoşlanmayan ve bu yüzden kargaşa çıkarmaya çalışan bir anlayış biçiminde değerlendirirken, CHP'nin kavraması ise bilgisiz toplumun DP'lilerce kandırıldığı şeklindeydi. CHP kurmaylarının genel olarak halkın oylarıyla mevcut şartlarda iktidar olunamayacağı düşünceleri ortaya çıkmış ve iktidar sürekli irticai faaliyetlerle suçlanmıştır. Bu nazar perspektifi iktidar ve muhalefetin birbirleri aleyhine son derece nahoş davranışlar içerisine saplanmalarına sebep olmuştur. Laiklik, irtica vb. tartışmalar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Halkın oylarıyla sonuç alınamayacağı düşünüldüğünde kullanılacak ve etkiyi artıracak farklı argümanlar ön plana çıkarılmıştır. Bu hareket tarzıyla CHP'nin ordu, basın ve üniversiteler gibi güçleri arkasında bulundurması, DP üzerinde ciddi baskıları beraberinde getirmiştir. Bu durum hala geniş bir halk topluluğunun desteğine malik olan iktidarı daha da öfkelenmiştir⁸³.

Yaşanan iç ve dış olaylar yıpranan DP hükümetini iyice zor durumda bırakmaya başlamıştı. Bu süreçte sürdürülen iktisadi politikalar maliyenin açık vermesine, fiyat artışları ile enflasyonun yükselmesine sebep teşkil ediyordu. Toplumun hayat kalitesinin azalması ve DP'nin milletlerarası arena da saygınlık kaybı yaşamaya başlaması halk nezdinde huzursuzluğa neden olmuştur. Özellikle ekonomik sorunlar

⁸² Erdemir, *a.g.e.*, s. 113.

⁸³ Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s.62.

DP hükümetini zorluyor muhalefetin daha rahat eleştiri yapmasına olanak sağlıyordu. DP hükümetinin bu süreci iyi yönetemediği anlaşıldığı gibi kendisini zor durumda bırakacak hataları da beraberinde getirdiği görülmüştür. Diğer taraftan demokrasi dışı icraatlar ve politik tahakkümler muhalefete olan ilgiyi kısmen de olsa artırıyordu. Hükümetin seçim sonrası ilk icraatları ise muhalefetin etkisiz hale gelmesini sağlayacak tedbirleri hayat geçirmek olmuştu⁸⁴. Bu gaye ile 27 Aralık'ta TBMM kontrolünün güçleştirilmesini esas alan tüzük yenilenmesine gidildi. O döneme dek muhalif düşüncelerin aleni dile getirilebileceği yegane makam Meclis kürsüsü idi, bu tatbik ile beraber bu hürriyette sınırlandırıldı ve hukukçularla başlamak üzere birçok kesimde büyük tepkilere sebebiyet oluşturdu.

Anayasa Profesörü Hüseyin Nail Kubalı'nın tüzük çalışmasının Anayasa'ya uygun olmadığı yönündeki ifadeleri sebebiyle MEB hizmetine alınması talebe hadiselerine neden olmuştur. Kubalı'nın sürdürdüğü muhalefet ve bazı yayın organlarının haberleri diktatörlük ve otoriter yönetim anlayışı düşüncesi kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir⁸⁵. İktidar tarafından yapılan değişiklikler tam olarak anlatılmadığı gibi bazı uygulamaların anti demokratik bir izlenim vermesi iktidar partisini zor durumda bırakmıştır. Çünkü iktidar halk oyunu arkasına almış olsa bile medya ve üniversiteler üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Oluşan bu durum İnönü gibi bir muhalif lider tarafından ustaca kullanılacak ve irticai suçlamaların yanına diktatörlük suçlaması da yapılacaktır. Bu gelişmelerle beraber Muhalefet partisinin meclisteki girişimleri ile meclis büyük oranda kitleme noktasına ulaştırmıştır. Lakin CHP'nin yaptığı diktatörlük suçlamaları ile meclisi işlevsiz bırakma girişimleri değerlendirildiğinde tezat bir görüntü ortaya çıkmaktadır. CHP'nin Meclise çok sayıda soru ve gensoru önergesi vermiş olması da iktidar-muhalefet ilişkilerinde gerginliğe yol açmış ve meclis işlevini yapamaz hale getirmiştir. CHP, seçimlerde usulsüzlük olduğu ithamlarından, devlet radyosunun operasyonel olarak istismar edilmesine, ayrıca devletin imkanlarından seçimlerde faydalanılmasına dek birçok mevzuda soru önergesi sunmuş ve bu icraatlarına süratle devam ederek meclisi mevcut haliyle çalışamaz olduğunu göstermeye çabalamıştır.

DP-CHP münasebetlerindeki stresi artıran olaylardan diğeri de CHP'nin basın merkezi Ulus gazetesinde çıkan Atatürk'ün Bursa Nutku olmuştur. DP, Ulus'un

---

⁸⁴Recep Şükrü Alphan, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul2007.

⁸⁵ Eroğul, *a.g.e.*,s. 219.

yayınlarnın ülkenin gerçekleriyle ilgisi olmadığını ve halkı manipüle ederek isyan havası yarattığını öne sürmüştür⁸⁶. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılarn büyümesi, karaborsa, kuyruklar ile sürekli hale gelen fiyat artışları büyük sorunlara sebep olmuş halkın hükümete olan güveninin sarsılmasına yol açmıştır. Batı dünyası ile olan ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kıbrıs sorununda İngilizlerin Yunanistan'a meyil etmesi yabancı yardımların durması DP iktidarını müşkül vaziyette bırakmıştı. Hükümet sıkıntılı süreci atlatmak için bazı kararlar alarak uygulama yoluna gitmiştir. Bu bağlamda iktidar 4 Ağustos Kararları ismi ile bilindik bir takım tatbiki icraata dökmüştür. Türk parasının değeri ciddi oranda düşürülmüş ve başta Amerika olmak üzere Batı devletlerinden yardım talebinde bulunulmuştur. Ne var ki bu durum hükümeti iç siyaset olarak zor durumda bırakacak sürecin daha zorlu geçmesine zemin oluşturacaktır. Alınacak kredilere bedel olarak iktidar, Avrupa İktisadi İşbirliği örgütüne bir kararlılık planı hazırlayarak bu doğrultuda kalmayı garanti etmişti⁸⁷.

1958'nin ilk zamanlarında sadece ekonomik olarak değil, dış politikada da oldukça zor bir dönemece girilmiş, bu durum iç siyasete de yansımıştır. Yapılan eleştiriler yapıcı olmaktan çok uzak bir izlenim vermeye başlamıştı. Basın ve muhalefet kıyasıya eleştirdikleri hükümete karşı Irak'ta meydana gelen kanlı hükümet darbesini örnek gösteriyorlardı. Adeta basın ve muhalefet Irak'ta meydana gelen kanlı darbe üzerinden hükümeti tehdit eder bir izlenim vermeye başlamışlardır. Ordunun harekete geçmesini isteyen bir tavır içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Basın ve muhalefetin aşırı ve dozu aşmış eleştirileri hükümeti hata yapmaya zorlamıştır. Buna bağlı olarak DP hükümeti muhalif yayınlarnı denetim altına alabilmek için yasakların dozunu oldukça arttırmıştı⁸⁸. Hükümet muhalefeti ve medyayı darbeye zemin oluşturmakla suçlayarak bazı önlemler almıştır. Alınan önlemler yapılan muhalefetin daha sert olmasına zemin hazırlamıştır. 11 Ağustos'ta DP Meclis grubunun onayladığı bildiri ile CHP tahakküm altına giriyordu. Bu bildiride "*CHP Irak hadiselerini ele alarak Meclisin ve iktidarın meşruiyetini ve kararlılığını sertlik yoluyla zedelemenin olası, ayrıca lüzumlu olduğu düşüncesini aktifleştirmeye itebilecek çok sakıncalı bir rotaya girmişlerdir*". *CHP'nin Meclisin*

---

⁸⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 518.

⁸⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 221-222.

⁸⁸ İsmet Bozdağ, *Darağacında Bir Başbakan*, Truva Yayınları, İstanbul 2007, s. 183.

kudret, kuvvet ile yetkisi önünde saygılı ve itaatli olması yasal bir zorunluluktur. Aksi durumda lüzum gelen tedbirler alınacaktır...” ifadeleriyle muhalefet partisine ciddi uyarı yapıyordu. İhtilal söylentilerinin çok sık söylenmeye başlanması ve medya tarafından sürekli işlenmesi iktidarı tedirginliğe sevk ettiği gibi baskılar da şiddetleniyordu⁸⁹. Muhalefetin davranışını 6 Eylül’de Balıkesir’de gerçekleştirdiği bir hitabında tenkit eden Menderes, muhalefetin toplumu, -Irak’tan misal vererek- iktidarı alaşağı etmeye karşı tahrik ettiğini ileri sürüyordu “ *Muhalefetin maksadı TBMM denilen kadim kabeyi gözden düşürmek ve ülkede, işte TBMM’de kalmamıştır söyleyerek, seçimlerin tarafına bile yaklaşmadan hükümet olmaktır..*” şeklinde ifade ediyordu⁹⁰. Menderes’in sergilediği bu tavra ve demokrasi düşüncesine İnönü’den ağır bir yanıt gelmiştir. İnönü kendisinin ve partisinin darbe çıkırtkanlığı yapmadığını ve olacak bir darbe ile ilişkilerinin olmayacağını ima ederek aslında iktidarın bu zemini oluşturduğunu anlatmaya çalışmıştır.

1.3.1 İktidar ve Muhalefetin Oluşturduğu Siyasi İttifaklar ve Kutuplaşma

Yaşanan süreçte muhalefet partileri arasında işbirliği girişimleri artmaya başlamıştır. Bu açıdan muhalefette önemli bir iyileşme sürecine girilirken Köylü Partisi, CMP ile birlik yapmış, HP ise CHP’ye dahil olmuş. CHP’nin 14. Kongresinde açıkladığı ilk hedefler bildirgesinde muhalefet birleşerek ulaşmak istediği hedefleri on madde şeklinde düzenlemiş, iktidar muhalefetteki bu birleşmelerin iyi niyetli olmadığını belirterek ve Menderes, muhalefetteki bu birliği “ *Haçlı İttifakı*” şeklinde nitelendirmiştir⁹¹. Menderes siyasetteki bu dalgalanmayı iktidarı devrime girişimi olarak algılamış ve buna cevap niteliğinde çalışmalar yapacaktır. Bu bağlamda İktidar partisi yapılan bu çalışmalara karşı önlemler alarak bazı girişimlerde bulunmuştur. İlk hedefler bildirgesinin onayının hemen akabinde Menderes ilk kez Manisa kurultayında gerçekleştirdiği müzakere ile siyasi birliği hareketine mukabil Vatan Cephesi ile devam edilmesini istemiştir. İktidar partisinde de dengelerin değişmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. DP teşkilatı içerisinde bu düşünceye karşı duranlar bu vaziyetin partiyi zayıf düşüreceğini ileri sürdülerse de Menderes söz konusu mevzuda ısrarcı olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’da

---

⁸⁹ Eroğul, *a.g.e.*, s. 222-s. 224.

⁹⁰ Eroğul, *a.g.e.*, s. 226

⁹¹ Eroğul, *a.g.e.*, s. 227-228.

ülkede yaşanan sıkıntılı süreçte tavrını belirterek muhalefetin artan tenkitlerine mukabil DP'nin tarafında durmuştur. 28 Kasım 1958'de Çorum'da ifa ettiği konuşmada halkın moralinin her daim iyi olduğunu belirten reisicumhur “*halkın huzur ve güvenliğine mani teşkil edecek herhangi bir vaziyet vuku bulduğunda halkın kararlılık ve buyruğunun o müşkülü bir karınca misali ayağının altında çiğnemeye muktedir olduğunu*” söylemiştir. Bayar'ın bu söylemleri CHP tarafından muhalefete yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiş ve sert şekilde eleştirilmiştir⁹². Mevcut durum muhalefet ve medya tarafından her fırsatta işlenmeye özen gösterilmiştir.

Muhalefetin ve medyanın darbe söylemlerine karşı DP Vatan Cephesi teşkilatı ocaklar yapılandırarak yurt genelinde az zamanda örgütlenmesini sağlamıştır. DP hükümeti olası bir darbe girişiminde bu ocakların etkisiyle halkın mukavemet göstermesini ve hükümetin yanında yer alacak faaliyetlerde organize olmasını amaçlamıştır. Bu teşkilatların sadece DP'liler için değil herkese açık olduğu anlatılmış ve radyodan gerçekleştirilen faaliyetlerde her haber vakti evvelinde bu yapılanmaya iştirak eden vatandaşların esamesi açıklanmaya başlamıştır. İktidarın medya yönlendirmelerine karşıda çalışmalar başlattığı görülmüştür Bu bağlamda birçok platformda çıkan ve hükümet yanlısı haberler veren Vatan Cephesi isminde propaganda cerideleri basılmaya geçmiştir⁹³. Birçok vatandaşın ismi şahısların dahi haberi yokken vatan cephesine iştirak edenler içerisinde gösterilmiştir. DP'nin mevcut icraatları muhalefetin olası bir hareketine karşı toplu bir müdafaa olanağı vermektedir⁹⁴.

1957 genel seçimleri akabinde netleşen politik tablo kutuplaşmayı çok belirgin hale getirmiştir. Bu tekamülle beraber politik huzursuzluğun dozu her gün daha da yükselmiştir. Siyasi rekabet yerini bir tür hesaplaşmaya bırakmıştır. Bir taraftan muhalefetin iş birliği hareketi öbür taraftan Vatan Cephesi teşkilatları sanki iki hasım kutup oluşturmuş gibi memleket kısa zaman diliminde bir kargaşa ortamına sürüklenmiştir. Ortaya çıkan siyasi atmosfer siyasetin geleceği açısından sakıncalı bir durum oluşturmaya başlamıştır. Çok sıkıntılı devam eden bu süreç yaşanırken 1959'un Şubat'ında Menderes'in Londra'da yaşadığı uçak uçak felaketinde kurtulması memleketteki huzursuzluğu bir süreliğine durdurmuştur. Aralarında bakan, mebus ve hariciye çalışanlarının da yer aldığı birçok kişinin yaşamını yitirdiği

---

⁹² Albayrak, *a.g.e.*, s.522.

⁹³ Albayrak, *a.g.e.*, s. 523.

⁹⁴ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 74.

bu felaket yurt genelinde hissi bir atmosfer yaratmıştır⁹⁵. Menderes yurda dönüşünde ihtişamlı karşılamlar ve büyük sevgi gösterileri ile tekabül etmiştir. İnönü'nün tren garında Menderes'i karşılaması ve geçmiş olsun dileklerini iletmesi iktidar muhalefet arasındaki gerginliği bir müddet yatıştırmıştır⁹⁶. Menderes'e DP'nin kurmaylarınca İnönü'ye iadeyi ziyaretine gitmesi yönünde uyarılar yapılmıştır. yalnız bu teşebbüs Cumhurbaşkanı Bayar nezdinde “CHP'ye itimat olmaz” düşüncesi ile mani olunmuştur.⁹⁷ Geline nokta Bayar'ın siyasi taraf olarak hareket ettiği görülmüştür. Bayar İnönü'nün mevcut tarzını “politik bir hamle” şeklinde değerlendirmiştir. Menderes'in oğlu Aydın Menderes'te yapıdığı bir mülakatta babasının “iade ziyarete gitmeye ve bir girişimde bulunmaya” uygun bir karakter yapısında olduğunu ve gitmemesinin engelinin kendisinin olamayacağını ifade etmesi Bayar'ın iktidar üzerinde etkisinin ciddi boyutlarda olduğunu göstermiştir⁹⁸. İlerleyen süreçte bazı DP yanlıları Menderes'in uçak felaketinden kurtulmasına olağanüstü ve ilahi manalar yükleyerek, Menderes'in daha da ululaştırılması söz konusu yapılmış ve bazı durumlarda ölçüyü aşan söylemler yapmışlardır⁹⁹. Bu durum bazı kesimlerce hoş karşılanmamış, Uçak kazasının ardından ortaya çıkan diyalog fırsatı iyi değerlendirilememiştir.

Meydana gelen keskin kutuplaşma siyasilere karşı halkın reaksiyon vermesine kadar ilerlemeye başlayan bir süreç yaşanmıştır. Meydana gelecek bazı olaylar ileride yaşanacakların habercisi konumundaydı. Nisan ayı içinde 46 mebus ile beraber Ege bölgesinde seyahate giden CHP lideri ise 29 Nisan'da “Büyük Taaruzu” ilan etti. İnönü Eskişehir'e geldiğinde insanların tezahüratta bulunması önledi. Uşakta'da kolluk kuvvetleri toplumu dağıtmak amacıyla kuvvet kullandı¹⁰⁰. İlk hitabı Uşak'ta gerçekleştiren buradaki halka hitabında Kurtuluş Savaşına değinerek Uşak'ın Yunan kuvvetleri Başkumandanı Trikopolis'i tutsak ettiği bölge olduğunu anımsatıyordu. İnönü'nün tarihi yerlerde yaşanmış önemli olaylarla mesaj verdiği ve bu mesajlarda ordunun yer alması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. İnönü'nün mesajları üzerine Uşak seyahati mühim hadiselerle sebep olmuştur. CHP ve DP'liler arbede yaşarken İnönü'ye taş fırlatılması huzursuzluğu iyice

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cumhuriyet*, 18.2.1959

⁹⁶ Mehmet Ali Birand vd, *Demirkırat*, Doğan Kitap, İstanbul 1991, s. 105.

⁹⁷ Recep Şükrü Alphan, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 138.

⁹⁸ Birand, *a.g.e.*, s. 107.

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 9. 3. 1959.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 1.5.1959.

tırmandırmıştır. 1 Mayıs günü Manisa'ya ulaşan CHP liderinin bir diğer durağı İzmir olarak belirlemiştir. Bu gezi esnasında da taraflar karşılıklı arbedelerde bulunmuşlardır. Sokakların hareketlenmesi başlamasına rağmen partililerin suçlamaları devam etmiştir. DP yanlıları İnönü'yü Mili Mücadelenin anısını şahsi menfaatleri amacıyla kullandığını belirterek sert bir biçimde tenkitler de bulunmuşlardır¹⁰¹. Milli mücadele hatıralarının dönemin gergin siyasi atmosferinde kullanılması olayları sakinleştirmedeği gibi DP tarafından tehdit olarak algılanmıştır. İzmir'de de huzursuzluk sürerken Demokrat İzmir gazetesinin saldırıya uğraması hadiseleri daha da büyütülmüştür. Bu hadiseler nedeniyle İstanbul'a giden CHP liderinin Topkapı surları civarında saldırıya maruz kalması riskli durumlara sebep olmuş bu olaylar DP tarafında da huzursuzluk yaratmıştır. Adeta askeri darbeye zemin oluşması için faaliyetlerin yoğunlaştığını anlayan hükümet, 6 Mayıs günü olağanüstü bir araya gelen DP meclis grubunda CHP lideri ve birtakım mebus grubu ülkeyi “ darbeye sürüklemek” ile itham edilmiş ve kati surette siyaset haricine itilmesi gerektiği yönünde fikirler ortaya atılmıştır¹⁰².

İnönü DP tarafından yaşanacak bir askeri hareketliliğin sorumlusu olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle Uşak olaylarının ardından iktidar partisini suçlayan CHP meclise bir önerge vermiş Uşak, Turgutlu, Akhisar, İzmir, İstanbul olaylarından dolayı Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik ile ilgili tahkikat yapılmasını talep etmiştir. Bu önerge işleme sokulmayınca CHP meclisten topyekün çıkmıştır ve Meclis haricindeki icraatlarına hız vermiştir. Demokrasilerde mecliste çalışmak esastır. Buna rağmen CHP meclis dışı faaliyetlerle siyasi gerginliği halk tabanına indirebileceğini hesaplayamamıştır. CHP'nin meclis dışı faaliyetlerinin işe yaramadığı anlaşılabilir olarak kutuplaşmayı körüklediği görülecektir. Kutuplaşmanın bilinçli bir politika olup olmadığı değerlendirmeye muhtaç bir konu olduğu aşikardır.

Eylül ayında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve yanındaki mebusların Çanakkale-Geyikli de uğradıkları protestolar ve meydana gelen hadiseler sonucunda bazı CHP'liler ve muhalefete ait mebuslar gözetim altında tutulmuşlardır. CHP heyetinin söz konusu yere ulaşması engellenmiş, hadiseler ile ilgili yayın kısıtlaması uygulanmıştır. Geyikli hadiseleri iktidar-muhalefet çatışmasında mühim bir eşik olmuştur. Hükümet ve muhalefet başlarının anlaşılmaz davranışları sınırı aşan ithamlar, basın kışkırtmaları, Hükümetin muhalefeti önemsemeyen davranışları,

---

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 3,4.5.1959

¹⁰² Albayrak, *a.g.e.*, s. 526.

hükümet ve muhalefet destekçilerinin radikal hareketleri, Meclis’te mebus arbedeleri politik aşırılığı ve sokak olaylarını körüklemiştir. İki tarafa evrilmiş olan toplumda tuhaf bir biçimde her iki tarafta ülkeyi savunmak ve demokrasiyi güçlendirmek düşüncesiyle davrandıklarını söylemektedir¹⁰³.

1.4. Tahkikat Komisyonu’nun Kurulması ve Demokrat Parti İktidarının Sonu

Kayseri’nin Yeşilhisar kazasında yaşanan olay nedeniyle iktidar ve muhalefet arasında gerginliği en üst seviyeye çıkarmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri seçimlerini CHP’nin galip gelmesi DP ile CHP’liler karşı karşıya gelmiş ve kavga yaşanmasına sebebiyet vermiş, CHP’li bazı üyelerin yaralanması muhalefeti daha gergin hale getirmiştir. Özellikle Kayseri’ye gitmek isteyen İnönü’ye engel olunması, muhalefete karşı devlet gücünün kullanıldığı algısı muhalefet ve medya aracılığıyla iyi işlenmiş ve kamuoyunda ibrenin CHP’ye doğru dönmesine yol açmıştır¹⁰⁴. Yeşilhisar olayları karşısında CHP lideri İnönü’nün DP’li yöneticiler tarafından Balkan komitacılığı yapmak ve ortalığı karıştırmak gibi çok ciddi suçlamalarla itham edilmesi gerginliği artıran başka bir sebep olmuştur.¹⁰⁵ Arkasına aldığı kamuoyu desteğini iyi kullanan İnönü meydan okurcasına “*Seçimleri şimdi erteleseler bile 27 Ekim 1961 akşam gün battığında seçimi yenilememişlerse gayri meşru olacaklar ve bunu millete ben ilan edeceğim*¹⁰⁶” şeklinde ifade ediyordu. DP’ye karşı aleni harp ilan eden CHP, TBMM’ye DP yöneticileri ile kabinenin farklı konulardaki tüm yasa ve düzen dışı olarak kabul ettiği davranışlarını kapsayan tahkikat önergesi vererek meclis tutanaklarına geçmesini sağlıyordu¹⁰⁷.

Muhalefetin yayın organı gibi hareket eden Ulus gazetesi muharrirlerinin Bülent Ecevit’te DP’yi sert bir söylemle itham etmiştir. Ecevit, DP yöneticilerini, Franco İspanya’sına benzeterek diktatörlüğü ima edercesine adeta NATO’ya çeşitli mesajlar vermiştir. DP hükümetini ve liderini diktatörlüğü ülkede oluşturmaya suçlamış etmiş ve bu vaziyeti NATO aleyhine, NATO üyesinden doğabilecek en mühim tehdit olarak ifade etmiştir¹⁰⁸. Siyasetin bu duruma gelmesi ve NATO’ya

---

¹⁰³ Albayrak, a.g.e., s. 526-527.

¹⁰⁴ Albayrak, a.g.e., s. 530.

¹⁰⁵ Zafer, 4.4.1960.

¹⁰⁶ Ulus, 11.4.1960.

¹⁰⁷ Ulus, 14.4.1960.

¹⁰⁸ Bülent Ecevit, “*Yabancı Gölgesinde Rejim Değiştirme*”, Ulus, 18.4.1960.

çağrıda bulunulması önemli bir olay niteliğindedir. Çünkü Türk ordusu bir NATO ordusu olarak bir nevi göreve çağırılmıştır.

Gelişen olaylar karşısında DP hükümeti tarafından alt yapısı tam hazırlanmadan ve iyi düşünülmeden muhalefeti kısıtlayan bazı yeni önlemler alma fikri ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Tahkikat Komisyonu oluşturulması önerisi 18 Nisan günü Meclis birleşmesine getirilmiştir. DP'li mebuslarda CHP'nin parti olarak darbeye zemin oluşturma faaliyetlerinde bulunduğu düşüncesi büyük oranda hakim olmuştur. İktidar ve muhalefet partilerinde farklı duygularla da olsa bir darbe söylemi yerleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit'in CHP'nin politik icraatlarının kontrol edilmesi hedefiyle hazırladıkları önerge Meclis gönderilmiş ve mecliste benzeri görülmemiş sağır tartışmalar yaşanmıştır. Bu önerge de; CHP olağan bir metotla hükümet olmaktan ümidini yitirmiş ve her çeşit tahakküm yöntemlerini ve kardeş çatışmalarını da normal görerek tüm kurumları kışkırtmaktadır. Açıkça CHP'nin iç savaş çıkartma eğiliminde olduğu meclis zabıtlarına geçmiştir. Bu konu basın ve yayın organlarında çok sık işlenerek CHP ile işbirliği içerisinde ordunun siyasete çekilmeye çalışıldığı vurgulanmıştır. Gaziantep, Zile, Uşak, İstanbul ve Yenişehir'de çok olumsuz olaylar yaşanmıştır.

Devleti, güvenlik ve huzuru tehdit eden bu hadiseler CHP ve medya tarafından bir demokrasi mücadelesi gibi gösterilmeye çalışılmıştır¹⁰⁹. Sokak hareketleri DP tarafından otoriteye ve demokrasiye karşı yapılan hareketler olarak algılanırken CHP tarafından tam aksi yönde bir algı oluşmuş ve sokak hareketleri demokrasi mücadelesi olarak görülmüştür. İktidar ve muhalefetin ortak paydada birleşme ihtimali her geçen gün azalmıştır. Yine bu önergeye göre TBMM'nin Anayasa ile bünyesinde bulundurduğu yetkileri aktifleştirerek bu soruna karışması bundan sonra mecburi duruma gelmiştir.

Yaşanan olaylarla beraber CHP kendi yandaşlarını silahlandırmak ve hükümete aleyhine tahrik etmek, Bizim Radyo isimindeki komünist radyosunu bünyesinde yayın yapan bir radyo olarak gibi sunmak, hücre örgütlenmesi ile çalışan gizli birimler yapılandırmaya uğraşmak, benzer gayelerle yayma rotasında icraatlar da bulunarak demokrasinin düşünce ve manevi kaynaklarına hasar vermek ve yalan dağıtımlarda bulunmak biçimiyle yurdun politik, toplumsal ve ekonomik yaşantısını

---

¹⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre :XI , c.13, 18. IV.1960, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 190.*

muhataraya maruz kalmak gibi ağır cürümlerle itham edilmiştir.¹¹⁰ Yapılan bu açıklama ile CHP silahlı örgütler kurmak ile suçlanmış ve demokrasi ile siyasetin önünü tıkamaya çalışan bir yapıya büründüğü, bu bağlamda ciddi önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu vaziyetten kaynaklanacak neticelerin engellenmesi için iç tüzüğün 177'inci maddesi kararları gereğince 15 üyelik bir "Tahkikat Komisyonu" teşekkül etmesi istenmiştir. Bu komisyon en üst düzeyde geniş salahiyetlere malik olması düşünülürken, Türkiye'deki bütün politik davranış ve icraatı sonlandırma salahiyetine malik olması ve icap ettiğinde Meclis haricinde de icraatta bulunabilme salahiyeti isteniyordu¹¹¹. DP'nin meclise verdiği bu önergeye göre CHP bir askeri darbe olması için halkı kin ve nefretle kutuplaştırmış ve sokak olaylarını başlatmıştır. Emrinde olan basın yayın organları ile de sokak olaylarından hükümetin suçlu olduğu algısı oluşturulmuştur. Önerge hakkında söz talep eden İnönü, mevcut talepleri ve arzulanan yetkileri "her çeşit hukuk kurallarının haricinde, Anayasa'nın ötesinde meşru olmayan bir istek" şeklinde nitelendirmiştir ve diktatörlük benzeri bir yapılanmadan endişe duyduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü'ye nazaran bu komisyon ile Meclis üzerinde bir tahakküm yönetimi oluşturulmak arzulanmaktadır. Bu vaziyet temel yasaya ve insan haklarına ve demokrasiye muhalif bir girişimdir. Meclisin ve anayasanın işlevini kaybedeceğini imasında bulunmuştur¹¹².

15 üyelik Tahkikat Encümeni için gerçekleştirilen seçime 354 aday iştirak etmiştir¹¹³. Tahkikat Encümeni hükmüyle tüm siyasi partilerin politik içtimaları geçici olarak durdurulmuş ve komisyon ilk hükümlerini almıştır. Açıklanan 1 No'lu bildiri ile vazife dağılımı gerçekleştirilmiş 2 no'lu bildiri ile politik toplantılar sonlandırılmıştır. 3 no'lu bildiri ise, komisyonun vazife ve salahiyetleri ile alakalı her çeşit haber, açıklama, bildiri, görüş, belge, tören ve yazıların (TBMM Zabıt Cerideleri hariç) bu karar ile ilgili TBMM görüşmelerinin sebep ne olursa olsun yayınlanmasını yasaklamıştır¹¹⁴. Komisyonun aldığı ilk kararlar ile demokrasinin sekteye uğrayacağını ve çok farklı sonuçlara sebebiyet vereceği anlaşılmaktadır. Ve nitekim alınan kararlar CHP liderinin açıktan darbe ve devrimden bahsetmesi tehlikenin büyüklüğünü göstermiştir. Özellikle İnönü'nün konuşmalarının ordu üzerinde etkili olacağı dikkatten kaçmamalıdır.

¹¹⁰ TBMMZC, ...,s. 191.

¹¹¹ TBMMZC, ...,s. 192.

¹¹² TBMMZC, ...,s. 196.

¹¹³ TBMMZC, ..., s. 212-213.

¹¹⁴ Zafer,19.4.1960.

Encümenin hükümleri ve bu bildirimler muhalefet ile basının ağır reaksiyonuna sebep olmuştur. Bilhassa CHP başı İnönü'nün tenkitleri hakkında duyurulan 4. bildiri bir ikaz mahiyetindedir. Bu bildiri de İnönü'nün “koşullar tamamlandığında toplumlar için darbe yasal bir haktır” ifadeleri İktidar tarafından çok ciddi bir şekilde eleştirilmesine rağmen CHP liderinin benzer beyanlarda bulunduğu ve medyayı aktif olarak kullandığı görülmüştür. DP hükümeti bu beyanların demokrasi kültürünü fazlasıyla aştığını vurgulayarak bu tür tahriklerin milletinin vicdanında onay bulamayacağı ve encümenin görevine ciddiyetle başladığını belirtmişlerdir. Bu nedenle Dünya ve Ulus gazetelerinin 19 Nisan tarihli sayıları mevzu bahis kısıtlamalar yüzünden toplatılmıştır¹¹⁵. CHP meclis grubu 19 Nisan tarihinde bir araya gelerek iç siyasi hadiseleri tetkik etmiş anayasanın devre dışı kaldığı ve hürriyetlerin kısıtlandığı sonucuna varılmıştır. Bu açıdan en acil görevin Anayasa'yı ve hürriyetleri korumak olduğuna karar verilmiştir¹¹⁶. Ulus gazetesi de DP'ye karşı sert bir muhalefet yürüterek hükümet kanadının diktatörlük özlemiyle hareket ettiği yazıları yayınlanmaya başlanmıştır. Gazetenin mühim muharrirlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu, iktidar partisi idarecilerini diktatörlükle suçlarken şu ifadeleri kullanmıştır. “Hükümetin tüm hareket ve ifadelerinin kuşkuya meydan bırakmayacak biçimde tek parti hasretini alenileştirdiğini, lakin halkın itimadından kuşkusu olanların rakipsiz yalnız kalmak isteyeceği” şeklinde açıklamıştır. Yazar, DP idarecilerini güvensizlikle itham ederek yapılacak seçimde çıkacak sonuçların hileli olacağını ima etmişti¹¹⁷. İnönü'yü ziyaret eden Bölükbaşı da “*vatanseverlerin basiretleri, uyanıklık ve tesanütleri nöbettedir*” diyerek güvensizlik karşısında uyanık olacağını ve CHP'ye desteğini ortaya koymuştur.

Meclis Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini belirleyen kanunun bazı maddeleri ciddi tepkilere ve tartışmalara sebebiyet verecek içeriklerle doluydu. Çeşitli yaptırımlara imkan veren kanun aynı zamanda komisyona geniş yetkiler vermiştir. Buna göre alınacak kararlara muhalefet edenlere, kararların yürütülmesinde ihmali olanlara ve mahremiyete uymayanlara yönelik farklı hapis yaptırımları ön görüyordu¹¹⁸. Demokrasiyi sekteye uğratan ve encümenlere verilen bu yetkiler anayasa uzmanları tarafından reaksiyon ile karşılanmış ve hükümete

---

¹¹⁵ Zafer, 20.4.1960

¹¹⁶ Ulus, 20.4.1960.

¹¹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “*Tek Parti Rejimine Doğru*”, Ulus, 21.4.1960.

¹¹⁸ Zafer, 27.4.1960.

ciddi uyarılar yapılmıştır. Prof. Tunaya bu vaziyeti anayasayı bozma şeklinde değerlendirmiş, demokrasi aşındırılarak Türk Devriminin yapıtlarının sürdürülemeyeceğini ifade etmiştir. Prof. Nail Kubalı ise encümenlere geniş salahiyyet verenlerin bu sorumluluktan soyutlanamayacağını ifade etmiştir¹¹⁹.

Muhalefet ve medya tarafından komisyonun asıl faaliyetlerinin seçime hazırlık olduğu tezi işlenerek farklı boyutlara taşınması sağlanmıştır. Bu düşünceyle Meclisin 27 Nisan günü yaptığı oturum da epey hararetli bir atmosfere bürünmüş, İnönü, partisini hedef gösteren Tahkikat Komisyon'unun oluşturulmasının temel gayesinin seçim iklimine girmek olduğunu iddia etmiştir. İnönü'ye nazaran hükümet, 1960 seçimlerine hazırlık yapmak için yeni olağanüstü önlemler alınmasına gerek görmüştür. İnönü bu müzakeresinde *“bizden farklı dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun ülkemizde demokrat hükümet rakibi üzerine hakeza bir ithamname ve hakeza bir baskı kurdu ne dersiniz deyiniz göreceğinizi yanıtı razıyım. Alacağınız yanıt sadece size özgü değil kaygı duyarım ki ülkemiz için utanç verici olacaktır”*¹²⁰ ifadelerinde bulunuyordu. Muhalefet partisinin faaliyet ve söylemleri bir darbe girişiminin çok uzak olmadığını göstermiştir. İnönü'nün Tahkikat Yasası ile alakalı şu ifadeleri, 27 Mayıs'a ilerleyen süreçte mühim bir dönüm noktası teşkil etmiştir: *“koşullar tamamlandığı vakit toplumlar için darbe yasal bir haktır. Mevcut haliyle sürdürürseniz ben bile sizi kurtaramam”*¹²¹. Olacak bir darbe girişiminden nasıl bir tavır takınacağını ipuçlarını da yansıtmıştır. Metin Toker'e göre; İsmet İnönü bu ifadeleriyle memleketi farklı bir şekilde kurtarmayı arzulayıp tekrar demokrasiye geçmeyi gaye edinen güçlere yeşil ışık olmasa da sarı ışık göstermiştir. *“Ben bile sizi kurtaramam ifadesi”* gündeme bomba gibi düşmüştür. Bunun üzerine Komisyon toplanarak çalışmalarına hız vermiştir. Kamuoyunda öne çıkmış şahsiyetleri ifade vermeye çağırılmış olayın iç yüzünün anlaşılmasına çalışılmıştır. Tedbirler sertleşerek politik faaliyetler bütünüyle yasaklanmıştır.

Basın ile muhalefet, Tahkikat Encümeni'nin faaliyetlerine karşı farklı girişimlerde bulunarak kitlelerin harekete geçmesi yönünde taktikler geliştirmişti. Uygulanan sansür nedeniyle ilgisiz konularda attıkları başlıklarla dahi kitleleri harekete geçirecek eleştirilerde bulunuyorlardı. Yemek tarifleriyle bile iktidarı protesto etmeyi başarmışlardır. Kore de milletin despot yönetime karşı ne şekilde

¹¹⁹ *Ulus*, 27.4.1960.

¹²⁰ *TBMMZC*, ...,27.IV., 1960, s. 299.

¹²¹ Birand, *a.g.e.*, s. 114.

isyan ettiği ile alakalı resimler yayınlayarak adeta Türk halkının benzer bir yol izlemesi gerektiği algısı oluşturuluyordu.

Bu mevzuyu TBMM'ye getiren İnönü'nün "*Türk Halkı Kore halkından daha az onurlu değildir*" ifadeleri¹²² nedeniyle TBMM iç nizamnamesinin 188. maddesi 3 nolu bendi gereği on iki birleşim genel kuruldan çıkarma yaptırımını uygulamıştır¹²³. İsmet İnönü'nün meclisten aldığı çıkarma cezası olayların yatışmasına katkıda bulunmamıştır. İktidarın tutumu CHP ve medyanın algı oluşturma faaliyetleri ile Tahkikat Encümeni'nin teşekkülünün ve ilk kararlarının ardından ilk yürüyüş güvenlik birimlerinin karıştığı Kızılay'da yapılmıştır. 28 Nisan günü İstanbul'a yansıyan protestolar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde artmıştır. İki talebenin yaşamını yitirmesi çok sayıda talebenin olumsuz etkilenmesi üzerine protestolar farklı fakültelere de yansımış, İstanbul Üniversitesi kapatılırken, Ankara ve İstanbul'da olağanüstü hal ilan edilmiştir¹²⁴. Komisyon toplanarak çeşitli önlemler olarak uygulamaya başlamıştır. İstanbul ve Ankara'daki bütün içtimai faaliyetler kısıtlanmış İstanbul Örfi yönetim Komutanlığına Org. Fahri Özdilek, Ankara'ya ise Org. Namık Argüç atanmıştır. Tahkikat Encümeni'nin yayınladığı duyuru ile İstanbul'da yaşanan hadiseler hakkında encümenin, iktidarın ve kumandanlıkların yayınlacakları resmi duyurular dışında her çeşit haber, düşünce, fıkra, resim, yazı vb. faaliyetler kısıtlanmıştır¹²⁵. Vuku bulan hadiseler ile ilgili Menderes ise "*ülkenin huzur ve güvenliği ile oynanamaz. Devlete baş kaldırmanın ne anlama geldiği bilinmelidir. Yanlış haberlere engel olmak gayesiyle hükümet duyurular yapmaya devam edecektir*"¹²⁶ açıklamasıyla devletin gereken neyse yapılacağını ima ederek algı oyunlarına gelinmemesini açıkça ifade etmiştir. Meclisteki oturumlarda karşılıklı suçlamaların dozu iyice artmıştır.

Meclisin 29 Nisan günü yaptığı oturumunda İstanbul ve Ankara illerinde duyurulan sıkıyönetimi onaylayan başvekalet tezkeresine CHP şiddetle karşı çıkmıştır. Sıkıyönetim kararını eleştiren CHP, İstanbul'da ve Ankara'da çıkan olaylarda polis ve zabitanın öğrencilere yönelik şiddetinden hükümeti mesul görmüştür.¹²⁷ DP hükümeti hadiselerin kontrolden çıkmasını önlemek amacıyla

¹²² Birand, *a.g.e.*, s. 115., Eroğlu, *a.g.e.*,s.245

¹²³ Zafer, 28.4.1960.

¹²⁴ Eroğlu, *a.g.e.*, s.246.

¹²⁵ Zafer, 29.4.1960.

¹²⁶ Zafer, 30.4.1960.

¹²⁷ TBMMZC, ...29.IV.1960, s. 316-317

yasakları genişletmiştir. Ankara’da üniversiteler 29 Nisandan sonra bir ay süreyle tatil edilmiş, yurtlarda toplu faaliyetler kısıtlanmış, farklı şehirlerden gelen talebelerin evlerine gitmesi belirtilmiştir. Başkaca kamuya açık mekanlardaki spor aktiviteleri ve yarışmaları da kısıtlamalar bünyesinde dahil edilmiştir. İstanbul’da da durum aynıdır ancak basına yönelik kısıtlamalar çok dikkat çekmiş ve tepkinin büyümesine sebep olmuştur¹²⁸. Ve basına uygulanan kısıtlamalar hükümet aleyhine netice vermeye başlamıştır. Sansür nedeniyle normal şartlarda haber alması güçleşen halk arasında dedikodular hızla yayılmaya başlamıştır ve durum daha vahim bir hal almıştır. Yalan ve abartılı olan haberlerin ortaya çıkması toplum nezdinde hükümeti daha da sorunlu duruma getirmiştir¹²⁹. “*Olaylar kışkırtma ve komplo eseridir, kalkışma için bir neden yoktur. Ülke yalan sarmalında boğulmak isteniyor*” ifadeleriyle yalan ve dedikodunun tehlikesini anlatmaya çalışan Menderes, yaşanan süreci politik bir saldırı ve seçimsiz hükümet kurma gayesi şeklinde yorumlamıştır.

Olayların durulmaması üzerine OHAL yönetimi emirlere uymayanlara silahla müdahale edileceği istikametinde bir duyuru yayınlamıştır¹³⁰. Şiddet önlemlerine öncelik verilmesi ve tahakküm hadiseleri sonlandırmamış tersine daha da büyümesine sebep olmuştur. Başkentte yapılan protestolar arasında en dikkat değer olanı 5 Mayıs günü 555K(5.ayın 5’inde saat 5’te Kızılay’da) koduyla gerçekleştirilen eylemdir. Menderes’in araçtan inerek eylemcilere tepki gösterdiği bu olayda İçişleri Bakanı’nın eylemcilerin üzerine silah sıkılması emri verdiği gündeme gelmiştir. Hadiseler akşam vakitlerine kadar devam etmiş olayların haber ve resimlerini basan hükümetin yayın kurumu Zafer gazetesi de 14 Mayıs’a kadar kapatılmıştır¹³¹.

Bütün bu yaşanan gelişmeler olayların hükümet tarafından yönetilebilir olmaktan çıktığını göstermektedir. Ortaya çıkan durum hükümetin umutsuzluk içerisinde daha sert tedbirler almaya zorlamış ve hatalar silsilesine girdiğini ıspatlar niteliktedir. Adnan Menderes’in gerek Mecliste gerekse de radyo konuşmalarında olaylar hakkındaki görüşlerini açıklaması muhalefet ile herhangi bir uzlaşma olmayacağını göstermiştir. Buna bağlı olarak Adnan Menderes’in hükümete dönük “*Anayasa’yı bozma*” ithamlarının aslında seçimle işbaşına gelemeyecek olan küçük bir zümrenin faaliyetleri olduğu şeklinde ifadeleri vardır¹³². Menderes son mitingi

---

¹²⁸ Zafer,30.4.1960

¹²⁹ Eroğul, a.g.e., s. 246.

¹³⁰ Zafer,1,2.5.1960.

¹³¹ Albayrak, a.g.e., s. 538.

¹³² Zafer,16.5.1960.

olan Eskişehir de hedeflerinin “*seçim yolu*” olduğunu söyleyerek “*iktidara gelme ve gitmenin seçimden başka yolu olmadığını kabul etmek lazımdır*” ifadesini kullanıyordu. Adnan Menderes’in bu ifadeleri iktidara kim gelecekse tek yolun seçim olduğunu defaatle belirtmesi darbe ihtimallerinin hükümet tarafından da bildiğini gösterir niteliktedir. Anadolu Ajansına yaptığı mülakatında Tahkikat Encümeni’nin icraatlarını değerlendiren Menderes, encümenin vazifesini üç ay değil de bir ayda bitirdiğine dikkat çekerek oluşturulan şamatanın boşuna olduğunu söyleyerek komisyonun çok ciddi bir çalışma performansı gösterdiğini söylemiştir. Ancak komisyon çalışmalarının muhalefet tarafından kabul görmediğini ve medya yoluyla ciddi eleştirilerle halka anlatıldığını gözden kaçırmıştır. Yapılan çalışmaların tamamının doğruluğunu vurgulaması yanlış olduğunu gösterecektir. Menderes, Anayasa’yı devre dışı bırakmak, hukuksuz tahakküm kurmak, mahkeme görevi icra etmek gibi bir maksatlarının olmadığını ve bütünüyle yersiz ithamlar olduğunu anlatmaya çalışması iktidarın algı operasyonlarına yenildiğini kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca hükümetin algıyı ve ortaya çıkan krizi yönetmedeki başarısızlığını farkında olmadan kabul ettiği anlaşılmıştır¹³³.

DP iktidarının başladığı 1950 yılından itibaren rahatsız olan kurumlar kendilerini ilk olarak, muhalefetin gazeteler ve üniversiteler nazarında aleni bir biçimde desteklenmesi olmuştur. Ancak DP hükümetine en fazla rahatsızlık gösteren kurum kuşkusuz ki TSK olmuştur. 1950 seçimleri ile 27 yıllık CHP hegemonyasını neticelendiren DP açısından ilk andan itibaren potansiyel bir askeri darbe olasılığı her daim olmuştur. Atatürk’ün mesai arkadaşı, Kurtuluş Mücadelesi kurmaylarından İnönü’nün demokrasi ile iktidarı yitirmesi orduda huzursuzluğa sebep olmuştur. Daha, seçim neticeleri açıklandıktan hemen sonra İnönü’ye icap ederse olaya müdahale edilebileceği şeklinde bilgi gelmiş, yalnız İnönü “*milli iradeye bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğini*” söyleyerek bu fikre karşı çıkmıştır¹³⁴.

İsmet İnönü çok partili demokratik bir sistemin denenmesinden yana olduğu anlaşılmış ve mevcut durumun gidişatını başından beri görmeye çalıştığı bilinmektedir. Yalnız DP’nin tüm iktidarı süresince askeri müdahale söylentileri sürekli olagelmıştır. İktidar olduğu andan itibaren belli bir kesim tarafından hiçbir faaliyeti kabul görmemiştir. DP önemli oranda toplum desteği ile iktidar olmasına

---

¹³³ Zafer, 26.5.1960.

¹³⁴ Birand, a.g.e., s. 47.

karşın uyguladığı liberal siyasetin halkın tamamı tarafından kabul gördüğünü belirtmek mümkün olmamıştır. Özellikle din devlet ilişkileri ile ekonomi politikaları handikap alanları olmuştur. Menderes ve ekibinin Atatürk ilke ve inkılaplara bakışlarının çok tehlikeli olduğuna belirten kesimler başından beri mevcut olmuştur. Devletçi iktisadi konseptin destekçileri, Menderes'in icraatlarının Atatürk'ün bu doğrultudaki kazanımlarını zayi edeceği söylenirken aynı dönemde radikal İslamcılara ödün verilerek laiklik prensibinin de zarar gördüğü özellikle vurgulanıyordu. Halk desteğinin büyük olması ve ilk dönemlerde ekonominin iyi gitmesi muhalefetin etkili olmasını engellemiştir. Ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ile beraber muhalifler toparlanma eğilimine girmiş, DP hükümetinin zaman içerisinde yıpranmaya başlaması bilhassa CHP'ye dönük katı siyaseti demokratik sistemin zayıflamasına sebep olurken izlemeye kalan ordudaki rahatsızlığı da açığa çıkarmıştır¹³⁵.

DP'ye karşı askerlerde hissedilen huzursuzluğu sadece iktisadi gerekçelerle değerlendirmesi kusurlu bir bakış açısı olacaktır. Çünkü iç ve dış siyaset başta olmak üzere Atatürk ilke ve inkılaplarını yorumlama ve uygulama düşüncelerinin çok farklı olması da önemlidir. Yönetime gerektiğinde el koyma düşünceleri Ordu içinde cuntacı hareketlere dönüşmesi 1955 yılına denk gelecektir. 1959 yılına doğru bu girişimler daha organize bir hale gelmiştir. Genç subaylar Menderes'i iktidardan indirmek konusunda hem fikir olmakla birlikte sonrasında ne olacağı konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdi. Daha radikal olan grup Menderes devrildikten sonra uzun süre bir askeri rejime ihtiyaç duyulduğunu savunuyordu. Onlara göre Atatürk dev irimi henüz tamamlanmamıştı. Ordunun bir bütün olarak aynı doğrultuda düşünmediği görülmektedir. CHP liderinin ordu ile bir gönül bağının olması CHP'nin askeri bir darbeye zararlı çıkmayacağı anlaşılmaktadır. Özellikle ılımlıların bir kısmı muhtemel bir darbeden sonra iktidarın CHP'ye devredilmesinden yana olduğu açıktı. Yine bir kısmı yeni bir anayasa hazırlanıp, seçimlerin yapılmasına olanak veren bir askeri ara rejimden yana idiler¹³⁶. Sokak hareketlerinin başlaması ve politik buhranın 1960 ilkbaharında son kerteye ulaşması ordu bünyesindeki yapılanmaları da harekete geçirmişti. Bilhassa İnönü'nün Ege seyahatı esnasında vuku bulan hadiseler, İnönü'yü hedef gösteren aleni tacizler bütün kuşkuları açığa çıkarmıştı. 27 Mayıs'tan evvel Menderes birkaç defa ayrılmaya niyetlenmiş fakat

¹³⁵ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996. s. 90.

¹³⁶ Hale, a.g.e., s. 95-99.

Celal Bayar aracılığıyla bu teşebbüsler engellenmiştir. Menderes ve kabine üyeleri bir müdahale olasılığının farkında olmakla beraber bu olasılığı çokta önemsememişlerdir. İnönü'nün 27 Mayıs darbesini evvelden haber alıp almadığı suali çokça münakaşa edilmiştir. Darbeci ekip arasında hükümeti CHP'ye bırakmak arzusunda olanlar olduğu bilinmekle beraber ancak bu grubun çoğunlukta olduğunu belirtmek mümkün değildir¹³⁷.

Alparslan Türkeş'e göre *"İnönü müdahaleden haberdardır. Darbede etkili bir konumda olmuş bir takım subaylar gerek İsmet Paşay'la, gerekse de yanındakilerle yakın irtibatlıdır"*. Metin Toker'de İsmet Paşa'nın *"bu tertiplerin içinde olmadığına emin olmakla birlikte, bunlardan haberdar olduğunu"* söylemektedir¹³⁸. Cumhurbaşkanı Bayar ise sosyal tepkinin arttığı bu sürede daha katı önlemler alınmasından taraf bir davranış göstermiştir. Menderes ve kabinenin etkisiz olduğu dönemlerde önceliği belirleyerek ve eylemlere katı bir biçimde karışılmasını ön görmüştür. 1958'de vuku bulan "9 Subay hadisesi" sırasında da iktidarı tenkit etmiş, cunta yapılanması yapan bu askerlerin beraatının yeni cuntalaşmalara sebep olacağını belirtmiştir. Yalnız bütün deneyimlerine karşın Bayar'da askerden kaynaklanacak bir kalkışmaya olanak vermemiştir¹³⁹. Tahkikat Encümeni'nin çalışmaları ile beraber gerçekleşen faaliyetler 27 Mayıs'a yürüyen süreçte mühim bir etki yapmıştır. Milli Birlik Komitesi yetkililerinden Cemal Madanoğlu'nun bir mülakat esnasında söylediği şu ifadeler mevcut vaziyeti açıkça ortaya koymaktadır. *"... Karşı inkılapçılık iyice artmış vaziyette. Eh partizanlık etkili olmaya başlamış. Parti despotluğu keza öyle. İktisadi vaziyet, bu koşulları tamamlıyor. Bu esnada halkı en fazla çabaya getiren, sınırı aşan son icraat hükümetin bir tahkikat encümeni oluşturması oldu. Gerçeği görmeden yürüdüler. Yani devrimi esasında biz yapmadık kendileri yaptı..."*¹⁴⁰.

On yıl on üç gün iktidar olarak bulunan DP'nin icraatları 27 Mayıs 1960 darbesi ile beraber sonlandırılmıştır. 29 Eylül 1960 günü tüm kurmaylarının Yassıada'da bulunduğu bir dönemde parti teşkilatına kayıtlı birinin açtığı dava neticesinde "kurultayını zamanında gerçekleştirmediği ve böylelikle dağılmış olduğu" vesilesiyle ile hukuki gerçekliği bitirilmiş ve mülkleri hazineye aktarılmıştır¹⁴¹. Yassıada süreci

¹³⁷ Hale, a.g.e., s. 106.

¹³⁸ Birand, a.g.e., s. 110-111.

¹³⁹ Seyfi Öngider, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2006. s. 74.

¹⁴⁰ Birand, a.g.e., s.113.

¹⁴¹ Hulisi Turgut, *Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar*, Doğan Kitap, İstanbul 2007. s. 23-24.

14 Ekim 1960 tarihinde “Anayasa’yı ihlal” konusu ile başlamıştır. Başsavcı, Bayar ve Menderes ile Bakanların, Tahkikat Encümeni’nin oluşum önergesi sunan üç mebus ile encümen üyelerinin TCK’nın 146/1 maddesine gereği idamlarına, diğer sanıkların ise 146/3 gereğince 5-15 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmasını talep edilmiştir. Bu dava 11 Ağustos 1961’de neticelenmiştir¹⁴². Yassıada davalarında en uzun devam eden konu Anayasa’yı bozma davasıdır. Böylece günümüze dek sıkça tenkit edilen ve mahkemeye şüphe getiren Bayar’ın yargılandığı “Köpek Davası”, Menderes’in yargılandığı “Bebek Davası” açılan ilk davalar olmuştur. 6-7 Eylül olayları davası, Vinileks Şirketi Davası, Dolandırıcılık Davası, Değirmen Davası, Ali İpar Davası, Örtülü Ödenek Davası, Radyo Davası, Arsa Davası, Topkapı Olayları Davası, Çanakkale Olayı Davası, Kayseri Olayı Davası, Demokrat İzmir Davası, İstimlak Davası, Üniversite Olayları Davası, Vatan Cephesi Davası gibi davalar birbirini izlemiştir¹⁴³. DP’li 592 sanığın yargılandığı Yassıada Mahkemelerinde 15 kişi idam, 31 kişi müebbet hapse, 418 kişi çeşitli cezalara çarptırılmış, 128 kişi ise beraat etmiştir. 15 idam cezasından yalnızca Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın cezaları onaylanmıştır.¹⁴⁴

---

¹⁴² Turgut, *a.g.e.*, s. 56-58.

¹⁴³ Erdal Şen, *Belgelerin Dilinden Yassıada’nın Karakütüsü*, Zaman Kitap, İstanbul 2000,s.23.

¹⁴⁴ Öngider, *a.g.e.*, s. 75.

II.BÖLÜM

27 MAYIS İHTİLALİ'NİN ETKİSİNDE İNÖNÜ HÜKÜMETLERİNİN ÖNEMLİ SİYASİ FAALİYETLERİ (1961-1965)

2.1.İsmet İnönü'nün Endişeleri Işığında Yapılan Af Tartışmaları

MBK siyasi her hamlesinde İnönü'nün fikirlerine büyük oranda uyarken ve İnönü'ye göre pozisyon belirlerken yargılama sürecinde aynı hassasiyeti göstermediği anlaşılmaktadır. Yargılama sürecine İnönü müdahil olamamış ve etkisini gösterememiştir. Bu bağlamda adli, askeri ve idari yargıçlardan hükümetin önerisiyle komite tarafından seçilen ve 1 başkan, 8 asil, 6 yedek üye ile bir başsavcı ve 5 başsavcı yardımcısından oluşan özel mahkeme, verdiği kararlarla askeri rejim hukukunun nasıl işlediğini ve toplum vicdanında onarılmaz yaraların nasıl yer edindiğini gösteren eşsiz bir örnek teşkil etmiştir.¹⁴⁵

Yüksek Adalet Divanı tarafından haklarında idam kararı verilen 15 siyasi suçlunun dosyası aynı gün MBK'ye ulaştırıldı. Dosyaların çok hızlı bir şekilde sonuçlanması İsmet İnönü'de endişelerin artmasına yol açmıştır. Bir şekilde iktidarın değişmesine inanan ve bütün faaliyetlerini bu doğrultuda yönlendiren İnönü, başından beri siyasi idamlara karşı olan ve aylar öncesinden bazı girişimlerde bulunmasına rağmen sonuç alamadığından yeniden harekete geçti. İnönü, kararların açıklanmasından iki gün önce, yani 13 Eylül 1961'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bir mektup gönderdi. Uzun bir mektup yazan İnönü, sorumluluk taşıyan bir kişi olarak, idam cezalarının onaylanmasından sonra doğacak büyük zararları bildirmek için başka bir vasıtasının olmadığını belirtmişti.¹⁴⁶ İsmet İnönü gönderdiği mektupla askeri rejim ile irtibat kurmanın zor olduğunu anlatmaya çalıştığı gibi idamların Türk toplumunda siyasi ve sosyal onarılmaz yaralar açacağını tespit ettiği görülmüştür. İnönü, mektubunda ciddi endişelerinin olduğunu dile getirerek, mektubunun ölüm cezalarının tek yetkili merci olan Milli Birlik Komitesi'ne duyurulmasını istemiştir.¹⁴⁷

İnönü idamlardan sonra halk nezdinde ortaya çıkacak olumsuz durumu bir siyaset adamı olarak görmüştür. Siyasi idamların halk vicdanında önemli bir yer işgal

¹⁴⁵ Hikmet Özdemir, *Siyasal Tarih (1960-1980). Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Yay. Yön. Sina Akşin, 10 Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi. 2008, s. 233

¹⁴⁶ Ahmet Turan, *Darbe Arası Türkiye*. İstanbul: Resital Yayıncılık. 2002, s. 77

¹⁴⁷ Şeref Bakşık, *CHP İle Bir Ömür*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık 2009, s. 128

edeceğini mektupla Cemal Gürsel'e anlatmaya çalışmıştır. Cemal Gürsel'in İnönü'ye verdiği değer ve saygı biliniyorken doğrudan görüşme değil de mektupla çekincelerini bildirmesinin temelinde ne olduğu araştırılmaya değer bir detaydır.

14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada duruşmalarında karar, 15 Eylül 1961'de açıklandı. Bu on bir aylık süre içinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Bakanlar Kurulu üyeleri, DP Milletvekilleri ve eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun gibi isimlerin de aralarında bulunduğu 592 sanık hakkında 19 ayrı dava açıldı. Yassıada davalarında Başsavcı, toplam 228 sanık hakkında idam cezası istedi. Toplam 202 oturum yapılırken, 1.000'in üzerinde tanık dinlendi. Yüksek Adalet Divanı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan hakkında oybirliğiyle, 11 sanık hakkında da oyçokluğuyla idam cezası verdi. Oy birliği ile idam cezası verilenlerin DP'nin bir nevi beyin takımı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçlar değerlendirildiğinde benzer bir siyasi hareketin olmasının engellenmeye çalışıldığı düşüncesi olduğu da anlaşılacaktır. Bir hareketin veya ekolün önemli oranda engellenmesi ancak beyin takımının yok edilmesiyle mümkün olacaktır. MBK'nin böyle bir yol seçmesi halkın hafızasında hiçbir zaman silinmeyeceği gerçeğini göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bakış açısı ile İnönü'nün komite gibi düşünmediği görülmektedir.

27 Mayıs askeri yönetimine bağlı özel mahkemenin verdiği bu kararlar kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmış, ordunun özel mahkeme üzerinden takındığı tavır sonrasında ise asker ile siyasiler arasında gerginlik yaratarak, siyaset gündemindeki yerini korumuştur. Ülkede bazı kesimler orduyu kurtarıcı olarak görürken başka bir kesim tarafından tam tersi bir konumda değerlendirilmiştir. Bu durum asker ve siyaset arasında büyük uçurumların doğmasına sebep olacaktır.¹⁴⁸ Askeri yönetimin halkın en az yarısını dikkate almadan belli bir kesimin ordusu özelinde konumlandırılması siyaseten olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Ve ordu taraf konumuna gelerek stratejik bir hata yapmıştır. DP'nin beyin takımının yok edilmesine rağmen siyaseten oluşturduğu gelenek her seferinde bu olumsuz durumla karşı karşıya gelirken orduyu bu geleneğe karşı kurtarıcı olarak görenler ise her daim orduyu siyasete müdahil olmasının yollarını aramışlardır.

Yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen İnönü'nün asker üzerinde ki etkisinin olduğu düşüncesiyle eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın kardeşleri ve eniştesi son

---

¹⁴⁸Özdemir, *a.g.e.*, s. 234

bir ümit İsmet İnönü'ye giderek, idamların durdurulmasını istediler. Bu olayı İnönü'nün damadı Metin Toker şu şekilde anlatıyor:

“Gözyaşları hakim olamadılar. İsmet İnönü'nün elini öptüler, İnönü'den aracılık talep ettiler. İsmet Paşa hemen elinden geldiğince çaba göstereceğini ifade etti. “Ne olur gecikmeyin Paşam” söylüyorlardı. Onların gittiği, esnada konutun telefonu çaldı. Kayınvalidem (Mevhibe İnönü) yanıt verdi, telefonun diğer ucunda Berrin Menderes bulunuyordu. O da kocası Adnan Menderes'in kurtarılması için İsmet Paşa'nın şefaatinin istiyordu. Kayınvalidem titrek bir tonla ve Bayan Menderes gibi müteessir, kendisini avutmaya çalıştı. Bir saat kadar sonra İnönü evine gelecekti. İsmet Paşa Gürsel'e telefon etti, kendisini derhal ziyaret edeceğini bildirdi. Paşa'nın Gürsel'le konuşması kısa sürdü. Aldığı bir haber çok kötüydü. Zorlu ve Polatkan sabaha erken vakitlerde İmrâlı'da idam edilmişti. Adnan Menderes komadan çıkmadığı için Yassıada'da idi. İsmet İnönü “Menderes'i kurtarmak icap ediyor” dedi. Gürsel ne yapılacağı konusunda fikri yoktu, veto hakkı yoktu, tek yetkili MBK de kararını vermişti. İnönü çok ısrar etti, Menderes hakkındaki kararı tekrar Komite'ye götürünüz. Gürsel mütereddit idi, etkisi mevzusunda eskisi gibi iyimser olamıyordu. Saat 11'de siyasi parti liderlerini toplantıya iştirak etmişti. Berrin Menderes'in gelmesi bu esnada oldu, ağlamaklı, lakin vakurdu, “Paşa Hazretleri, Adnan'ı sadece siz kurtarabilirsiniz” ifadesiyle de ağlıyordu. Ağlayan başka biride kayınvalidemdi, “Paşam Hanımefendi'nin hakkı var...” diye Bayan Menderes'i destekliyordu. İsmet Paşa saat 11'de bir araya gelineceğini duyurdu, “Merak etmeyiniz ne mümkünse elinden geleni yapacağını,” söylüyordu.”¹⁴⁹

İdam kararlarının infazından sonra Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisinin hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağı görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de Yassıada Mahkûmlarının affi konusu uzun süre tartışma konusu olmuştur. Bu doğrultuda hükümetler yıkılmış ve partiler parçalanmıştır bir tür siyasi belirsizlik hakim olmaya başlamıştır. Toplumdaki huzursuzluk siyasilere de yansımıştır. Bunun üzerine 10 Şubat 1962'de Kayseri Cezaevi'nde bulunan ve 4 sene 2 aya mahkûm olan 161 milletvekilinin meşruiyetten tahlieleri hazırlığına başlandı. Kayseri ve Adana cezaevlerinde bulunan siyasi mahkûmların tahlieleri için ilk önce cezaevlerinde incelemeler yapıldı. Arkasından da tutuklular serbest bırakıldı. Tutukluların serbest bırakılması da siyasi partiler arasındaki gerginliği

---

¹⁴⁹Bakşık, a.g.e., s. 130-131

sonlandıramamıştır. DP'nin mirası üzerine kurulan AP rahatsızlığını her fırsatta dile getirmeye devam etmiştir.¹⁵⁰

2.2.Ordunun Koalisyon Hükümetleri Üzerindeki Etkileri

AP Lideri Gümüşpala'nın tasvip edilmeyen tutumu, AP ile CHP arasındaki gergin münasebetler, genel siyasi af ve köy yolları meselelerinden dolayı koalisyon hükümetinin sarsıntıda olduğu herkes tarafından görülmeye başlanmıştır. Özellikle Yassıada mahkumlarının affı konusunda AP'nin girişimlerinin İsmet İnönü tarafından reddedildiği düşüncesi belirmeye başlamıştır. Yaşanan siyasi belirsizlik ordunun yine harekete geçebileceği düşüncesini de beraberinde getirdiği görülmüştür.¹⁵¹ Siyasi belirsizliklerin yaşandığı bu günlerde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Anayasanın verdiği yetkiyi kullanmayı şimdilik düşünmediğini dile getiriyor ve tartışmalardan biraz da olsa uzak durmaya çalışıyordu. Ancak, şimdilik düşünmediği ifadesinde de anlaşıldığı gibi ordunun siyasi gelişmeleri ciddi olarak takip ettiğini ve şartlar el verdiği müdahale etmekten de geri durulmayacağı sonucuna varılacağı anlaşılmaktadır.¹⁵² 27 Mayıs'ın siyaset üzerinde oluşturduğu vesayet kendisini her fırsatta açığa çıkarmıştır. Siyaset kurumunun bu ortamda verimli olması ve bu bağlamda oluşturulan koalisyon hükümetlerinin uzun ömürlü olması elbette düşünülemez. Cemal Gürsel'in açıklamaları her ne kadar olumlu gibi gözükmüş olsa da temelinde siyaset kurumu üzerinde bir tehdit algısı oluşturmuştur.

Yassıada mahkumlarının af edilmesi konusu medya tarafından gündeme getirilmeye başlanması halkın bir belirsizlik algısına girmesine sebep olacaktır. AP'nin ısrarla siyasi af istemesi doğrudan kendi tabanı ile ilişkili olmasındandır. Ancak İnönü'nün bu konuya mesafeli durması kendisini hedef tahtasına oturtulmasına sebep olmuştur. Lakin İnönü'nün böyle davranmasının askeri kanatla olan ilişkilerinin ne kadar etkili olduğu tartışma konusudur. Bu bağlamda Tercüman Gazetesi bu süreçte olaylara biraz daha farklı bir boyuttan yaklaşıyor ve AP Liderinin siyasi af hakkında yaptığı üç teklifi de reddeden İnönü'nün koalisyonu tehlikeye düşürdüğünden bahsediyordu. Medyada, koalisyon hükümetinin kendi içinde muhalefet yapmaya başladığını işlemeye başlamıştır. Aynı zamanda partilerin

---

¹⁵⁰*Akşam Gazetesi*, 10 Şubat 1962

¹⁵¹*Tercüman Gazetesi*, 8 Nisan 1962

¹⁵²*Akşam Gazetesi*, 11 Nisan 1962

mevcut durumdan birbirilerini suçlamaya başladığını da sayfalarına taşıdıkları görülmektedir. Siyasi çekişmenin açığa çıktığının görülmesi yeni gelişmelerin olacağını da habercisi konumundadır.¹⁵³ Medya tarafından farklı boyutlarıyla ele alınması halk üzerinde farklı algıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Koalisyon geleneğinin zayıf olması ortaya çıkan bu sürecin nitelikli yönetilmesini imkansız hale getirmiştir. Ayrıca yapılacak olan siyasi manevralar ve askerlerin bu konuda açıklamalar yapması koalisyon partilerinin bir birlerine olan bakışlarında güvensizliğin artmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu süreçte İnönü'nün daha etkili olduğu kurulacak olan ikinci koalisyon hükümetini kurma görevini üstelendiğinde anlaşılacaktır.

12 Mayıs 1962 günü saat 18.30'dan 20.30'a kadar devam eden Bakanlar Kurulu toplantısında, kabine üyelerinin ittifakla aldığı bir karar gereğince Başbakan İsmet İnönü, AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya hitaben yazmış olduğu resmi yazıda, parti olarak af konusundaki düşüncelerini değiştirmedikleri takdirde, yarın akşam Cumhurbaşkanı Gürsel'e istifa mektubunu takdim edeceğini bildirmiştir. Af konusunda ciddi tartışmaların yaşandığı Bakanlar Kurulu toplantılarına da yansımış ve koalisyon hükümetinin uzun ömürlü olmayacağı anlaşılmıştır.¹⁵⁴ Her şeye rağmen Bakanlar Kurulu, af konusundaki tüm yetkisini Başbakan İsmet İnönü'ye devrederek, AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya da bir muhtıra göndermiştir. Bu muhtıradan sonra AP lideri ile CHP liderinin siyasi zeminde birlikte görüntü vermeleri imkansız hale gelmiştir.¹⁵⁵ AP'nin önde gelenleri, İnönü'nün af konusunda ılımlı olmadığı düşüncesiyle hareket ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda İnönü'nün af konusunda askerlerin istediği çizgide durması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Koalisyon partilerinin birbirlerini suçlamaları ve hükümetin bozulacağından birbirilerini sorumlu tutmaları düşüncesinde 13 Mayıs 1962'de Bakanlar Kurulu, Meclis'te olağanüstü bir toplantı yapmış, aslında bir önceki gün yapılması planlanan toplantının AP grubu tarafından akim bırakılması ele alınarak, AP'li Bakanlar, idare kurullarının kararını izah etmişlerdir. CHP'li Bakanların hemen istifa etme temayülünde olmalarını iyi karşılamayan AP'liler CHP'den biraz zaman istemişlerdir.¹⁵⁶ Bu çağrıya uymayan AP, aynı tutumunu devam ettirince, İnönü de

---

¹⁵³*Tercüman Gazetesi*, 21 Nisan 1962

¹⁵⁴*Hürriyet Gazetesi*, 12 Mayıs 1962

¹⁵⁵*Tercüman Gazetesi*, 12 Mayıs 1962

¹⁵⁶*Akşam Gazetesi*, 14 Mayıs 1962

sözünde durarak 31 Mayıs 1962 tarihinde Cumhurbaşkanı'na istifasını sunmuştur. Ayrıca İnönü, ordunun af istemediğini, Ekim'de mesuliyet kullanarak af çıkaracağını, fakat bunun için biraz sabırlı olunmasını belirtmiştir.¹⁵⁷

Koalisyon partilerinin anlaşmazlığa düşmesinin temel sebebi siyasi af çıkması konusu olmuştur. AP'nin siyasi af çıkmasında çok ısrarcı olması ve biran önce gerçekleşmesi düşüncesi CHP tarafından kabul görmemiştir. Ordunun bu siyasi aflara karşı olduğu düşüncesi CHP'ye hakim olduğu anlaşılmıştır. İnönü'nün istifa hadisesi, ülke basınında farklı farklı yer alırken kimi gazeteler koalisyonu bozan kararın sebebini AP'nin af konusundaki tutumuna bağlarken, kimileri de İnönü'yü suçlu göstermişlerdir. Başbakan İnönü, AP Grubunun kararının müphem olmasından dolayı istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e vermiş, bu şartlar altında vazifeye devam edemeyeceğini bildirmiştir.¹⁵⁸ Yaşanan bu süreç incelendiğinde İnönü'nün çok ince bir siyaset yaptığı düşünülebilir. AP'nin aceleci ve ısrarcı olmasını AP'nin hükümet kanadından tasfiye edilmesi sürecini başlatmıştır. Nitekim bir süre sonra ikinci koalisyon hükümeti kurma çalışmaları başlamasına rağmen AP devre dışı bırakılmıştır. CHP, YTP, CKMP ve Bağımsızlardan oluşan İkinci İnönü (Koalisyon) Hükümeti, iktisadi ve mali politikası ile siyasi affın şekli ve zamanına dair tutumunu belli ederek, ortaklar arasında Koalisyon Protokolü imzalamışlardır. Birinci koalisyon hükümeti sürecinde bazı durumlar tecrübe edilerek ikinci koalisyon hükümeti döneminde yaşanmamasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla hazırlanan protokole göre de siyasi affın Ekim ayında Meclise getirileceği kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹

2.3. İnönü'nün Öğrenciler Üzerindeki Etkisi ve Öğrenci Olayları

Siyasi af kararına en çok tepki gösteren gruplardan birisi de üniversiteli öğrenciler olmuş, düzenledikleri gösterilerde "Af yok" diye bağırarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Öğrencilerin siyasi affa karşı olmaları konusunda organize hareket etmeleri yeni kutuplaşmaların olacağını da kısa sürede göstermesi açısından önemlidir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ *Akşam Gazetesi*, 22 Mayıs 1962

¹⁵⁸ *Akşam Gazetesi*, 31 Mayıs 1962

¹⁵⁹ *Akşam Gazetesi*, 25 Haziran 1962

¹⁶⁰ *Akşam Gazetesi*, 10 Ekim 1962

Beş bin üniversite öğrencisinin af aleyhinde İstanbul'da yaptığı mitinge bazı partililer ve meçhul kişiler de karışmıştır. Öğrenci mitinginin sabote edileceği ve olayların farklı mecralara gidebileceği görülecektir.¹⁶¹ Şişhane'de gençlerin önüne çıkıp, onları komünistlikle itham eden bir grup arasında olaylar çıkmıştır. İleriki süreçte yaşanacak olan öğrenci olaylarının aşama aşama test edildiği görülecektir. Öğrencilerin kutuplaştırıldığı ve farklı olayların alt yapısının oluşturulduğu siyasiler tarafından görülmeye başlanacaktır.¹⁶² Sokakların tekrar öğrenciler üzerinden karıştırılarak olayların farklı mecralarda kontrol edileceği konusu meclise taşınmıştır. Yaşanan üzücü olaylar neticesinde Meclis'te bulunan tüm partiler ortak bir beyanname hazırlamaya karar vermişlerdir. Müşterek Beyanname, 12 Ekim günü "*Aziz milletimiz insan haysiyetine kıymet veren demokratik rejimi her güçlüğü yenerek koruyacaktır.*"¹⁶³ sloganıyla ilan edilmiş ve şu başlıklara yer verilmiştir:

1. "Mayıs ulusal bir ihtilaldir. Ulu Meclisin üyeleri olan bizler, birlik-beraberlik içerisinde bu meşru yapıya yönelecek her tacizi beraber karşılamaya istekli ve kararlıyız.
2. Milletimizin bütünlüğünü zedeleyebilecek mahiyette olan her türlü totaliter temayülün, gerici cereyanın, komünizmin, ırkçılığın ve faşizmin şiddetle karşısındayız.
3. Parti grupları ve bağımsızlar olarak inanıyoruz ki, siyasi faaliyetin millet hayrına netice vermesi, her şeyden önce demokratik nizamın yerleşmesine ve devamına bağlıdır.
4. Kuvvetini halk iradesinden alan bugünkü iktidarın ve işi devralacak Hükümetlerin temel görüşlere mütenasip çabalarında, kendilerine yardım etmeyi vazife biliyoruz."¹⁶⁴

Beyannamede 27 Mayıs'ın bir askeri darbe olarak değil milli bir devrim olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. 27 Mayıs öncesi yaşanan olaylar benzeri vakaların yaşanması 27 Mayıs benzeri darbelerin meşru hale getirilmesinin önü tamamen açılmıştır. Sokak olaylarının kontrol edilememesi durumunda yapılacak askeri

---

¹⁶¹ *Tercüman Gazetesi*, 10 Ekim 1962

¹⁶² *Hürriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1962

¹⁶³ *Tercüman Gazetesi*, 12 Ekim 1962

¹⁶⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962

müdahaleler genel olarak devrim şeklinde nitelendirilmesi demokrasinin ciddi yaralar alacağına da göstergesi olacaktır.

12 Ekim günü Başbakan İnönü, üniversiteli öğrencilerle bir görüşme yaparak siyasi affin mahiyeti konusunda gençlere bilgiler verilmiştir. Yine gençlere siyasi af konusunda, üç parti arasında imzalanan koalisyon protokolü ve Meclis'te onaylanan Hükümet Programı'nda bu yolda kesin taahhütte bulunulduğunu bildirmiştir.¹⁶⁵ Hemen ertesi gün siyasi af konusu Meclis gündemine alınarak oylanmış ve Meclis affi kabul etmiştir. 275 Yassıada mahkûmunun tahliyesini sağlayacak olan kısmi af için 8 aleyhte oy verilirken, İnönü, kanunun tüm yurda huzur getireceğini ümit ettiklerini belirtmiştir.¹⁶⁶ Böylece uzun zamandır ülke gündemini meşgul eden siyasi af konusu kısmen de olsa çözüme kavuşturulmuş ve cezaevlerinde bulunan birçok mahkûm tahliye edilerek, huzur temin edilmeye çalışılmıştır. İnönü siyasi af konusunun bazı odaklar tarafından sabote edileceğini fark ederek konunun mümkün olan en kısa zamanda ülke gündeminden düşürülmesi gerektiğini savunmuştur. Yaşanan bu süreç şunu göstermiştir ki: 27 Mayıs ile başlayan siyaseti dizayn etme girişimleri öğrenci hareketleri üzerinden yeni bir boyut kazanarak ordunun sürekli siyasete müdahale edebileceği bir yapılanmaya doğru gitmesidir. Siyasi manevraları ve mevcut durumu gerçekçi analiz edemeyen bir siyaset kurumu askeri müdahale tehlikesini sürekli hissedecektir. Nitekim siyasi af konusu siyaset kurumu tarafından iyi yönetilen bir sürece dönüştürülememiştir. Siyaset üzerinde ki askeri baskı birinci koalisyon hükümetinin yıkılmasına ve AP'nin hükümet dışı bırakılmasına sebep olmuştur.

2.4. Talat Aydemir Ayaklanmaları ve İnönü'nün Siyasi Yetenekleri

27 Mayıs 1960 darbesinin ülkedeki siyasi ve askeri bütün dinamikleri yerinden ettiği, bundan sonra yaşanacak süreçte kendisini net olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. Ordunun içerisinde farklı grupların olduğu ve farklı düşünce tarzlarının hayata geçirilmek istendiği görülmüştür. 1961 senesinin Ekiminde icra edilen genel seçim neticelerini karşı inkılap şeklinde niteleyen ve bu karşı devrime karşı da kendi aralarında bir protokol imzalayan Albaylar Cuntası'nın lideri Talat Aydemir, 21 Ekim Muhtırası'ndan sonra yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık seçimlerinin ne kadar demokratik olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

---

¹⁶⁵*Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962

¹⁶⁶*Akşam Gazetesi*, 13 Ekim 1962

“Süngülerin gölgesi altında Büyük Millet Meclisine Cumhurbaşkanı seçtiren komutanların demokrasi düşüncesi bu mudur? Cumhurbaşkanı adayı biçiminde çıkmak isteyen, başka bir partiye üye Prof. Ali Fuat Başgil, Sıtkı Ulay Paşa, Fahri Özdilek Paşa ve Haydar Tunçkanat silahlı gözdağı etkisiyle istifa ettirilmiş midir? Demokrasi böyle bir şey midir? Gariptir ki Cumhurbaşkanı seçiminin bu biçimde icra edilmesine Parlamento üyeleri seyirci durumuna düşmüşlerdir. Anayasa dışı bu fikri rahatlıkla onaylamışlardır. Çünkü o sürede açıklanan ifadeler ve verilen gözdağı şudur: Eğer Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel’i seçmezseniz; ordu yönetime el koyacak. Gerçekten öyle miydi? Ya da CHP’ye ve İnönü’ye minnet eden bazı generallerin arzusu muydu? Bunu tahlil edemeyen milletvekilleri, parlamentonun ilk açılış gününde, kendi kendilerini mevcut karakterleriyle haps ettiler.”¹⁶⁷

Talat Aydemir’in bu açıklamaları farklı bakış açılarının olduğunu göstermiştir. Demokrasiye bakış açılarının ordu mensupları içerisinde de çok farklı yorumlandığı görülmektedir. Adeta güçlü olanın ülkeyi yönetme hakkına sahip olacağı bir sürecin yaşanacağını özetler niteliktedir. Bazı ordu mensuplarının bazı siyasilere beraber hareket ettiği ve ülkeyi bu düşünce üzerinden yönetim kademesini elde tutmak istediğini göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda istenilen durumun oluşmaması halinde ordunun siyasilere sürekli darbeye yola getireceğini de belirtmiştir. Emir komuta zincirinde ve ordular arasında sorun yaşanabileceği ihtimalinin oluşacağı görülmüştür. Talat Aydemir’in kendi çizgisinde olmayan askerlerin İnönü ile işbirliği içerisinde olduğunu söylemesi kadar, demokrasiden bahsederek eleştiri yapması da önem arz etmektedir. Demokrasi konusunda konuşması ve buna rağmen yönetime el koyma girişimleri arasında ki ilişki araştırılmaya değer bir konudur.

Bu açıklamalar ışığında dönemin Milli Savunma Bakanı Özel Kalem Müdürü Talat Turhan, Aydemir hadisesini, İstanbul’un isyandan vazgeçmesiyle Aydemir’in hareketin başına geçmek zorunda kaldığı, ordu içerisinde birçok kişinin bu hareketi istediği ve başlarına geçen kimse olmazsa birçok kişinin tek tek hareketlere kalkıp, Türkiye’yi daha zor şartlara sürükleyebileceği ve binlerce insanın bu olaylar

---

¹⁶⁷ Erol Maraşlı, *Balans Ayarları: Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*, Metropol Yayınları, 2008, s. 181

sonucunda öleceği şeklinde yorumlamaktadır.¹⁶⁸ Cumhuriyet Tarihi'nin üçünün başarıya ulaştığı, ikisinin ise önlendiği beş ihtilal hareketinden başarıya ulaşamayan ya da önlenen iki girişimin altında da aynı ismin, Kurmay Albay Talat Aydemir'in imzası vardı. 22 Şubat direniş gören ilk ihtilal girişimi olmasının yanında en tehlikeli olanıydı. Çünkü ordunun hiç istemediği bir şey gerçekleşmiş ve ordular arasında sürtüşme çıkmıştı.

27 Mayıs İhtilali'nin komutanı Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesine rağmen, rahatsızlık son bulmamıştı. Ülkenin askeri güce sahip olanlar tarafından yönetileceği düşüncesi albaylar arasında hareketliliğe olanak sağlamıştı. Talat Aydemir etrafında şekillenmeye başlayan albaylar cuntasının ülkeyi askerlerin yönetmesinden yana bir itirazları olmamıştır. Lakin ülkenin kendi cuntaları tarafından yönetilmesi gerektiği felsefesiyle hareket ederek ordular arasında sorunlara sebebiyet vermişlerdir. Ayrıca Talat Aydemir'in açıklamalarında ortaya çıkan başka önemli bir husus ise İsmet İnönü'nün generaller nezdinde büyük bir itibara sahip olduğudur. Bu bağlamda İnönü ve Gürsel'in demokrasiye uygun hareket etmediği eleştirilerini yaparak meclisi bu konuda etkisiz ve pasif kaldığını yada bırakıldığını ileri sürmüştür.

Talat Aydemir'in asıl yaptığı suçlama ise generallerin İnönü ile anlaşarak ülke yönetiminde büyük oranda söz sahibi oldukları şeklindeydi. Ve bu süreç yönetilirken ordunun darbe yapacağı sürekli gündemde tutularak tasfiyelerin yapıldığı ve kendi yönetimlerini oluşturdukları suçlamaları önemliydi. Anlaşıldığı üzere Talat Aydemir'in bu mevcut durumu kabullenmediği ve ordu içerisinde yeni bir sürecin başladığını göstermesi açısından önemlidir. Ordu içerisindeki hareketliliğin albaylar kademesinde şekillenmeye başladığı ve vücut bulduğu görülmüştür. Daha sonra ki süreçte bir isyancı olarak konumlandırılan Talat Aydemir'in millet vekilleri için söyledikleri de önem arz etmektedir. Millet vekillerinin daha onurlu ve dik durmaları gerektiğini ima eden açıklamaları ile milletvekillerinin demokrasiden taviz verdikleri sonucu çıkmaktadır. Talat Aydemir'in bir asker olarak demokrasiye uymayan bu gelişmeleri kabul etmediği anlaşılmaktadır. 27 Mayıs sonucu ortaya çıkan askeri yönetimi yine askeri bir kalkışma ile sonlandırmak istemesi demokrasi ile nasıl ilişkilendirildiği açıklanmış bir konu değildir.

---

¹⁶⁸ M.A.Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi. 2008, s. 60

Ülkede ve özellikle ordu içerisinde değişen dengeler söz konusu olması ile ortaya yeni şartlar çıkmıştır. İşte bu şartlar altında Talat Aydemir önderliğindeki bir grup yeniden ihtilal yapma peşindeydi. Ancak Hava Kuvvetleri Aydemir'i son anda yalnız bırakınca Aydemir umduğunu bulamadı ve girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. İnönü'nün ordu içerisinde saygınlığının olması bilinmesine rağmen genç albaylar arasında istenilen etkide olmadığı görülmektedir. İnönü'nün generaller içerisindeki saygınlığının devam ediyor olması darbe girişiminde elini güçlendiren bir durum olmuştur.

İnönü'nün albaylar darbe girişimine çare olarak isyancı subayların liderlerini görevden alarak, doğuya tayin edilmelerini uygun gördüğünü açıklamıştır. Ancak İnönü'nün bu kararının isyancılara bildirileceği gün ciddi tepkiler ortaya çıkmış ve 22 Şubat isyan hareketi başlamıştır.¹⁶⁹ Ayaklanma 22 Şubat sabahı Harp Okulu ve Zırhlı Birlikler komutanlıklarında başlamış ve isyancılar hükümete karşı bazı talepler öne sürerek, harekete geçmişlerdir. Ordunun bir bütün olarak işin içinde olmadığı ve hükümetin bazı generallerden destek görmesiyle hükümet çok geçmeden duruma hâkim olmuş ve ayaklanma yayılmadan bastırılmıştır. Duruma hâkim olduğunu fark eden Başbakan İnönü, isyancı önderlere emekli edilmek suretiyle af edileceklerini söylemiştir. İdam ile yargılanması gereken darbecilerin af edileceği konuma gelmesi siyasi iktidarın ordu karşısında zayıf olduğunun bir göstergesi olmuştur. Sabaha kadar süren pazarlıklar neticesinde, Talat Aydemir ve arkadaşları direnmenin çaresiz olduğunu anlayarak, İnönü'nün teklifini kabul etmek zorunda kaldılar.¹⁷⁰ Talat Aydemir'in asıl amacının isyan sonrasında devlet başkanlığı olmadığı fakat etrafının onu Çankaya'ya götürebileceği yorumu da yapıyordu.¹⁷¹ İsyanın başarılı olması durumunda Aydemir'in asıl amacının ne olduğu çok daha net anlaşılacağı gibi neticesinde devlet başkanlığının olma ihtimalinin yüksek olduğu yapılan yorumlardan anlaşılmıştır.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ülkede birtakım rivayetlerin ve yersiz bazı neşriyatın zihinleri karıştırmasını önlemek amacıyla halka hitap ederken, böyle durumlarda sükûnete ihtiyaç duyulduğunu ve Başbakan İsmet İnönü'nün de birkaç gün önce verdiği bir demeci ile böyle bir rehberlik vazifesi gördüğünü söylemiştir.

¹⁶⁹ Birand, Dündar ve Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi. 2008, s. 66

¹⁷⁰ Tuncay Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*. 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi. 2008, s. 121

¹⁷¹ Mahmut Boğuşlu, *1960-1978 Olayları Anılar Yorumlar*, İstanbul: Kastaş Yayınları. 1995, s. 38

Büyük asker ve mümtaz bir devlet adamı olan Başbakan İsmet İnönü'nün bütün vatandaşlara ışıklı yolu gösterdiğini belirterek, bu yolun Anayasa ve normal demokratik rejime saygı yolu olduğunu da eklemiştir. Cemal Gürsel, devamla, Türk milletinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen Anayasanın, bütün milletin malı olduğunu, bu Anayasanın 27 Mayıs Devrimi'nin eseri olduğunu, bu itibarla da herkesten önce 27 Mayıs'ı başaran şerefli Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Anayasanın yılmaz bekçisi olduğunu vurgulamıştır.¹⁷² Cemal Gürsel'in bu açıklamaların da İsmet İnönü ile olan ilişkisini belirtmesi ve mümtaz bir asker olarak nitelemesi önemlidir. Daha önce Talat Aydemir'in açıklamalarında bazı ordu mensuplarının bazı CHP liderleri ile arasındaki ilişkide devletin yönetiminin olması anlam bulmuştur.

Yaşanan bu süreçte Talat Aydemir den daha fazla İnönü ve Gürsel'in bakış açıları ve değerlendirmeleri ön plana çıkmıştır. İnönü ve Gürsel'in temelde birbirlerine güvenerek hareket ettikleri ve tamamlayıcı açıklamalar yaptıkları görülmüştür. 27 Mayıs darbesinin bir devrim olarak başarıldığı ve bunun bir kurtuluş yolu olduğunun tekrar ifade edilmesi önem arz etmektedir. 27 Mayıs darbesinin(devriminin) demokrasinin ve anayasanın temelinde yatan gelişme olduğu düşüncesi açıklanırken bu realitenin halk tarafından benimsendiği ifade edilmiş ve bu gerçekliğin yegane koruyucusu olarak ordunun gösterilmesi düşündürücüdür. Oysaki demokrasilerde demokrasiyi koruyan ve uygulayarak yaşayan halkların kendisidir. 27 Mayıs ile beraber demokrasinin ve anayasanın koruyucusu sıfatını elde eden Türk ordusunun siyasetten uzak durması zorlaşmıştır. Adeta kazanılan bu sıfat yapılan ve bundan sonra yapılacak olan askeri müdahalelerin temel sebebi konuma gelecektir. Bir devlet adamı olarak İnönü'nün bu süreci çok iyi bildiğini ve sonraki süreçlerde buna göre pozisyon belirlemede sorun yaşamadığı görülecektir. Eski bir asker olan İnönü'nün Cemal Gürsel'in bu açıklamaların ne anlama geldiğini bilmemesi düşünülemez. İnönü'nün askeri özellikleri yanına siyasi özelliklerin gelmesi ile her dönem ön planda olması tesadüfen kazanılmış bir sonuç değildir.

Asilerin başında Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in olduğunu belirten Hürriyet Gazetesi, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in "*Türk ordusu senin eserin olan bugünkü rejimi sana yıktırmak istiyorlar*" demeci ile cumhuriyetin kurucusu olarak Türk ordusunu göstermiş ve yine ordu içerisinde çıkan ordu mensupları rejimin yıkılma tehlikesini belirten ifadesi ile Genelkurmay Başkanı

---

¹⁷² *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962

Cevdet Sunay'ın “*Cumhuriyeti ve demokrasiyi her çeşit iç ve dış tahrike karşı koruyacağız*” şeklindeki beyanatını manşetine taşıırken¹⁷³ Sunay'ın Başkumandan imzası ile yayınladığı tebliğ Akşam Gazetesi'nde şu şekilde verilmiştir:

1. 22 Şubat 1962 tarihinde, Ankara Garnizonundaki bazı birlik kumandanlarının görülen lüzum üzerine tayinlerinin yapılması sebebiyle Harp Okulu, Jandarma Subay Okulu, Zırhlı Birlikler Okulunun Tank Taburu, Zırhlı Muhabere Eğitim merkezlerinin bazı kısımları, garnizonlarında alarm dışı fevkalâde tedbirlere tevessül etmişlerdir.

2. Alınan mukabil tedbirler üzerine herhangi müessif bir olay olmamıştır.

3. Ankara dışındaki bütün birlik ve kurumlar demokratik rejime ve Genelkurmay Başkanlığı'na bağlılıklarını bildirmişlerdir.

4. Hükümet, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Kumandanlıkları bu yoldaki her türlü menfi teşebbüsü önlemeye kesin olarak karardır (Akşam Gazetesi, 23 Şubat 1962). Aynı günün bazı gazeteleri haberi, “Rejim Yıkılmak İstendi” başlığıyla vermiş, harekâtın kısa sürede bastırıldığı ve parti liderlerinin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda emniyet altında olduklarını bildirmiştir (Tercüman Gazetesi, 23 Şubat 1962). Hükümet kısa zamanda duruma hâkim olmuş ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın, sabah 04.00'da Başkumandan imzası ile radyoda yayınladığı tebliğ, bazı atamaların Harp ve Tank okullarının fevkalade hareketlere tevessül etmelerine neden olduğunu duyurmuştur.¹⁷⁴ Ordu içerisinde yaşanan bu olay subaylar içerisinde farklı ideolojilerin etkisinin olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Emir komuta zinciri dışında gerçekleşecek olayların veya darbe girişimlerinin başarılı olamayacağı anlaşılmıştır. Aynı zamanda hükümet başkanının ordu ve cumhurbaşkanlığı ile koordineli ve uyum içerisinde çalışması bu isyan girişimlerinin etkisini azaltmaktadır. İsmet İnönü'nün eski bir asker olması general rütbesine sahip askerler nezdinde bir saygınlığının olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Harp ve Tank okullarında baş gösteren bu isyan hareketi sonrasında dört parti birleşerek, ortak bir bildiri yayınlamıştır. 27 Mayıs'ı hedef tutan ve aşırı sol gidişe zemin hazırlandığını belirten partiler, bu ve benzeri isyan hareketlerine karşı milletin hep birlikte hareket edeceğini göstermişlerdir.¹⁷⁵ Sol akımların ordu içerisinde etkili

¹⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962

¹⁷⁴ *Akşam Gazetesi*, 23 Şubat 1962

¹⁷⁵ *Akşam Gazetesi*, 23 Şubat 1962

olduğu sonucuna varılmış ve meclisin ön alması sağlanmıştır. Bu durumun yeni kutuplaşmalara ve yeni darbe girişimlerine zemin hazırlayabileceği düşüncesi tüm siyasi partiler tarafından kabul edilerek asıl reaksiyonun millet tarafından gösterilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

İnönü, askeri müdahale tehdidini büyük bir ustalıkla kullanmış ve AP'nin saldırgan tutumunu bastırma konusunda başarılı olmuştur. Talat Aydemir'in başarısız isyan girişimi, İnönü'nün elini daha da güçlendirdi ve İnönü, Aydemir meselesini halletmiş olarak 23 Şubat'ta Meclis'e girdiğinde Türk siyasi hayatında nadir görülen, belki de bundan sonra hiç görülmeyecek olan bir gelişme yaşandı ve tüm siyasi rakipleri İnönü'yü, hayranlıklarını da bildirerek, ayakta alkışladılar. Meclis daha sonra Türk Milletini tarihi bir facianın eşiğinden döndürdükleri ve kurtardıkları için başta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Hükümet Başkanı İsmet İnönü ve diğer Hükümet üyeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kahraman komutan ve subaylarına derin şükran ve güven duygularını sunarak darbeyi engelleyen asıl unsurun 27 Mayıs devrimine bağlı askerler olduğunu belirtmiştir. Yeni bir demokrasi ideolojisi ile ortaya çıkan Yeni Demokratlar ciddi yara almış ve İnönü ile işbirliği anlamına gelse bile, siyasi istikrarı sağlamanın askeri müdahaleyi tahrik ve teşvik etmekten daha akıllıca olduğuna karar verdiler. En kötü siyasi yönetim bile askeri darbeden daha önemlidir düşüncesiyle hareket etmeye devam ettiler. Talat Aydemir olayı mecliste siyasi bir uzlaşma ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştı.¹⁷⁶

Olaydan hemen sonra kriz geçiren Talat Aydemir hastaneye kaldırılmış, Kara Kuvvetleri Komutanı istifa etmiş ve birçok kuvvet komutanı ve üst düzey asker emniyet tarafından gözaltına alınmıştır. Emir komuta zinciri dışında hareket eden askerlere ciddi yaptırımlar uygulanması gündeme gelmiştir. Aynı zamanda isyan girişiminde bulunan askerlere önemli bir gözdağı verilmiştir.¹⁷⁷ Ve yine İnönü aynı gün "Beni öldürürler ama üç ay sonra millet onları ayak altına alıp ezer" ibaresini kullanarak, milletin vatanını korumak için neler yapacağı konusunda isyan eden subaylara bir nevi gözdağı vermiştir.¹⁷⁸

Olay dış basında da büyük etki yaratmış ve bazı gruplar Türk ordusunu öven ibareler kullanmıştır. Başbakan İsmet İnönü de "Bugün dünyaya karşı, milleti ile

---

¹⁷⁶ Firuz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.2007,s.266

¹⁷⁷ *Tercüman Gazetesi*, 24 Şubat 1962

¹⁷⁸ *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat 1962

ordusu ile dev kuvvetinde bir Türkiye vardır”¹⁷⁹ diyerek tüm dünyaya birlik mesajı göndermiştir. Ordusu ve milleti bir bütün olan Türkiye'nin iç veya dış olaylar karşısında daha güçlü durduğu ve siyasi iktidarın öz güven içerisinde hareket ettiği görülmüştür.

Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada hareketin haber alınması üzerine gerekli tertibatın alındığı, Harp Okulu öğrencilerine bir hafta erken izin verildiği ve okulun tatil edildiği, olaylarla ilgisi bulunanların yerlerinin değiştirildiği, tutuklanan kimsenin bulunmadığı, Talat Aydemir'in yerine Semih Sancar'ın atandığı¹⁸⁰ Aydemir'in emekli edilen 20 subay arasında yer aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Kurmay Albaylar Talat Aydemir, Emin Arat, Dündar Seyhan ve Turgut Alpagut'un muhafaza altında tutulduğu vurgulanmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ayaklanmaya kalkışanlar için bir Divan-ı Harp kurulmayacağını belirterek darbe girişiminde bulunanların mahkemeye çıkarılmayacaklarını belirtmiştir. Savunma Bakanlığı ise emekli edilenlerin dışında 14 subayın da başka görevlere tayin edildiklerini açıklamıştır.¹⁸¹ Emekliye sevk edilenlerin yerine derhal yenileri atanırken, alınan önlemlerde Genelkurmay ve Milli Savunma Bakanlığının suçlu olanlara karşı yumuşak davranması benzer olayların tekrar edebileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Askerlerin asker kökenli darbe girişimleri karşısında bile mahkeme kurulmayacağı düşüncesi darbe girişiminde bulunacaklara cesaret verdiği anlaşılabacaktır.

AP yayınladığı bir tebliğ ile Atatürk ilkeleri ve demokrasiye bağlılığını bildirerek demokrasinin kesintiye uğramasına etki edecek söylem ve demeçlerden uzak duracağını göstermiştir. CKMP Grubunda ise Osman Bölükbaşı, orduyu siyasete çeken sebeplerin ortadan kaldırılması gerektiğini ifade ederken siyasi iktidarın bu konuda daha dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸² Başbakan İsmet İnönü, siyaseten ön almak ve kendi lehine dönen siyasi durumu pekiştirmek amacıyla olaylar karşısında alınacak tedbirleri görüşmek üzere tüm parti liderleriyle bir araya gelmiştir.¹⁸³ Siyasi otoriteyi güçlendirmek ve güven vermek için ilan edilecek olan tebliğ dışında herhangi bir beyanatta bulunmayacaklarına dair söz verdikleri toplantı sonunda, şu tebliğ hazırlanarak basına verilmiştir:

¹⁷⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962

¹⁸⁰ *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat 1962

¹⁸¹ *Hürriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962

¹⁸² *Akşam Gazetesi*, 25 Şubat 1962

¹⁸³ *Hürriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962

1. Yasal düzene karşı kalkışılan son girişim, demokratik yönetimin muhafızı olan kuvvetlerin ve kurumların ortak anlayış ve çabalarıyla engellenmiştir. Bu sonuç, Türk halkının demokratik yönetime bağlı ve bunu hakettiğinin iftihara değer önemli bir kanıtı olmuştur.
2. Kahraman ordumuzun başardığı 27 Mayıs Devrimini meşruiyeti ne karşı düşünülen aleni ve örtülü her çeşit kışkırtma ve tacizlerin ve Anayasa düzenini yok etmeye matuf hareket ile davranışların kati olarak engellenmesi gerekir.
3. Bu amaçla siyaset ötesi bir zihniyet içinde lazım olan kuralları hazırlamak gayesiyle, hükümet ile partiler üyelerinden ortam bir encümen oluşturulmuştur.
4. Mutabık kalınacak kurallardan yasalaşması icap edenler, partilerin yetkili mercileri gereğince onaylandıktan sonra Meclise sunulacaktır.¹⁸⁴

İki gün Genelkurmay Başkanlığı'nda tutulan dört kurmay albay olan Aydemir, Seyhan, Arat ve Arpagut'un 26 Şubat'ta serbest bırakılması hükümet tarafından bir şekilde bu durumun kabul gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Başbakan İsmet İnönü'nün "Güven içinde çalışma devrine girdik"¹⁸⁶ açıklaması darbe girişiminde bulunan kurmay albayların affedildiğini göstermektedir. Tüm siyasi partiler tarafından kabul edilmesi isyancı bile olsa herhangi bir subay için siyasilerin bir yaptırım gücünün olmadığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu gelişmenin ardından alınacak tedbirler de olgunlaşmaya başlamış ve aynı gece parti liderlerinin anlaşmaya vardığı tasarı, gruplarda görüşülmek üzere partilere gönderilmiştir¹⁸⁷. Kanun, 3 Mart 1962 tarihinde TBMM'de çok uzun tartışmaların ardından,¹⁸⁸ 5 Mart 1962'de TBMM ve Cumhuriyet Senatosu'nda kabul edilmiş,¹⁸⁹ 7 Mart 1962 tarihinde de Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (T.C. Resmi Gazete, 7 Mart 1962, S. 11053). Ortaya çıkan bu gelişmeler yeni siyasi ve toplumsal olayların yaşanabileceği ihtimalini doğurmuştur. 1961 anayasasının görünürde getirdiği özgürlükçü yapı ve yine ordunun etkisiyle siyasiler tarafından kısıtlamalara sebep olacak çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Rejimin yıkılma tehdidine karşı geniş çaplı Tedbirler Kanunu'na Senato'da Abdülhamit jurnalciliğini geri getireceği

¹⁸⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962

¹⁸⁵ *Cumhuriyet Gazetesi* 27 Şubat 1962

¹⁸⁶ *Akşam Gazetesi*, 27 Şubat 1962

¹⁸⁷ *Akşam Gazetesi*, 28 Şubat 1962

¹⁸⁸ Tedbirler Kanunu tartışmaları için bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 4, Tarih: 3.3.1962, s. 16:22, 23:32, 32:39, 39:87.

¹⁸⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 4, Tarih: 5.3.1962.; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 3, Tarih: 5.3.1962.

şeklinde eleştiriler yapılmıştır¹⁹⁰. Ancak yapılan oylama sonucunda 21 red oyuna karşılık 100 kabul oyunun çıkması kanunu savunanların eleştirenlerden çok daha güçlü olduğunu göstermiştir. Ve nitekim bu çalışmanın sonunda CHP Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, kabul edilen kanunu, Anayasa ve 27 Mayıs'ın ruhuna aykırı bularak hem partisinden hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir¹⁹¹.

Karaosmanoğlu gibi önemli bir ismin istifası ise iktidarın büyük ortağı CHP için ciddi bir kayıp olarak değerlendirilebilir. 9 Maddelik Tedbirler Kanunu'na göre, siyasi mahkûmların beyanlarını yayınlamak, Yüksek Adalet Divanı'nda kesinleşen kararları küçültecek söz, yazı ya da haber neşri yapmak, Demokrat Parti iktidarı ve şahıslarını herhangi bir şekilde övmek yasaklanmıştır.¹⁹² Getirilen kısıtlayıcı ve kutuplaştırıcı tedbirler, ülkede sosyo-politik hayatı olumsuz yönde etkilemeye başlarken diğer taraftan Talat Aydemir 27 Mayıs'ın toplumsal bir devrim hareketi olduğunu, ancak asıl hedefinden saptırıldığını düşünürken, parlamenter sisteme karşı devrim fikrini öne çıkarmıştır. Aydemir, devrimin tek yolunu ise bir şekilde yönetime el koymak olarak görmüştür. Talat Aydemir'in daha önceki kalkışmasına rağmen herhangi bir ceza almamış olması ve tedbirlerin siyasiler üzerinde yoğunluk kazanması benzer bir girişimin olacağını göstermiştir.

21 Mayıs 1963 tarihinde Talat Aydemir'in yönettiği ikinci isyan hareketi başlamıştır. Yapılan bu kalkışmada emir komuta zinciri dışında olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı yeni bir ihtilal hazırlığı içinde olan 11 havacı subayın 22 Şubat'ta Aydemir'e karşı çıkmaları gibi, 12 Mart hâkimlerinden demokrasi aşığı Ali Elverdi de 21 Mayısçılara karşı demokrasiyi savunmuştur. 21 Mayıs teşebbüsüne Hava Kuvvetleri karşı çıkmıştır. Radyo bir ara Aydemir'e bağlı kuvvetlerin eline geçse de darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişim ve bu girişimi bastırma harekâtı sırasında yaşanan silahlı çatışmalarda, 6 kişi yaşamını yitirirken, 30 kişi de yaralandı. Ölenler arasında bir albay, bir de binbaşı vardı.¹⁹³

Aydemir kuvvetleri radyoyu ele geçirerek, ihtilal bildirimlerini üst üste okumaya başlamışlar, bildiriye duyan halk ise telaş içerisinde beklemeye koyulmuştur. Bildiride, Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetlerinin, mevcut Anayasa ve kanunları hiçe sayarak, partizan bir tutum takınmaları sonucunda, ülkenin ekonomik,

¹⁹⁰ *Akşam Gazetesi*, 6 Mart 1962

¹⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mart 1962

¹⁹² *Tercüman Gazetesi*, 3 Mart 1962

¹⁹³ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*. C. II, 3. Baskı, Yay. Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2008, s. 879

sosyal ve politik hayatının felce uğradığı gibi tabirler yer almaktaydı. Hareketin nedenini bu şekilde ortaya koyan isyancılar, içinde bulunulan bu vahim durumdan çıkış yöntemini de, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koyması şeklinde açıklamışlardır.¹⁹⁴

Radyoda ihtilal bildirisi inatla üst üste okunurken bir yandan da marşlar çalıyor ve Silahlı Kuvvetler'in iktidara el koyduğu söyleniyordu. Aslında bütün ihtilal kuvveti, birkaç 22 Şubat emeklisi subay, bir grup Harp Okulu öğrencisi ve radyoevi önündeki üç tanktan ibaretti. Radyo susmasa tüm ülke, Aydemir'in iktidara el koyduğunu düşünecekti. Ne pahasına olursa olsun radyo susturulmalıydı. Bu işi başaran ise 28. Tümen Komutanı Yarbay Ali Elverdi oldu. Elverdi yanında iki erle radyoevini basarak, anonsları yapan ihtilalci üsteğmeni tutukladı. Ardından spiker koltuğuna oturan Elverdi, bundan önce yapılan bütün beyanların ve duyuruların yalan ve yanlış olduğunu, olanları Aydemir'in "üç buçuk adamı"nın gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Silahlı Kuvvetlerin alarm verdiğini, tüm isyancıları toplayacağını söyleyen Elverdi, birliklere hitaben de hemen kıışlarına dönmelerini ve ikinci bir emri beklemelerini söylemiştir.¹⁹⁵ Silahlı Kuvvetler duruma hâkim olduktan sonra ise ayaklanmanın elebaşı Talat Aydemir ve onun destekçilerinden Alparslan Türkeş tutuklanmışlardır.¹⁹⁶

Türk ordusu içerisinde yaşanan bu darbe girişimleri ordunun kurumsal yapısına önemli oranda zarar verdiği gibi halkın orduya olan güveninde sarsılmalara sebep olmuştur. Ordu içerisinde özellikle harp okulu öğrencileri arasında cunta yapılanmalarının başlaması albaylık rütbesinde etkisini göstermesi açısından yapılan bu başarısız kalkışmalar örnek olarak gösterilebilir. Farklı ideolojik yapıda kendisini gösteren cuntacı yapılar ordunun daha etkili denetim ve yargılama sistemlerine sahip olması gerektiğini göstermiştir. Talat Aydemir'in ilk isyanında yapılan kalkışma daha gerçekçi ve Türk devlet ve ordu geleneğine uygun yargılama metodları kullanılsaydı ikinci kalkışmanın olması söz konusu olmayabilirdi. Talat Aydemir' yönetime darbeye el koyma düşüncesi hiçbir zaman bitmemiştir. Ordu içerisindeki uzantılarını kullanarak çok rahat bir şekilde kalkışma başlatması ordunun içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Aynı zamanda yapılan her darbe girişimi siyasiler üzerinde daha büyük baskılara sebep olmuştur. Siyasi alanları daralmış

¹⁹⁴ Şeref Bakşık, *CHP İle Bir Ömür*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık. 2009,s. 201

¹⁹⁵ Birand, Dündar ve Çaplı, *a.g.e.*, s. 107-108

¹⁹⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963

liderlerin nitelikli faaliyetlerde bulunması esnasında bile orduya bakması ordunun siyaset üzerindeki etkisini yükseltmiştir. 1960 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam bu olaylar nedeniyle sekteye uğramaya başlamıştır. Alınan tedbirler askeri isyanların önünü kesmediği gibi cunta yapılanmalarına son vermediği gibi sivil siyasetin faaliyet alanlarını daraltmıştır. Yapılan her siyasi açıklamada ordu ile milletin dayanışması ön plana çıkarılmaya çalışılarak durum toparlanmaya çalışılmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesinde yer alan kimi subaylarında işin içerisine girmesi bir nevi devrim ve rejime karşı oldukları şeklinde suçlanması ilerleyen süreçte sadece askeri değil siyasi ve toplumsal olarak ta keskin kutuplaşmaların olacağına işaret ediyordu. Alparslan Türkeş'in de tasfiye edilmesi ve gerici olarak suçlanması farklı cuntaların etkili olduğunu göstermektedir. İsmet İnönü'nün mecliste yapacağı konuşmada bu durumun çok daha ciddi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında 21 Mayıs ayaklanmasının tahlilini yapan Başbakan İsmet İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin vatanperverlik inancı ile yaşamaya başladığını söylemiştir. Siyasi hürriyet rejiminin düşmanlarının ordu içerisine girdiklerini, ancak ordunun büyük kısmının imanı karşısında rejime zarar veremediklerinin de altını çizmiştir. İsmet İnönü ordu içerisinde filizlenen cuntacı yapıları rejime karşı olduğunu ifade etmiştir. Daha önce 22 Şubatçılara yapılan af teklifinin çözüm olmadığını belirterek hükümet karşıtlığını kullanarak rejim ve devlet karşıtlığı ile suçlamıştır. Bu açıklama ile daha önce gösterilen müsamahanın gösterilmeyeceği işreti verilerek cezalandırılacakları ima edilmiştir. Türk ordusunun sağlam durması gerici yapıların ordu içerisinde temizlenmesi demokrasiyi daha güçlü kılacağını belirtmiştir. Her şeye rağmen demokrasinin ve devletin savunucusunun sonsuza kadar Türk ordusu olduğunu söylemiştir. Ordu olmadan demokrasinin başarılı olma ihtimalinin az olduğu düşüncesi siyasi parti liderleri tarafından kabul görmeye başlamıştır. Cuntacıların orduyu temsil etmediği ordunun ekseriyeti karşısında yalnız kaldığını ifade etmiştir. Ordunun demokrasinin teminatı konumunda olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁷

20-21 Mayıs 1961 gecesi, hazırlığı daha önce yapılmış planlı bir şekilde , Anayasayı ihlal amacını taşıyan silahlı bir ayaklanma söz konusu olduğundan, Anayasa'nın 124. Maddesi gereğince bir ay süre ile Ankara, İstanbul ve İzmir illeri

---

¹⁹⁷ Bakşık, *a.g.e.*, s. 206-207

sınırları içerisinde, Bakanlar Kurulu'na, 21 Mayıs 1963 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmiştir¹⁹⁸.

Toplanan Milli Güvenlik Kurulu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin duruma hâkim olduğunu belirttikten sonra, 22 Şubat hareketinin de sorumlusu olan Albay Talat Aydemir'in saklandığı evde yakalandığı, kalkışmaya iştirak edenlerin de nezaret altında bulunduğu, isyan hareketinin bir avuç asinin Ankara Radyosu'nu bir baskınla ele geçirmeleri üzerine başladığını ifade eden bir bildiri yayınlamıştır¹⁹⁹. Bu bildiri de diğer bildiri ve açıklamalar gibi, kamuoyunun hükümet lehine oluşması ve bu tarz kalkışmaların devletin silahlı gücüyle başa çıkamayacağını anlatması bakımından dikkate değerdir. Birinci Talat Aydemir kalkışması sonucunda ordunun ve cumhurbaşkanlığının İsmet İnönü hükümeti lehine kamuoyu oluşturma girişimleri bu kalkışma sonucunda da devam etmiştir. Asker kökenli cumhurbaşkanının, ordunun ve asker kökenli başbakanın uyumlu olması ordu içerisinde ki cunta yapılanmalarının başarılı olamayacağını göstermiştir.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 21 Numaralı tebliği ile isyancıların duruşmalarına bir hafta içerisinde başlanacağı duyurulmuş²⁰⁰. Daha önceki kalkışmada özel bir mahkemenin kurulmaması dikkat çekmişken ikinci kalkışma neticesinde bu isyancılar için özel mahkemelerin kurulduğu, bu mahkemelerin kimlerin ne şekilde takip edeceğini ise Örfi İdare'nin belirleyeceği, Tercüman Gazetesi'nin 3 Haziran 1963 tarihli sayısında açıklanmıştır.²⁰¹ Sanıkların duruşmasına 7 Haziran 1963 tarihinde başlanmış ve sanıklardan 36'sının idamı istenmiştir²⁰² Karar 6 Eylül 1963 tarihinde açıklanmış ve 7 idamla 29 müebbet hapis cezası hükmü verilmiştir. Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırca, O. Deniz ve A. Güçal idama mahkûm olurken, Alparslan Türkeş ve 45 kişi beraat etmiştir²⁰³

Askeri Yargıtay, idama mahkûm olan 7 kişiden dördünün cezasını tasdik ederken, diğer üçünün idam cezasını bozmuştur. Talat Aydemir ile Fethi Gürcan'ın idam cezalarının tasdikine ittifakla, Osman Deniz ve Erol Dinçer'in tasdiklerine ise,

---

¹⁹⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963

¹⁹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963

²⁰⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1963

²⁰¹ *Tercüman Gazetesi*, 3 Haziran 1963

²⁰² *Hürriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1963

²⁰³ *Hürriyet Gazetesi*, 6 Eylül 1963

ekseriyetle karar verilmiştir. İdam mahkûm edilen Ahmet Güçal, İlhan Baş ve Cevdet Kırca'nın idam cezaları bozulmuştur. Bu karar da ittifakla alınmıştır.²⁰⁴

TBMM Talat Aydemir ve Fethi Gürcan hakkındaki idam kararlarını 9 Ocak 1964'te onaylamıştır. 23 Haziran'da çıkarılan, idam cezalarının yerine getirilmesine dair kanun ise 26 Haziran'da Resmi Gazetede yayımlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 26 Haziran 1964, S.11738). Buna göre 27 Haziran'da Gürcan'ın idam cezası yerine getirilirken, Aydemir, idamına itiraz etmiş ve cezası ertelenmiştir²⁰⁵ Talat Aydemir'in avukatı, siyasi mahkûmların idam edilmemesine dair Meclis'te görüşülen bir kanun teklifine dayanarak idam cezasının durdurulmasını istemiştir. Müracaatı Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi incelemiş ve reddetmiştir. Bunun üzerine bir üst mercii olan Askeri Yargıtay'a itiraz edileceği açıklanmıştır²⁰⁶. Askeri Yargıtay'a yapılan itiraz ise 4 Temmuz günü reddedilmiş ve Aydemir'in infazı kesinleşmiştir.5 Temmuz sabahı Ankara Merkez Cezaevi'nin bahçesinde idam edilen Aydemir bunun kendisi için hayırlı olduğunu söylemiştir²⁰⁷. Diğer idam kararları ise uygulanmamıştır. 21 Mayısçılara verilen cezalar, birkaç yıl sonra çıkartılan af yasasıyla, kısmen veya tamamen kaldırılarak, birçok hükümlü serbest bırakılmıştır.²⁰⁸

Talat Aydemir ayaklanmaları, 27 Mayıs darbesi ile başlayan askeri sürecin kendi içerisinde sorunlu olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ordu bünyesinde cunta yapılanmalarının olduğunu ve özellikle genç subaylar içerisinde farklı freaksiyonlarda hareket ettiğini göstermiştir. Bu yapılanmaların harp okulu esnasında filizlendiğini ve geliştiğini açıklar niteliktedir. Aynı zamanda cunta yapılanmalarına ve kalkışmalarına karşı başarının devlet birimleri arasındaki uyumun neticesi olduğu da ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve genelkurmay başkanlığının uyum içerisinde olması devletin bütünlüğü açısından son derece önemli olduğu bu kalkışmalara sonucunda anlaşılmıştır. Her şeye rağmen ordunun sürekli ön planda olması siyasi partiler ve halk üzerinde baskı unsuru olarak algılanmasına yol açmıştır. Demokrasi kültürünün yerleşmesi sekteye uğramış ve demokratikleşme gecikmiştir.

²⁰⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1963

²⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 1964

²⁰⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1964; *Milliyet Gazetesi*, 28 Haziran 1964

²⁰⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1964

²⁰⁸ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 880

2.5. III. Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Buhranı

27 Mayıs 1961 askeri darbesinden sonra Türkiye’de koalisyon hükümetleri sürecini başlatmıştır. I. ve II. Koalisyon hükümetleri döneminde Kıbrıs sorunu ile yeterince uğraşılmamış Kıbrıs’ta siyasi durumun Türkler aleyhine değiştirme girişimlerinin olmasına zemin oluşturmuştur. Nitekim bu durum Rumları cesaretlendirmiştir. Mevcut durum üzerine Kıbrıs’ta 1962 tarihinden itibaren aktifleşen anayasayı değiştirme girişimleri ve aday Yunanistan’a bağlamak amacıyla tutum içerisine giren Rumlar, 24 Aralık 1963’te tarihe “Kanlı Noel” olarak geçen saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Türkiye ‘deki siyasi ortamın belirsizliği nitekim Kıbrıs’ta bu dönemde Türklerle karşı düzenlenen saldırılarda 103 Türk köyünün tahrip edilmesine ve yalnız Lefkoşa’da 92 Kıbrıs Türkün Rumlar tarafından öldürülmesine olanak vermiştir.²⁰⁹ Adada olayların hızlı tırmanmasında Türkiye’de hükümet kurulamaması etkili olmuştur. Türkiye’deki siyasi durumu gören Rumlar bir oldubitti planı doğrultusunda faaliyetlerini artırmışlardır.

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel’den yeniden hükümeti kurma görevini almasına rağmen ,diğer siyasi partilerin mesafeli duruşları hükümetin kurulması geciktirmiştir. Yeni hükümet kurulmadığı için Cumhurbaşkanlığı tarafından İnönü’nün göreve devam etmesi istenmiştir. İnönü bu süreçte önce garantör devletler ve Amerika nezdinde girişimlerde bulunmuşsa da istediği neticeyi alamamıştır. Bunun üzerine Türk jetlerine Kıbrıs üzerinde “ihtar uçuşu” yaptırarak Türk Devletinin ciddiyetini göstermiştir. İhtar uçuşu uyarısı Rum saldırılarını o zaman dilimi için durdurmayı sağlamıştır.

Türkiye’nin bu süreçte yaşadığı iç ve dış sorunların aynı döneme denk gelmesi birçok zorluğu beraberinde getirdiği gibi Rum tarafının daha kolay hareket etmesine fırsat vermiştir. Bu süreçte iç siyasette ki hükümet buhranı, ve de dış politikada Kıbrıs hadiseleri sebebiyle sıkıntılı bir süreçten geçtiği esnada yeni hükümeti kurmaya çalışan CHP lideri İsmet İnönü, 24 Aralık 1963 günü bağımsızlarla birlikte yeni bir hükümet kurduğunu beyan etmiştir.²¹⁰ İsmet İnönü liderliğinde oluşturulan III. Koalisyon Hükümeti, 13 Şubat 1965 tarihine dek vazifede kalmıştır. İç politikada

²⁰⁹ Ahmet Gülen, *İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2011, s. 48.

²¹⁰Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 268

görecelide olsa yaşanan bu olumlu durum Kıbrıs sorununa olan ilgiyi ve yoğunluğu artırmıştır. Yeni hükümet, bir yılı aşkın görev döneminde daha çok Kıbrıs Sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak daha önce çözümlenmemiş iç meseleler tekrar gündeme gelmiştir. İnönü hükümetinin hal etmesi beklenen problemlerin başında kapatılan DP üyelerinin affı gelmiştir. Bilhassa ilk koalisyon hükümeti zamanında AP'nin ısrarı ile Meclis'ten geçirilmeye çabalanan kanun, ordudan gelen reaksiyon üstüne neticesiz kalmıştır. Ordunun siyasete müdahaleleri olayların daha çetrefilli hale gelmesine sebep olmuş ve yine koalisyon hükümetlerinin ömrünün kısa olmasına sebep olmuştur. Bütün bu müdahaleler birinci koalisyon kabinesinin sonunu hazırlamıştır. Aynı problem ikinci koalisyon hükümeti döneminde de sürmüş ve hazırlanan “nisbi af taslağı” Ankara ve İstanbul gibi vilayetlerde eylemlere sebep olmuştur.²¹¹ Sonunda Meclisten ve akabinde Cumhuriyet Senatosu'ndan geçen “nisbi af kanunu” vesilesiyle tüm siyasi hükümlülerin cezalarında 4 sene düşüş gerçekleşmiş ve böylelikle 4,5-6 yıl hüküm giyen 275 mahkumun yasadan direk, 7 sene hüküm giyen 8 mahkumun da adli araştırmadan sonra af edilmesi karara verilmiştir. Çıkarılan siyasi af bazı kesimlerde olumlu karşılanırken farklı kesimlerde çeşitli tepkileri beraberinde getirmiştir.

İç meselelerin kısmen azalması İnönü'nün başvekilliğinde oluşturulan yeni koalisyon hükümetinin, 1964 senesinin ilk zamanlarında Aralıktan itibaren “bunalım” haline gelen Kıbrıs mevzusu ile uğraşmasına imkan vermiştir. 13 Ocak tarihinde Kıbrıs meselesinde Londra'da gerçekleşen konferans, Rumların kabul edilemez tavırları nedeniyle iki hafta sonunda neticesiz olarak bitmiştir. Şubat ayında Kıbrıs'ta vuku bulan hadiseler konusunda Birleşmiş Milletler'de yürütülen müzakerelerde Türkiye, “yeniden şiddet faaliyetleri yaşanmaya başlarsa bu duruma seyirci kalmayacağını” askeri müdahale dahil her türlü girişimin olacağını taraflara deklere etmiştir.

Türkiye iç meseleleri erteleyerek enerjisinin büyük kısmını Kıbrıs meselesine yoğunlaştırmıştır. Hakikaten tüm ülkenin Kıbrıs meselesi ile alakalı gelişmeleri izlediği dönemde Ankara'da Başbakanlık binasının önünde Başvekil İnönü'ye bir suikast tertibi gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs sorununa odaklanan Türkiye bu olay ile tekrar iç meseleye odaklanmak zorunda kalmıştır. İnönü'ye karşı tertip edilen suikast girişimi şiddetli reaksiyonlarla karşılanmıştır. 21 Şubat 1964 tarihinde saat 11:50'de

---

²¹¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 3. c., s. 47*

Başbakanlık konutundan ayrılan İnönü'ye gazetelerden gelen suallere cevap verdiği esnada yakın mesafeden üç el silah sıkılmış lakin mermiler Başbakan'ın makam arabasına isabet etmiştir.²¹² Güvenlik birimleri tarafından süratle etkisiz hale getirilen suikastçı derdest edilirken, İnönü, makam şoförü tarafından hızla olay mahalinden uzaklaştırılmış ve TBMM'ye ulaştırılmıştır.

2.6. İnönü'ye Karşı Yapılan Suikast Girişimine verilen İç ve Dış Tepkiler

Başvekil İnönü'ye suikast girişiminde bulunan şahsın, gerçekleştirilen ilk sorgusunda Kayserili elektrik emekçisi Mesut Suna olduğu tespit edilmiştir. Suna'nın farklı mekanlarda dinlediği hitaplardan, kahvehane konuşmalarından, bazı imamların vaazlarından etkilenerak İnönü'yü öldürmeyi 'mukaddes bir vazife' gördüğü anlaşılmıştır.²¹³ Mesut Suna, sorgusunda İnönü'yü '27 Mayıs darbesini sebepsiz gerçekleştirmekle' itham ederek, '(İnönü'yü) öldürmek amacıyla ateş ettiğini söylemiştir.'²¹⁴ Ankara'daki suikast teşebbüsüne karşı ilk reaksiyon verenlerden birisi Reisicumhur Gürsel olmuştur. İnönü'yü konutunda ziyaret eden Reisicumhur, hadisenin '27 Mayıs hasımlarının yapıtı olduğuna inandığını' söylemiştir.²¹⁵ Cemal Gürsel, hadisenin 'dünyadaki çılgınlardan birinin faaliyeti olduğunu' ifade etmiş ve reaksiyonu 'İnönü her zaman yaşayacaktır. Mümkündür böyle şeyler' ifadeleriyle açıklamıştır.²¹⁶ Dahiliye vekili Öztrak, suikast teşebbüsüyle alakalı olarak, 'olayın önemli kışkırtmalar nihayetinde gerçekleştiğini belirtmiş ve 'zabitanın ehemmiyeti vesilesiyle daha büyük belalardan korunduklarını' belirtmiştir. Siyasi teşkilatlardan da suikast teşebbüsüyle alakalı reaksiyonlar gelmiştir. AP Genel Başkanı Rağıp Gümüşpala'nın beyanında 'parti teşkilatı olarak Sayın İnönü'ye karşı girişilen iğrenç suikast olayını büyük kin ve üzüntüyle karşılarız' cümlelerini kullanılmıştır.²¹⁷

AP'li mebuslar ve senatörlerden müteşekkil bir heyet te Genel Başkan Gümüşpala ile birlikte Başvekil İnönü'ye 'geçmiş olsun' ziyaretinde bulunmuşlardır. AP'den duyurulan açıklamada da suikastı düzenleyen Mesut

²¹² *Ulus Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 14530, s.7

²¹³ Alpay Kabacalı, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, 3. b., İstanbul, Güner Yayınları, 2007, s. 394

²¹⁴ *Ulus Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 14530, s.8

²¹⁵ *Ulus Gazetesi*, 23 Şubat 1964, Sayı: 14531, s.7

²¹⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 5679, s. 7

²¹⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 5679, s. 1

Suna'nın parti teşkilatı ile alakasının olmadığı ve bu mevzunun Emniyet birimlerinden de teyit edildiği ifade edilmiştir. MP Grubu'ndan gelen beyanda “İnönü'ye sıkılan mermilerin Türk Ulusuna yapıldığı kabul edilmiş sayılacağı” belirtilmiştir. CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da İnönü'ye telgraf ile “geçmiş olsun” dileklerini göndermiştir.²¹⁸ Bölükbaşı'nın telgrafı haricinde partiden gelen açıklamada da “Başvekil Sayın İnönü'ye ve onun yüksek şahsiyetlerinde Türk demokrasisine vaki suikast teşebbüsünü nefretle karşılar ve kendilerinin bu suikast teşebbüsünde bir zarar görmemiş olmasından duyulan sevinci Türk milleti ile paylaşıyoruz” ifadesi kullanılmıştır.²¹⁹

İnönü'ye karşı yapılan suikast girişimi ile ilgili yapılan soruşturma neticesinde siyasi ve sosyal birçok önemli gelişme kısa vadeli olarak ön plana çıkmıştır. Suikast girişiminin 27 Mayıs ruhuna karşı yapıldığı devlet erkanı tarafından kabul edilmiştir. Siyasi partiler ve gençlik teşkilatları suikast girişimini kınayarak birlik beraberlik ve dayanışma örneği sergilemişlerdir. Kamuoyu tarafından İnönü'nün tekrar ön plana çıkarılması ve ülkede ki birliğin temsilcisi olduğu düşüncesi kabul edilmiştir. İnönü'nün askeri kişiliği ve devlet adamlığı üzerinden kabul edilen bir otorite olduğu bu suikast girişimi sonucunda bütün kesimler tarafından kabul edilmek durumunda bırakılmıştır.

Cumhuriyet Senatosu'nda 25 Şubat 1964'te icra edilen celsede senatörler, Başvekil İsmet İnönü'ye karşı gerçekleştirilen suikast teşebbüsünü kınamışlardır. Reiscumhur tarafından belirlenen mensuplar topluluğu namına hitap eden Sadi Koçuş, bütün yaşamını cepheden cepheye, hizmetten hizmete koşuşturmakla geçiren İnönü'ye sıkılan mermilerin, insanlık serüveninde ne ilk ne de son olduğunu ifade etmiş ve “80 yaşında zamanını bir vazifeden başkasına yetiştirmekle geçiren, yaşı ölçüsünde bir dönem boyunca sürekli muvaffak olmuş, sürekli nezih kalmaya çabalamış, büyük asker, ulu devlet adamı, ulu şahsiyet İnönü'ye sıkılan bu üç mermi, kuşkusuz tarihin gördüğü mermilerin en rezili ve en haini olarak kalacaktır” şeklinde ifadesiyle İnönü'nün devlet nezdinde nasıl karşılık bulduğunu göstermiştir²²⁰ AP Grubu namına düşüncelerini ifade eden İhsan Sabri Çağlayangil, hadiseyi “şiddetle ve nefretle lanetlediklerini” belirterek, “adaletin el koyduğu meselenin, bir takım söylentilere binaen çarpıtılmasından ve soruşturmanın seyrini etkileyecek

²¹⁸*Akşam Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 16649, s. 6

²¹⁹*Ulus Gazetesi*, 23 Şubat 1964, Sayı: 14531, s.7

²²⁰*TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 19, B: 46, 25.02.1964, s. 65

tutulardan uzak durulması gerektiğine” işaret etmiştir. Çağlayangil, “bu tiksindirici olay mukabilinde bütün siyasi partilerin ulusal birliğin en güzide örneğini gösterdiklerini” de açıklayarak, ‘Türkiye’yi Atatürk prensiplerinden ve ulusal egemenliğe dayanan demokratik yönetimden uzaklaştırmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini’ söyleyerek milli dayanışmanın çeşitli çarpıtmalarla zarar görememesi gerektiğini belirtmiştir.²²¹

Reisicumhur tarafından belirlenen üyeler grubundan Türkiye İşçi Partisi namına düşüncelerini ifade eden Esat Çağa, İnönü’ye karşı gerçekleştirilen suikast girişiminin neticesiz kalmasından memnuniyet duyduklarını beyan etmiş, “silahlı sıkın elin zamanında bu ulusu Batı medeniyeti seviyesine ulaştırmak gayesi ilk girişimi yapan III. Selim’e karşı silah çeken benzer el olduğunu belirtmek isterim” ifadesiyle tarihi perspektifte değerlendirme yapmıştır.²²² “31 Mart girişimini yapanların benzer zihniyeti barındırdığını, Kubilay’ı şehit edenlerin benzer düşünceye sahip olduğunu” belirten Çağa, aynı olayların vuku bulmaması için, “bütün siyasi partilerin Anayasanın teşkil ettiği sosyal ilkeler etrafında sıkıca birleşmesini” söyleyerek, “partiler arası münasebetlerin, bu ilkeleri ortadan kaldıracaklara cesaret verici olmamasını” özellikle dikkat çekmiştir. Siyasi partilerin hadise ile alakalı açıklamalarının yanı sıra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, suikast teşebbüsüyle alakalı olarak Başbakan İnönü’ye bir ileti yollamış ve “Cumhuriyete, Atatürk ve 27 Mayıs prensiplerine kirli ellerini yetiştirebileceklerini zanneden aymazlık, sapkınlık ve ihanet mensuplarının karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin dosdoğru durduğunu” söyleyerek, 27 Mayıs düşüncesinin aynen korunacağını beyan etmiştir.²²³

İnönü’ye yönelik suikast girişimine Türk-İş de açıkladığı bir manifesto ile tepki göstermiştir. Menfur teşebbüsün esasında “Türk demokrasisine ve 27 Mayıs Devrimi’ne, Atatürk ilkelerine, Anayasa ve kurumlarına karşı yapıldığına” dikkat çekilen mesaj da, “insanların ölümü ile Türkiye Cumhuriyeti’nin aydınlık yolundan döndürülemeyeceği” ifadesiyle İnönü’ye bakış açıları çok net bir şekilde gösterilmiştir.²²⁴ Çalışma Bakanı Bülent Ecevit’in iletisinde İnönü’ye yönelik girişilen saldırının “esasında Kurtuluş Savaşı’na dönük bir olay olduğu

²²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 19, B: 46, 25.02.1964, s. 65

²²² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 19, B: 46, 25.02.1964, s. 67

²²³ *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s.7

²²⁴ *Ulus Gazetesi*, 23 Şubat 1964, Sayı: 14531, s.7

’vurgulayarak suikast girişiminin rejime karşı yapılan bir hamle olduğu algısı oluşmaya başlamıştır.²²⁵

İnönü’ye yapılan suikast girişimi birçok gençlik örgütü tarafından da protesto edilmiştir. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Milli Türk Talebe Birliği ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu, yayımladıkları bildirimlerle “Türk gençliği olarak İnönü’nün etrafında kenetlendiklerini” bildirerek saldırının İnönü şahsında Türk devletine yapılan bir girişim olduğu vurgulanmıştır.²²⁶ Eskişehir’in İnönü ilçesinden gönderilen bir telgrafta olay tel’in edilmiş ve “Seni burada savaş meydanlarında Yunanlılar öldüremedi. Alçaklar emellerinde gene başarılı olamadılar ve olamayacaklar” ifadesiyle İnönü’nün yaşantısında dönüm noktası olan olaylarla onure edildiği görülmüştür. Diyarbakır’dan gönderilen bir başka telgrafta, kurşunların aslında “Türk Milleti’nin ve Türk vatanının bağrına atıldığı” bildirilmiştir. Suikast girişimi ülkenin böyle durumlarda kenetlenebildiğini göstermesi açısından yaşananlar önemli olarak kaydedilmiştir. İnönü’ye karşı yapılan suikast girişimini protesto edenler arasında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk Devrim Dernekleri, Türk Kadınlar Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, 27 Mayıs Milli Devrim Derneği, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Ankara Fen Fakültesi Talebe Birliği gibi kuruluşlar da yer almıştır.²²⁷

Başvekil İsmet İnönü’ye hadisenin akabinde, aydınlardan ve yurdun farklı diyarlarından da mesajlar yollanmıştır. Yaşar Kemal ve Çetin Altan tarafından İnönü’ye gönderilen telgrafta hadiseden duyulan kederi şu şekilde dile getirmişlerdir:²²⁸ “Sizi bütün yüreğimizle seviyoruz. Maalesef ki farklı bir şey gelmiyor elimizden”. İmam Hatip Lisesi müderris ve talebeleri namına Abidin Aydın tarafından Başvekil İnönü’ye yollanan telgrafta, “suikast girişiminden okul namına hissedilen büyük keder” ifade edilmiş ve “sizi millete yeniden bağışlayan Yüce Tanrıdan uzun süre başımızdan eksik etmemesini temenni ederiz” ifadesiyle ülkenin hemen her kesiminin bu konuda mutabık olduğu anlaşılmıştır.²²⁹ İnönü’ye gelen telgraflardan en dikkat çekenlerden biriside o sürede Amman Büyükelçisi olarak vazife gören Daniş Tunalıgil’e ait olan telgraftır. İletisinde mesai arkadaşlarıyla beraber suikast teşebbüsünü kınayan Tunalıgil, söz konusu tarihten 12

²²⁵ *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1964, Sayı: 14532, s.7

²²⁶ *Dünya Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 4588, s.5

²²⁷ *Ulus Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 14530, s.8

²²⁸ *BCA, Fon No: 30100, Kutu No: 22, Dosya Gömleği No: 129, Sıra No: 17, Dosya No: A7*

²²⁹ *BCA, Fon No: 30100, Kutu No: 22, Dosya Gömleği No: 129, Sıra No: 17, Dosya No: A7*

sene sonra kendisi de suikast girişimine maruz kalmış ve Viyana’da büyükelçiyken Ermeni teröristler tarafından vazifesi başında şehit edilmiştir.²³⁰

Memleketin pek çok bölgesinden ve farklı jenerasyonlara mensup yurttaşlardan İnönü’ye ulaşan mesajlar içerisinde Palandöken İlkokulu beşinci sınıf talebesi Beyhan Tüfekçioğlu’nun telgrafının adres kısmında yalnız “Sayın Başvekilim Ankara” cümlesi bulunmaktadır. Daha ilkokul dönemindeki bir öğrenci hadise karşısında hislerini şu şekilde göstermiştir:²³¹“Size düzenlenen son üzücü hadiseden dolayı kederimin kabulünü temenni eder, ellerinizden hürmetle ile öperim”. İsmet İnönü’ye karşı gerçekleştirilen suikast teşebbüsüyle alakalı bir değerlendirme de az bir zaman evvel ona karşı darbe teşebbüsünde bulunan Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilmiştir. Aydemir, ceza evinde yazdığı hatıralarında “Devlet başkanlarına, hükümet başkanlarına karşı silahlı girişimler ile oluşan bir yöntem kötü yol olur. İyi bir sonuç vermez. Alışmışlık sürerse tarihte an gelir gerçek değerler de serseri kurşunlar ile ortadan kalkabilirler analizini yapmıştır.²³² Başbakanlık’tan ayrılışı esnasında İnönü ile görüşen ve dolayısıyla hadisenin en yakın görgü tanığı olan gazeteci Haluk Besen, suikast teşebbüsüyle alakalı olarak Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yaklaşık üç saat süreyle gözetim altında tutulmuştur. İsmet İnönü’nün teşebbüsüyle serbest bırakılan Besen, askerler tarafından hadise vuku bulurken, Başvekili “konuşmaya tutarak oyaladığı” sebebi ile gözaltına alındığını söylemiştir. Bu durum ordu mensuplarının İnönü’ye olan bağlılıkları ve verdikleri değer ortaya çıkmıştır. Merkez Komutanlığı’nın başında olan Tuğgeneral Sabri Koçak, serbest bırakılırken Besen’den enteresan bir talepte bulunmuş ve “İnönü’ye söyle artık kendisini koruma görevini bize versin” demiştir.²³³

İnönü’nün biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir, eserinin nihai bölümünde bulunan suikast ile alakalı kısımda yaptığı değerlendirmede, Mesut Suna misali kişilerin tüm sokak kalabalıklarında bulunabileceğini belirtmiş ve şu analizi yapmıştır: “31 Mart’ta isyan eden askerlerin katlettiği mektepli subaylar bu şekilde öldürüldüler. İstiklal Mücadelesi dönemindeki iç isyanlarda bu gibilerin binlerce ve on binlercesi harekete geçmedi mi? Örneğin Menemen’de Kubilay? Hulasa Mesut Suna’lar halkın alt tabakasında sürekli vardır ve sürekli olacaklardır. Bu yığınları

²³⁰ Bilal Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 1. kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000, s. 121.

²³¹ BCA, Fon No: 30100, Kutu No: 22, Dosya Gömleği No: 129, Sıra No: 17, Dosya No: A7

²³² Talat Aydemir, *Hatıratım*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 420

²³³ Haluk Besen, *Başbakanlık Merdivenleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 95

yanlış harekete geçirmeye gelmez... Çünkü o vakit Mesut Suna'lar, anında bataklığın üstüne çıkarlar..." ifadeleriyle tarihsel perspektiften bakıldığında bu menfur olayın gerici bir ideolojinin ürünü olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.²³⁴

İsmet İnönü'ye binaen gerçekleştirilen suikast teşebbüsü ülke dışında da geniş yankı oluşturmuştur. İngiltere'de basılan akşam gazetesi "Evening News", suikast girişimine geniş bölüm ayırmış ve Başbakan İnönü'nün "Kıbrıs bunalımında Türk haklarını muhafaza etmekte gösterdiği çok etkili kudretle hemen hemen bütün Türkiye'nin desteğini kazanmıştır" analizini yaparak bu kazanımlardan rahatsız olanların bir girişimi olabileceğini ima etmiştir.²³⁵ Almanya'daki Türk gurbetçileri namına Köln'den yollanan telgrafta, menfur teşebbüsün "alçakça ve keder verici" olduğu belirtilmiştir.²³⁶ Başvekil İsmet İnönü'ye gerçekleştirilen suikast teşebbüsüyle alakalı olarak, ABD Başkanı Johnson, Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han, Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Ludwig Erhard, Sovyet Başbakanı Kruschev, Tunus Cumhurbaşkanı Habip Burgiba, İsrail Başbakanı Jane Erkol ve Sudan Başbakanı İbrahim Abut, gönderdikleri iletilerle "geçmiş olsun" temennilerinde bulunmuşlardır.²³⁷ İngiltere Başbakanı Alec Douglas Home, İnönü'ye yolladığı telgrafta, hadiseden duyduğu kederi ifade etmiş ve "Teşebbüs haberinin verdiği büyük üzüntüden sonra bütünüyle sıhhatte bulunduğunuzu öğrenmekle sonsuz bir memnuniyet yaşadım" açıklamalarını yapmıştır.²³⁸

2.7. İnönü'nün Suikast ile İlgili Değerlendirmeleri

Başvekil İsmet İnönü, suikast teşebbüsünün akabinde Meclise gelmiştir. Meclis Başkanı Fuat Sirmen ile müzakeresinde hadiseden hiç bahs etmeyen İnönü, biraz sonra suikast girişimini öğrenerek yanına ulaşan mebuslara, "Başbakanlık'tan ayrılırken bir şahsın kurşun siktığını yalnız daha sonra derdest edildiğini" belirtmiştir.²³⁹ Hadiseden sonra İnönü'ye "geçmiş olsun" iletisini yollayan farklı partilere üye milletvekillerinin haricinde Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı Cemal Tural da TBMM'ye giderek Başvekil'le

²³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam III. Cilt*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 576

²³⁵ *Ulus Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 14530, s.8

²³⁶ *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1964, Sayı: 14532, s.7

²³⁷ *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1964, Sayı: 14532, s.7

²³⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 5679, s. 7

²³⁹ *Ulus Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 14530, s.1

buluşmuşlardır. İsmet İnönü, suikast teşebbüsü sebebiyle milletvekilleri nazarında aldığı iltifatlar vesilesiyle gerçekleştirdiği konuşmada, bunun “Ülkenin hizmetine girecek vatanseverlere cesaret veren bir davranış olduğunu” ifade etmiştir.²⁴⁰

İnönü, olay günü radyodan millete dönük bir hitapta bulunarak, hadisenin süreciyle alakalı olarak toplumu aydınlatmıştır. Suikast girişimini anlatıp, olaydan sonra TBMM’ye gelip faaliyetlere devam ettiğini söyleyen İnönü, “Bana hiçbir şey olmadı. Sağlıklı ve diri olarak topluma hizmet görevimin başındayım. Büyük boyutta gördüğüm saygı ve sevgi tezahüratları için halkıma gönülden minnetlerimi arz ederim. Ülke çapında haber almak ihtiyacını yeneemediğim vesilesiyle manevi şahıslarınıza hitap ediyorum” ifadesinde bulunmuştur.²⁴¹

İsmet İnönü, şahsına dönük tertiplenen suikast teşebbüsü ile alakalı TBMM’de basın üyeleri ile de buluşarak, sualleri yanıtlamıştır. İnönü, gazetecilere hadisenin seyrini açıklayarak, “Bizim iş öyle bir iştir ki insanın ülkeye hizmet çözümleri oluşturmak sanatı olan politikaya girdiğinden itibaren söz konusu olasılıkları göz önünde bulundurması lazımdır” açıklamasında bulunmuştur.²⁴² İnönü, Mesut Suna’nın zata alilerini makamında görmek istediği anımsatılınca, “Bilgim olsaydı, bir emekçi gelmiş, şahsımla görüşmek istiyor, tabi ki gelsin diyecektim. Bırakın adamı diyecektim. Çok tecrübe ettim. Bu güvenlik memurlarının vazifelerine karışmamak gerekiyormuş. Önde dikkatle yürürler, şuraya gitme, buraya gitme derler, kızarım, bırakın rahat yaşayayım derim, yurttaşla buluşmamama engel teşkil etmeyin derim fakat herhalde bazı konumlarda hakları varmış” açıklamasını yapmıştır.²⁴³ İsmet İnönü’nün yanındakilere nazaran Mesut Suna tarafından tertiplenen suikast esasında onu, “bütün bir gün bile ilgilendirmemişti.” Hakikaten İnönü’nün önemli şahsiyetlere karşı tarihin farklı zamanlarında tertiplenen suikastlarla alakalı fikri, sürekli belirttiği şu kelimelerle açıklamıştır: “Suikasttan korktun mu, her duvarın dibinde bir gölge görürsün.”²⁴⁴ Gerçekten İnönü, not defterine 14 Şubat 1964 Cuma gününden 26 Şubat 1964 tarihine dek hiçbir şekilde not düşmemiştir. Yani İnönü’nün defterinde hadise ile alakalı herhangi bir analiz

²⁴⁰ *Akşam Gazetesi*, 22 Şubat 1964, Sayı: 16649, s. 6

²⁴¹ İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965*, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 2004, s. 510

²⁴² Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.s. 511

²⁴³ Turan, *a.g.e.* s. 512

²⁴⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, 2. b., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 199

bulunmamaktadır.²⁴⁵ Başvekil İnönü, katletme girişimi ile alakalı olarak farklı basın teşkilatlarına mülakatlar vermiştir.

Türkiye’de politik insanlara suikastın “az görüldüğünü” belirten İnönü, evvelki senelerde kendisine dönük bazı taciz teşebbüslerini de şöyle açıklamıştır: “Bir seferinde İzmir’e gidiyordum. İstiklal Savaşı esnasında idi. Birisinin bayan kılığına bürünerek beni katledeceği haber edildi, fakat aransa da bulunamadı. Bir diğer anı ise Çerkez Ethem’in Eskişehir’de bulunduğu ana aittir. Beni karargahına davet ediyordu, gitseymişim, adam beni yakalayacak ve tutuklayacakmış. Atatürk’ten bir telgraf aldım. Benim ismimi de kullansalar, ısrarcı da olsalar, Çerkez Ethem’in karargahına gitmeyeceksin diyordu. Gitmedim.”²⁴⁶ İnönü, hadisenin sonrasında İngiltere’nin BBC Televizyonuna da bir demeç vermiş ve suikast teşebbüsü ile alakalı olarak düşüncelerini bildirmiştir. Başvekil, hadiseden sonra vicadani olarak “oldukça rahat hissettiğini” ifade etmiş ve olayın AP ile alakasıyla ilgili sorulara karşılık, “Ben kat’a böyle bir fikir yürütmeye meyilli değilim. Tersine AP’nin büyük, küçük yöneticileri içtenliğine inandığım sempati duydular” cevabını vermiştir.²⁴⁷ İngiliz yayın üyeleri, Başbakan’a, vuku bulan hadise nihayetinde “istifayı düşünüp, düşünmediğini” de soru etmişler, İnönü, bu suale binaen “ne münasebet” cevabını vermiştir. Gazeteciler, İsmet İnönü’ye bir defa daha “çekilmeyi gerçekten düşünmüyor musunuz?” soru etmişler ve “Ne münasebet. görevimi sürdürmeme herhangi bir mani yoktur. Yapacak çalışmalarım, yarım kalmış faaliyetlerim var, onları nihayete erdireceğim” cevabını almışlardır. Başbakan İsmet İnönü, hadisenin Kıbrıs’taki huzursuzlukla de alakasız olduğunu belirtmiş ve temel olarak Ülke’de “umumi teessürün” etkili olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁸

Başvekil İsmet İnönü, hadiseden sonraki dönemde de farklı gazetecilerin temsilcileri ile beyanlarda bulunmuştur. Bilhassa “suikasttan evvel böyle bir vaziyeti hiç düşünmediğini” belirtmiş ve “suikast istenmeyen bir sonuç doğarsaydı, İnönüsüz Türkiye’de cumhuriyetin mukadderatı nasıl olurdu” soru etmişler, “Ulusça güvenliğimiz bir kişinin yaşamına bağlı kalamayacak kadar kuvvetli ve derin esaslar üzerine bina edilmiştir” cevabını vermiştir.²⁴⁹ İsmet İnönü ile

---

²⁴⁵ İsmet İnönü, *Defterler 2. cilt*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, 3. b., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 906

²⁴⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1964, Sayı: 5680, s. 7

²⁴⁷ *Tercüman Gazetesi*, 25 Şubat 1964, Sayı: 846, s. 7

²⁴⁸ Turan, *a.g.e.* s. 514

²⁴⁹ *Tercüman Gazetesi*, 29 Şubat 1964, Sayı: 850, s. 7

gerçekleştirilen müzakerelerde Mesut Suna suikastı ile 1926 tarihinde İzmir’de Atatürk’e yönelik tertiplenen suikast arasındaki aynılık de sorulmuştur. İnönü, “daha adli soruşturmanın gidişatını ve sonucunu bilmediğini” söylemiş ve “karşılaştırma yapmak şu anda doğru olmaz” demiştir.²⁵⁰

---

²⁵⁰ Özdemir Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakan’ı ve Olaylar*, 2. Kitap, Ankara, 1968, s. 108

III. BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN DEVLETÇİLİK, KEMALİZM VE ORTANIN SOLU DÜŞÜNCE

3.1. Demokratik Devletçilik İlkesinin Benimsenmesi

1960 sonrası koalisyon hükümetleri dönemi başlamış ve bu süreçte İnönü tekrar başbakan olmuştur. Ancak tek parti dönemindeki yapıdan oldukça farklı bir yapıyla karşılaşmıştır. 1950-1960 DP iktidarı döneminde izlenen liberal politikalar, toplumun tüm katmanlarında sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi bir çok değişiklik meydana getirmiştir. Bu dönem İnönü muhalefette iken, DP iktidarının kendi bakış açılarıyla savurgan ve istikrarsız ekonomi politikalarından dolayı sürekli eleştirmiştir. Bu nedenle koalisyon hükümetleri sürecinde de olsa planlı bir kalkınma modeliyle tespit edilen aksaklıkları düzenlemeye çalışmıştır. Özgür, demokratik ve şeffaf bir yapı oluşturulması planlanmıştır. Yapılan plan çerçevesinde kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini tarımın verimli ve kendimize yetecek hale gelmesi için planlar yapılması²⁵¹ gerektiğini belirterek sektörel bazda planlama yapıldığını göstermiştir.

Tarım başta olmak üzere birçok sektörde özel girişimciye çeşitli kolaylıklar sağlayarak kalkınmayı yapacağını söyleyen İnönü'deki devletçilik anlayışında değişimi görmek mümkündür. Daha önce devletçi politikada ısrarcı olan İnönü gerek DP nin liberal ekonomi çalışmalarını gerekse dünyadaki gelişmeleri göz ardı etmemeye çalışmıştır. Özel sektör olmadan devletin kalkınmada yetersiz kalacağını belirterek milletçe kalkınma amacına yönelmemiz gerektiğini, özel teşebbüse de bu noktada çok görev düştüğünü belirten İnönü, bunun nedenle her türlü girişim ve kolaylığın gösterileceğini vurgulamıştır.²⁵² İnönü'nün devletçilik ile liberal ekonomi karışımı bir yöntem izleyeceğini göstermiştir. Özel sektöre yaşam alanı sağlamış ancak bu tam bir liberal programla değil, planlı devletçi kalkınma modeli çerçevesinde olmuştur. Birçok sektörün devletin kontrolünde özel sektörün katkılarıyla yapılacağını belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında 1960 sonrası İnönü devletçiliğinin planlı ekonomi modeli içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

---

²⁵¹İsmet İnönü, "Sayın Başbakan İsmet İnönü'nün İki Önemli Konuşması: 17 Ocak 1962 Tarihinde Türkiye Radyolarında Yaptığı Konuşma", Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, s. 4-5 ,8

²⁵²İsmet İnönü, "Kalkınma, Tasarruf, Kamu Sektörü ve Özel Sektörün Rolüne İlişkin Yayınlanan Bildiri 12.12. 1962", İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.), S.10-11, s.10.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve Beş Yıllık Kalkınma Planlarını uygulamaya konulması planlı bir devletçilik politikasının aktif hale getirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Başlayan bur süreçte özellikle 1965 sonrasında, İnönü'nün devletçiliği toprak ve petrol reformunda çok net ortaya çıkmıştır. Toprak sahibinin olacak kooperatifçilik ve tarım ıslahı ile verim artacak, petrol reformunda ise verilmiş hakları yeterli ölçüde koruyarak gerisini devlet eliyle işletmek istiyoruz²⁵³ söyleyen İnönü'de karma ekonomi içerisinde devletçilik anlayışının çok aktif olduğu açıkça görülmektedir. Özel sektörün ikinci planda kalması özel sektörün gücünü önemli oranda yansıtması gecikmelere uğrayacaktır.

Her şeye rağmen İnönü planlı kalkınmaya dayalı ekonomik politikadan vaz geçmemiştir. Devletçilik anlayışına bağlı olarak ortaya çıkan plan fikri ekonomik alanda millî eğitimden turizme kadar her alanda kendisini göstermiştir. Bu anlayış ile iş ve girişimlerin temel ögesi olarak gören İnönü vergi sistemini yeniden düzenlemiştir.²⁵⁴ Bu dönemde temel düşüncelerden bir tanesi de milli imkanların ön plana çıkarılmasıdır. Çünkü bu konuda DP hükümetinin politikalarına ciddi muhalefet yapmıştır. İnönü, bu dönem dış borçlanmanın da ekonomik plan ve program dahilinde yapılması gerektiğini savunmuştur. Öncelikle ülkenin kendi imkanları ve tasarruflarını yerinde kullanmak gerektiğini, gücümüzün yetmediği alanlarda dış yardımın kullanılabileceğini²⁵⁵ ifade ederken dış borçlanma konusunda çok daha temkinli olacağını göstermiştir. Kalkınmada milli imkanlar dahilinde karma ekonomi modeli İnönü liderliğindeki koalisyon hükümetlerine büyük oranda yerleşmiştir. Çünkü 1965 sonrası muhalefette iken de kalkınma ve karma ekonomiyi savunmuştur.²⁵⁶ Bu bakış açısıyla değerlendirildiği zaman İnönü, 1960 sonrası toplama çabaları ile planlı ekonomiye geçmiştir denilebilir. İnönü'nün Planlı ekonomi düşüncesi ile CHP devletçiliği de yeni bir boyut kazanmıştır. Ekonominin, devletçilik ve karma ekonomi düşüncelerinin yeniden yorumlandığı net olarak anlaşılmaktadır.

---

²⁵³İsmet İnönü, "İngiliz Gazetecilerle Güncel Siyasî Konular ile İlgili Yapılan Söyleşi, 6 Mayıs 1967", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*,s.425-429,s.427.

²⁵⁴İsmet İnönü, "Başbakan İsmet İnönü'nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma", Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1962, s.3-7

²⁵⁵İsmet İnönü, "CHP Meclis Grup Toplantısı İç ve Dış Konularına İlişkin Yapılan Konuşma 10.01.1962", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.)*,s.15-16, s.16.

²⁵⁶İsmet İnönü, "Günün Siyasî Meseleleri, 9 Mayıs 1965", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, s.27-29, s.28.

Diğer bir yönüyle İnönü'nün demokratik devletçilik olarak nitelendirdiği CHP devletçiliğini XVII. Kurultay'da şöyle tarif etmiştir; “tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil, özel teşebbüse öncülük ve önderlik edici, özel teşebbüs yatırımlarını tamamlayıcı ve özel teşebbüs çalışma tarzını, yatırım eğilimlerini planlı kalkınma amaçlarına yurdun ve yurttaşların ihtiyaçlarına ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenleyip yönlendirici ve demokratik devletçilik anlayışına dayanmaktadır”²⁵⁷. Anlaşıldığı üzere İnönü devlet tarafına daha yakın durmaktadır ve kontrolün devlette olacağını belirtmiştir. Ancak kalkınma planı çerçevesinde özel teşebbüse yaşam alanı ve imkanı da sunarak daha planlı hale getirmeye çalışmıştır. Bunu da yeni bir yorumla özetleyerek demokratik devletçilik olarak nitelendirmektedir. Bütün bu çalışmalar İnönü'nün tek parti dönemindeki ekonomi görüşlerinden farklı bir yorum üzerinden hareket ettiği anlaşılmaktadır.

İnönü, 1960 darbesi sonrası toparlayıcılık misyonuyla kalkınmayı öne çıkarması ekonominin ciddi sorun yaşadığını gösterir niteliktedir. Devrim olarak gördükleri 27 Mayısın ekonomi üzerinde ciddi baskılara sebep olduğu İnönü'de devletçilik konusundaki düşüncesinin değişiminden anlamak mümkündür. “Kalkınmayı temin etmekle devletçilik kadar özel teşebbüsün de göz önünde bulundurulmasını istiyoruz. Bizde devletçilik ile özel teşebbüs birbirine karşı değildir. Önemli olan hükümet ile özel girişimcilerin arasında nasıl bir ilişki kurulacağıdır. Kalkınma devlet ile özel sektörün birlikte el ele çalışması ile mümkün olacaktır”²⁵⁸ diyen İnönü ekonomik sıkışmışlığın sadece klasik devletçilik ile aşılamayacağını hükümet denetiminde özel girişimcilere yeşil ışık yakarak giderilebileceğini belirtmiştir.

Yaşanan sürece rağmen İnönü'ye göre, çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak ancak devletçilikle mümkündür düşüncesinde karma ekonomide bile devletçiliğin ön planda olması gerektiğidir. Kalkınmamızı yaparken ekonomik bakımdan sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan ‘solcu’, ‘sağcı’ deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır devletçiyiz ve laikiz ifadelerinde o dönem ortaya çıkmış farklı ekonomik ve sosyal düzen içerikli ideolojilere karşı devletçilik düşüncesini ön plana çıkarmıştır.²⁵⁹ Bu bağlamda bakıldığında Devletçilik ilkesinden kesinlikle

²⁵⁷ “İleri Türkiye Ülkümüz”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 18 Ekim 1964, s.5.

²⁵⁸ İsmet İnönü; “Sayın Başbakan İsmet İnönü'nün İki Önemli Konuşması.,: 1 Şubat 1962 Tarihinde Tüccar ve Sanayicilere Hitaben Yaptığı Konuşma”, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, s.11-19, s. 14.

²⁵⁹ İsmet İnönü, “Kim Dergisi'nden Sadun Tanju ile Ortanın Solu'na İlişkin Yapılan Söyleşi, 12

vazgeçmeyen İnönü, yeri geldikçe her seferinde bu konudaki vurgusunu yapmaktan geri durmamıştır; Ona göre dönemin şartları ne olursa olsun devlet ekonomik hayata müdahale eder ve vatandaş haklarını korur. Toplumun açık ihtiyaçlarına devletin uzanması tabiidir. Bizde devlet özel sektöre rehberlik etmiştir. Bizim devletçiliğimiz yaşayan bir ilkedir. Devlet plancılığın esasıdır. Plancılığın politikadaki ifadesi devletçiliktir²⁶⁰ düşünceleriyle devletçiliğin bünyesine özel sektörü dahil ederek tep parti dönemindeki klasik devletçilikten yavaş yavaş uzaklaştığını göstermiştir.

Ülkenin ve dünyanın içinden geçtiği süreç göz önünde bulundurarak katı devletçilik anlayışını terk eden İnönü dönemin içsel ve dışsal koşulları gereği olarak daha ılımlı bir devletçilik politikası takip etmiş ve karma ekonomik sistemin savunucusu olmuştur. İnönü karma ekonomisi yanlısıdır, “Biz devletçiyiz. Bizim devletçiliğimiz Batılı manada bir devletçiliktir. Özel teşebbüsle Kamu sektörü birbirini tamamlayan bir ekonomi düzeni içinde memleketin kalkınmasına çalışacaktır”²⁶¹. Sözleriyle batılılaşmanın ekonomik yapı üzerinde etkili olacağını ve bunun karma ekonomi olarak karşılık bulacağını belirtmiştir. Ayrıca özel sektör ile kamu sektörü arasında dengeli ve uyumlu bir ilişki kurulmasına özen gösteren İnönü bunu planlı kalkınma ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Devletin ekonominin yönünü belirleyen ve bu açıdan özel sektörü yönlendiren bir güç konumuna gelmeye başladığı anlaşılmaktadır.

İnönü, Ekim 1964 CHP 17. Kurultay’ında, planlı ve programlı ekonominin de amacına ulaştığını istenilen mesafenin alındığını ve istenen dönüşümün sağlandığını belirtmiştir. Özel sektör ile devlet sektörünü el ele çalıştıran karma ekonomi özgürlük içerisinde bir plana dayanarak işleme ve ilerleme yoludur²⁶² ifadesiyle yeni ekonomik modelin tarifini yapmıştır. Devletçiliğini bütünleyen bir devlet anlayışına sahip olan İnönü, devlet yönetiminde düzene oldukça önem vermektedir. “Modern bir devletin idaresinde intizam ilk şarttır. Devlet idaresindeki intizamın temeli ise mali intizamdır. Mali intizam gerek Türk vatandaşı gerek bütün devletin hayatı için bütçe muvazenesi şeklinde ifa olunur”²⁶³ sözleriyle devletin güçlü ve

---

Ağustos 1965”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, s.84-88, s.85.

²⁶⁰İsmet İnönü, “Devletçilik Konusunda CHP Parti Meclis Grubunda Yapılan Konuşma 30 Temmuz 1965”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, s.74.

²⁶¹İsmet İnönü, “Seçimler Dolayısıyla Yapılan Radyo Konuşması, 26 Eylül 1965”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, s.126-132 s.129.

²⁶²“Atatürk İnkılaplarının Kesin Kararlı Bekçisiyiz”, *Ulus Gazetesi (iç.)*, 17 Ekim 1964, s.1.

²⁶³Cemal Kutay, *Millî Şef, Cumhuriyeti İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri 1920-1939*, s.45-46.

dinamik bir yapıya kavuşmasının temel şartı ekonominin planlı ve güçlü olması olarak gördüğünü belirtmiştir. İnönü sadece belirtildiği gibi, güçlü ve kararlı bir devletten değil, aynı zamanda sorumluluklarının farkında olan ekonomiye bağlı sosyal bir devletten yanaydı. İnönü için ciddi bir devlet aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan güvenilir bir devletti ve böyle bir devlette yöneticiler en üst düzeyde sorumlu davranmak zorundaydı. O sorumlu bir kişinin her şeyden önce yüksek ahlak ölçütlerine sahip bir insan olduğunu savunuyordu. İkincisi sorumlu bir insan kendisini üstleneceği görevlere hazırlardı. Üçüncüsü, sorumluluk sahibi insan ülkenin ve halkın refahı için gerekli olanları yapar, ülkesine ve vatandaşlara zarar verecek davranışlardan kaçınırdı²⁶⁴. Bir bütün olarak bakıldığında ülkenin ve dünyanın içinde geçtiği sürecin gereği olarak devletin ekonomik ve sosyal olarak planlı ve oldukça güçlü olması gerektiğidir. Böyle bir devlet gerçeklerin farkında olan yöneticiler tarafından sağlanabileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İnönü'nün dünyadaki değişimin farkında olduğunu gösteren ve bu konuda adımlar attığını söyleyebiliriz.

3.2. İnönü'nün Ortanın Soluna Yüklediği Anlam

1960'lı yılların başında dünyada meydana gelen toplumsal ve ekonomik içerikli akımların ülke içinde gündeme gelmesiyle birlikte başta aydınlar arasında olmak üzere sosyalist düşünceye dayalı akımlar CHP içerisinde önem kazanmaya başlamıştır. Başta İnönü olmak üzere parti kurmayları bu gelişmelerin dışında kalmamayacağını fark ederek partinin yeni bir rotaya gireceğini kabullenmişlerdi. Özellikle 1961-1965 koalisyon hükümetleri döneminde toplumsal tabanın giderek eridiği fark edilmiştir. Milliyetçi tabanın önemli oranda eridiği buna karşılık solun güçlendiğini gören İnönü, ilk kez Temmuz 1965'te gazeteci Abdi İpekçi'ye partisinin '**ortanın solunda**' yer aldığını açıklayarak partinin bir sol parti olduğunu duyurmuştur²⁶⁵. Dünyanın ve ülkenin içinden geçtiği sosyal, siyasal ve ekonomik gerçekler İnönü önderliğinde CHP'yi bir yol ayırımına getirmiştir. Bu bağlamda CHP, 1961 Anayasası'nın getirdiği toplumsal ve siyasal ortam içinde artık bürokratik

---

Ülkü dergisinde 1933'teki bir yazısından.

²⁶⁴Metin Heper, *İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999. s.104-105.

²⁶⁵Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze, İmge Kitabevi*, Ankara 2004,s.153.

devlet anlayışına dönemezdi. Sosyal demokrasi anlayışının gölgesinde ve temel felsefesi açısından tam anlamıyla liberal bir kapitalizmi savunma olanağı olmadığından CHP'nin önünde boş ve açık bir yol kalıyordu ki, o da ortanın solu olarak sloganlaştırmak istedikleri sosyal demokrasi idi²⁶⁶. Her ne kadar sol akımlar parti içinde güçlense de milliyetçi kökenli milletvekilleri de bulunuyordu. CHP'nin açıktan sol akımın etkisine girdiğini ve sosyal demokrat olduğunu göstermesi ile partinin Ekim 1966'da yapılan 18. Kurultay'ında Ecevit'in önderlik ettiği sol eğilimlerin parti iktidarını ellerine geçirmeleri ile çok önemli bir aşama kaydederek iyice güçlenmişlerdi.

3.2.1.Ortanın Solu Düşüncesinin Atatürkçülük içinde Konumlandırılması

Ortanın solu kavramı tam bir kominizim yada sosyalizm değildir. Türk tipi bir sosyal demokrat özelliğini barındıran bir sol parti akımıdır. Buna rağmen sosyalizmi reddeden, komünizme ise açıkça cephe alan bu ılımlı sosyal demokrasi akımı bile, CHP'nin temel dinamiklerini etkileyerek özellikle gelenekçi kanadında büyük sarsıntılara yol açmıştır. Bunun neticesinde 47 milletvekiliyle birlikte partiden Turhan Feyzioğlu'nun önderliğindeki sağcı kesim partiden ayrılmış ve Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurmuştur. Başlayan bu süreç ülke siyasetine de etki yapacak sağ ve sol olmak üzere keskin fikir ayrılıkları yaşanacaktır.

CHP tarihinde çok partili siyasal sisteme geçildiğinden beri muhalif bloklar oluşmuştur. Bu tarihe kadar her muhalif grup bir şekilde pasifize edilebilmiştir. Lakin ortanın solu politikası partiyi iki gruba kesin olarak bölmüştü. Bu keskin ayrışma durumu parti açısından ilk defa yaşanmıştır. Bu bağlamda ortanın solu taraftarları Bülent Ecevit grubu, ortanın solu karşıtı grup ise Feyzioğlu grubu şeklinde pozisyon almıştı. İnönü parti genel başkanı olarak parti bütünlüğünü savunacak hamleler yapmadığı gibi tarafını net bir şekilde belli ederek Ecevit ve grubuna verdiği destek üzerine CHP'den kopmalar başlamıştır. CHP'den istifa eden milletvekilleri Feyzioğlu'nun başkanlığında bir araya gelerek yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuşlardı. Yeni parti için ilk gün ortaya atılan isimler 'Kemalist Halkçı Parti', 'Millî Hareket Partisi', veya 'Millî Kurtuluş Partisi' idi²⁶⁷. Düşünülen

²⁶⁶ Ateş Toktamış, *Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler*, Der yayınları, İstanbul, 1998, s.98

²⁶⁷Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, s.104.

bu isimlerden anlaşılacağı üzere CHP'nin kuruluş felsefesinden uzaklaştığıdır. Muhalif grubun tepkisinin İnönü-Ecevit gurubunun, **Atatürk'ten ve Kemalizm'den saptıklarına yönelik olduğunu gösterir** nitelikte olması bu süreçte yaşanacak tartışmaların daha da şiddetleneceğini göstermektedir. Muhalif grubun isim çalışmaları neticesinde Güven Partisi adında mutabık kalınmıştır.

Ortanın solu politikası CHP içerisinde tartışmaların uzun süreceğini göstermiş ve bu nedenle bölünmeler devam etmiştir. Ortanın solu düşüncesine muhalif olanlar büyük oranda tasviye edilerek adeta Ecevit'in yükselişine zemin oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak 22 Aralık 1966'da ortanın soluna karşı çıkan Tahsin Banoğlu ve arkadaşları CHP'den çıkarılmıştır. Banoğlu "ben Atatürkçüyüm, İnönücü olmayı reddettim"²⁶⁸ ifadesiye Ortanın Solu politikasını Atatürkçülüğe aykırı bulmuşlardır. İnönü'nün CHP'yi Kemalist felsefeden tamamen uzaklaştırdığını partiyi tamamen kendi sol eksenine etrafında yeniden şekillendirdiğini belirtmiştir. CHP, ortanın solu politikası sonrasında partiden ayrılanları karşı bir başkaldırı" olarak görmüş, CHP kadın ve gençlik kolları ise, "Tutucular gitmiştir"²⁶⁹ açıklamasını yaparak adeta CHP içerisinde milliyetçi, gelenekçi yapının tasviye edildiğini kabul etmiştir. İnönü partinin yeni çizgisiyle başarılı olunacağını partinin daha gelecek vadeden bir çizgide olacağını söyleyerek ayrılanların sonlarının iyi olmayacağını ifade etmiştir. Bu düşünce partiye büyük oranda hakim olmuştur. Bu bakış açısı ile CHP kendilerini daha da güçlenerek kazanacak tarafta görmeye başlamıştır. İnönü **partiden kopmalar** sonrasında sağlam bir zeminde olduğunu belirterek toparlanma ve parti örgütü içerisinde ahenkli çalışma önerisinde bulunmuştur²⁷⁰. Ecevit ise, "içindeki düşmanı yenmiş bir CHP dışındakileri daha kolay yenecektir"²⁷¹ ifadesiyle gelinen noktanın çok daha iyi olacağını ve başarılı olunacağı söylemiştir. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere CHP Ortanın Solu politikası ile yeniden yeni bir yapılanma içerisine girmiş ve bu yapılanmaya göre çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

Ortanın solu ile işçi ve köylü gibi halk en ücra noktaları hedeflenmişti. Ayrılanların iddialarının aksine Esatoğlu'na göre ortanın solunu CHP'nin kendi

²⁶⁸Feroz Ahmad ve Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.321.

²⁶⁹*İsyancılar Cumhuriyet Halk Partisinden Ayrıldı Daha Güçlü, Daha İnançlıyız" Ulus Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s.1.

²⁷⁰*İsyancılar Cumhuriyet Halk Partisinden Ayrıldı, Daha Güçlü Daha İnançlıyız", Ulus Gazetesi (iç.)*, 1 Mayıs 1967, s.7.

²⁷¹"*Genel Sekreter Ecevit'in Teşkilata Genelgesi", Ulus Gazetesi (iç.)*, 2 Mayıs 1967, s.1.

içerisinde kendine dönme, Atatürk'e dönme ve Halka dönme savaşına girmiştir²⁷². Ayrılanların, CHP bu yapısıyla Atatürk'ü silmeye çalıştığını belirtirken CHP kurmaylarının Atatürk'e geri dönüş şeklinde ifadeleri önemlidir. Ancak Atatürkçülüğü sosyal demokrat çizgide göstermek Kemalizme bakış açılarını ve konumlandıkları noktayı göstermesi açısından önemlidir. Sencer, bu ayrılmaları tıpkı CHP'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Atatürk'ün mirası olan toprak reformunu gündeme getirerek parti içi ilk ciddi muhalefeti meydana gelip ayrılarak başka parti kurması gibi CHP'yi reformcu tutumundan ve ortanın solu yolundan alıkoymak isteyenleri ayırmasıdır²⁷³.

İnönü ortanın solu ile aynı zamanda parti içindeki muhalif sağ yönelimli grubu tasfiye etmek istemiş ve parti içinde farklı düşünen kesimleri yok ederek partinin daha kolay yönetilebilir olacağını hesabını yapmıştır. Ayrıca soldaki partilere (örneğin TİP) kayabilecek olanların partide kalabilmesi, bunun da ötesinde sosyal adaletsizlikten şikayetçi kitlelerin parti saflarına çekilmesi mümkün olabilecekti. Ortanın solu ideolojisinin mimarı konumunda olan Ecevit ortanın solu yapılanmasının tarifini şu şekilde yapmıştır: Ortanın solundakiler; insancıldırlar, halkçıdırlar, sosyal adaletçi ve güvenlikçidirler, ileri devrimci ve reformcudurlar, devletçidirler, plancıdırlar, özgürlüğe bağlıdırlar, sosyal demokrasiden yanadırlar²⁷⁴. Ortanın solu demokratik soldur ve Avrupa kökenlidir. Bu nedenle demokrasimizle uyumludur. Düşünce özgürlüğüne yer vereni, insani onura değer verenidir; en barışçısı, en güvenilir olanıdır. Aşırı sağ ve aşırı sol ülke için tehlikelidir bunlara karşın ortanın solu en makul olanıdır.²⁷⁵

İnönü de Ecevit'in tarifini aynen benimsemiştir. İnönü, ortanın solu politikasının nedenini şöyle açıklamıştır; “siyasî mücadelemizi ideolojik mücadele haline getirmek isteyen seçim ortamı içinde ortanın solu yeni bir vesile oldu”²⁷⁶ifadesiyle CHP'nin kuruluş ideolojisine olan bağlılığı tartışmalı hale gelmiştir. Buna göre yapılacak değerlendirmede şu sorular düşündürücüdür. İnönü'nün siyasi mücadeleyi ideoloji ile bağdaştırmasından kasıt nedir? CHP'nin zaten bir kuruluş ideolojisi yok muydu? Atatürk ilke ve İnkılapları yeni ideolojiye göre yeterli değil miydi? Daha

²⁷² Sabahattin Hakkı Esatoğlu, “CHP Kurtulmuştur”, *Ulus Gazetesi (iç.)*, 1 Mayıs 1967, s.1.

²⁷³ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.301.

²⁷⁴ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1968, s.17-20.

²⁷⁵ Ecevit, *a.g.e.*, s.21.27.32

²⁷⁶ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, S.69-72, s.70

önce Atatürkçüyüz, İnönü'cü değiliz diye CHP'den ayrılanların haklılık payı nedir? Bu sorular ışığında yeni değerlendirmelere muhtaç bir konu hasıl olmuştur. Aslında İnönü, partinin bu yeni ideolojisi için devlet görevlilerini bir garanti olarak görmüştür. Ancak dönemin konjonktürü içinde beklenenden çok farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Memurlar özellikle de öğretmen ve subaylar ve gençler hızla sola kaymakta ve yeni kurulan sosyalist örgütler önemli oranda güçlenmişlerdir. Ortanın solu sloganı bu gelişmeler ışığında şekillenmiştir. Ortanın solu slogan herhangi bir sınıf temeline dayanmadığı için beklenen oranda etkili olamamıştır²⁷⁷.

Ortanın solu düşüncesiyle CHP'den kopan gelenekçi ve milliyetçi kitlelerin yerini sol kesimle doldurmak isteyen İnönü yeni bir kimlik arayışında olanların TİP'e gitmemesi içinde ciddi çaba sarf etmiştir. Ayrıca ortanın solunu ileri bir hamle ve ileri bir düşünce olarak değerlendiren İnönü'ye göre, halkçılığımızı, devletçiliğimizi ve devrimciliğimizi zamanın ihtiyaçlarına ve programın icaplarına göre özet olarak anlatabilen kısa bir tarifdir²⁷⁸ şeklinde ifadesiyle sosyalizmin hem dünyada hem de Türkiye'de yayılmasından kaynaklanan durumun görüldüğünü belirtmiştir. Ortanın solu düşüncesi yeni bir düzenin oluşturulması gerektiği felsefesini CHP'ye yerleşmesini sağlamıştır. Bu felsefeye göre toplumumuzda ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden görünen bütün bozuklukların sebebi mevcut yapıdır ve bunun düzeltilmesi gerekir. Kurulmak istenen bu yeni düzen anayasanın gereği olan bir düzen değişikliğidir²⁷⁹. İnönü, ortanın solu gereğini şöyle açıklamıştır; "CHP yeni sosyal sorunlar karşısında artık eskimiş ve durmuş bir parti olarak gösteriliyordu. Memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak canlı ve hareketli bir parti olarak CHP'nin ikinci Cihan Harbinden çıktığı zamanlardaki kadar kudretli olduğunu ifade etmek istiyordum. Bu sebeple CHP'nin temeli ve kırk yıllık programı ile ortanın solunda bir parti olduğunu cesaretle belirttim"²⁸⁰ şeklindeki ifadesiyle aynı zamanda İnönü büyük bir itirafta bulunmuştur. Daha önceden sahip olunan bu düşüncenin açıklanması için uygun zamanın beklendiğini söylemiştir. İnönü ortanın solu düşüncesinin Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı olmadığını defaatle göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda İnönü Atatürk'ün kurduğu partinin sol bir partiye dönüştürüldüğü düşüncesinin

²⁷⁷ Ateş Toktamış, *Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler*, s. 93.

²⁷⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, S.405-414, s.409.

²⁷⁹ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*", May Yayınları, İstanbul, 1974, s.301-302.

²⁸⁰ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, S.371-379, s.372.

oluşmaması için özellikle sol yerine ortanın solu kavramı ön plana çıkarmıştır. Bu bilinçle ortanın solu tanımlaması yapılmıştır.

Detaylı olarak bakıldığında Atatürk CHP'sinin devrimci kimliğine, Kemalizm'in felsefi ruhuna değil lafzına sadık bir tanımlama olmuştur. İnanırcılığın devam etmesi amacıyla 1920'lerdeki 1930'lardaki 'biz bize benzeriz' söylemini, tutumunu muhafaza etmeye özen göstermişlerdir²⁸¹. Ortanın solunun ne olduğunu ya da ne olmadığını birçok faaliyette anlatmak durumunda kalmışlardır. Bu doğrultuda İnönü, Ekim 1968 CHP Kurultayı'nda, "Biz Ortanın Solu politikasıyla, bütün dertleri siyasî hayatımızın sorumluluklarına ve ortaklarına ve seçmenlere anlatmaya çalışıyoruz. Çok dikkatle dinlenmekte olduğumuzu da görüyoruz"²⁸². İnönü Kars il kongresine yolladığı mesajda "CHP'nin en büyük rakibi, TİP'tir diyordu"²⁸³.

Faroz'a göre, CHP sosyalist rakipleri TİP'in konumunu zayıflatmak için tasarladıkları oyuna kendileri geldi ve ortanın solunu açıklamak zorunda kaldılar²⁸⁴. İnönü, özellikle partinin sosyalist olmadığı üzerinde duracak ve bu düşünceyle Ekim 1966 XVIII. CHP Kurultayı'nda²⁸⁵ "partinin ortanın solundan olmasından onun sosyalist parti olduğunu ve olacağını zannedenler yanılmaktadır. CHP sosyalist değildir ve sosyalist parti olmayacaktır"²⁸⁶ şeklinde söylemleri ile bu konuya tekrar dikkat çekmiştir. Ortanın solu düşüncesinin ya da felsefesinin halk tarafından istedikleri gibi anlaşılması üzerine her fırsatta anlatma gereği duymuşlardır. Hatta 1970'lerde dahi, İnönü açıklık getirme ve savunma gereği duymuştur; "sosyal adalet, sosyal güvenlik, toprak reformunu hedefleyen ortanın solu sosyalist değildir. Bizdeki halkçılık ve devletçilik ilkeleri sosyalist parti ile benzer düşse de millîyetçilik, laiklik, cumhuriyetçilik ilkeleri sosyalist partilerde yoktur"²⁸⁷ açıklamalarıyla yaşadıkları sorunun üstesinden gelemediklerini göstermesi açısından önemlidir. İnönü, "CHP sosyalist değildir demiyorum, sosyalist bir parti değildir, olmayacaktır diyorum"²⁸⁸ şeklinde ki ifadesiyle yapılan eleştirilerin önünü kesmek istemiştir.

²⁸¹ Nazım Güvenç, *Yine, Yeni, Yeniden CHP*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 140.

²⁸² *Ulus Gazetesi*, 19 Ekim 1968, s.1.

²⁸³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, s.112.

²⁸⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil Yayınları, İstanbul, 2007*, s.248.

²⁸⁵ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973) 2. Cilt*, s.993.

²⁸⁶ İnönü, *a.g.e. (1919-1973) 2. Cilt*, s.978.

²⁸⁷ *Ulus Gazetesi* (iç.), 29 Nisan 1967, s.3.

²⁸⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967* (iç.), S.380 385,

Bütün bunlardan gelinen durum Ortanın solu CHP için sıkıntılı bir siyaset tecrübesi olmuştur. Siyaset dünyasında bu handicap çok ciddi bir şekilde kullanılarak yapılan propagandalarda solcu, komünist, dinsiz bağdaştırmaları yapılarak önemli oranda halk kitlelerinin CHP'ye bakışlarını etkilemiştir. Öyle ki, İnönü köy muhtarlarına bir mektup yazarak bu propagandaların önüne geçme gereğini duymuştur. Mektubunda özet olarak, CHP hakkında çok fena iftiralar kulağınıza gelmiştir. Bizim için komünist, dinsiz diyorlar: bu iftiralar kardeşi kardeşe düşman etmekten, vatandaşları birbirine karşı düşürmekten ve bize düşman olanlara fırsat vermekten başka bir işe yaramaz²⁸⁹ şeklinde içinde bulunduğu sıkıntılı durumu anlatmaya ve yanlış anlaşılmanın önüne geçmeye başlamıştır. Ancak halkın ve köylünün gözündeki bu imajını ne kadar değiştirebildiği tartışmalıdır. Ancak bu süreçte yapılan seçimlerde aldığı oy oranlarıyla olumlu yansımadağı anlaşılmıştır. Buna rağmen içinde buldukları durumu değerlendiren İnönü'ye göre, “**Sosyal devlet**, vatandaşların ihtiyaçlarını düşünen ve onların ihtiyaçlarını karşılayan devlettir. Vatandaşın evi yokmuş, parası yokmuş bakılmıyormuş. Bunlar artık devletin düşünmesi gereken ihtiyaçlardır”²⁹⁰.

Ortanın solu tarımda özel mülkiyetten daha ziyade küçük mülklere dayanan bir toprak rejimini anlatmakta ve küçük aile işletmelerinin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmesini tarım politikasının temeli olarak görmektedir. Bu nedenle ortanın solu hem kolektif mülkiyeti hem de sınırsız özel toprak mülkiyetini reddetmektedir²⁹¹. Bir bakıma sosyal demokratların görüşlerine uygun bir politika belirlemeye çalışmışlardır.

CHP, İnönü liderliğinde Türkiye’de “**ortanın solu**”nda belli bir konuma sahip olmuştur. Sosyal demokrat özelliği ön plana çıkarken devletçi özelliği kısmi oranda azalmaya başlamıştır. Bulduğu yeni konum itibarıyla tam olarak liberal kapitalizm yanlısı görünmek yerine karma ekonomiye ağırlık vermeyi tercih etmiştir. Karma ekonomi politikaları uygulanırken çok belirgin ve radikal bir şekilde değil daha gevşekçe bir plan içinde uygulanacaktı. Laiklik ve devrimlere bağlı olduklarını her

---

²⁸⁹İsmet İnönü, 20 Eylül 1965, *CHP Genel Başkanlığı Yayınları*, yılı bilinmiyor

²⁹⁰İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, S.146-147 s.14.

²⁹¹Ziya Gökalp Mülayim, *Toprak Reformu ve Kooperatifleşme*, Bülent Ecevit’in Önsözü ile Tekin Yayınevi, Ankara, 1976.

seferinde belirtmişlerse de çok katı olmayacaklarını da hissettirmişlerdir. Böyle davranarak oy faktörünü ihmal etmekten uzak durmuşlardır²⁹².

Ortanın solu politikasından sonra devletçilik vurgusu devam etmiştir. Çünkü İnönü'nün devlet adamlığında devletçi özelliği vardır²⁹³. İnönü, ortanın solu politikası ile aşırı sola karşı durarak bir anlamda atağa geçmiş olan sosyalizmin de önüne geçerek, kapitalist düzenin de devamlılığını karma ekonomi anlayışı içerisinde sağlamıştı. 14 Ocakta CHP İl Kongresinde yaptığı konuşmasında TİP'e ve aşırı sola dönük şunları söylemişti: “kalkmışlar kalkınma, plan, yabancı sermaye, petrol geleceği ve anti emperyalist mücadele konusunda bizimle yön yarışması yapmak istiyorlar. Haydi canım sen de..”²⁹⁴. ifadeleriyle sosyalistlerin sorunlara bakışını önemsemeyen İnönü ortanın solu politikasına olan güvenini gösterdiği gibi batı eksenli düşündüğünü de net olarak göstermiştir. Bu bağlamda bakıldığında sosyalistleri ciddiye almayarak, ortanın solunda batıcı olduklarını da göstermeyi amaçlamıştır.

Ortanın soluna yönelik çok ciddi eleştirilerde olmuştur. Bu bağlamda en sert eleştiri, “burjuva yutturmacısı” olduğu şeklindedir ve bunu ileri sürenler de aşırı sol ve TİP'tir²⁹⁵. Ortanın Solu politikası hem sağcılar hem de solcular tarafından eleştirilmiştir. Yapılan eleştirilerde ortada olduğu rahatlıkla anlaşılabilmiştir. Solcular “**burjuva yutturmacısı**”, sağcılar ise “**Moskova'nın Yolu**” şeklinde eleştiriyorlardı. Solcular kapitalist suçlaması yaparken sağcılar sosyalist suçlamaların da bulunmuşlardır. 1968'lerde sol akımlar oldukça etkili olmuşlar ve aşırı Amerikan aleyhtarlığı ve NATO karşıtlığı yapmışlardır. Ancak İnönü'nün dış politikasında batı ekseninde olmuş hiçbir zaman Amerika ve NATO karşısında olmamıştır. Aksine batı bloku ile ilişki ve bağların devamlılığından yana olmuştur. İnönü Soğuk Savaş sürecinde çok net bir şekilde anti-komünist bir tutumla Amerika tarafında durmuştur. Pragmatist bir yaklaşım içerisinde davranmayı başarmıştır. Dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu konjonktür de ortanın solu politikası ile avantaj elde etmek isteyen İnönü'nün pragmatist yaklaşımı istenileni elde etmesine yetmemiştir. Buna rağmen

---

²⁹²Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, s.48.

²⁹³İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, s.69-72, s.71.

²⁹⁴Toker, *a.g.e.*, s.109.

²⁹⁵Toker, *a.g.e.*, s.109.

İnönü, gençlere NATO'ya, Amerika'ya ve Sovyetler Birliğine karşı düşmanlık göstermeyiniz öğüdünü vermiştir²⁹⁶.

3.2.2. Ortanın Solunda Başlayan Görüş Ayrılıkları

18 Ekim 1966 Kurultayı'nda İnönü; "İçimizde bir kimsenin aşırı solculuğundan şüpheli değiliz. Sosyalist Parti kurabilirler. Biz değiliz. Hem solumuzdakilerle, hem sağımızdakilerle her meselede ayrılığımız var"²⁹⁷ şeklindeki ifadesiyle kendilerini ortanın solu olarak başka bir ideolojik yelpazede tanımlamıştır. 18. Kurultay CHP'de ortanın solunu farklı yorumlayan sağcı ve solcu denilebilecek kişiler ortaya çıkmıştır. Kurultay'da parti meclisi raporunun onaylanmasından sonra Ecevit'i ön plana çıkaran şu ifadeler temel yaklaşımı gösteriyordu: Ortanın soluna karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedirler. Bir parti, toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır. Ortanın solu, İnönü'nün dediği gibi partinin sosyal yenileşmenin bilincine varış demektir. Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir. Ortanın solu yüzünden seçimi kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene de bunları karşımız alacağız, çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır²⁹⁸. Bu ifadeler sosyalizme yakın bir düşünce altyapısını barındırıyordu ve İnönü ile ters düşüleceği anlaşılmaktaydı. İnönü, 1965 seçimlerinden sonra; "İlan etmiş olduğumuz prensiplerin hiç birinden vazgeçmeyiz. Niçin vazgeçmeyiz? Bu bir inat meselesi değil. Bizim prensiplerimizin memleket ihtiyacına tamamıyla mutabık olduğu kanaatinde samimiyiz. Seçimi şu meseleden veya bu meseleden kaybettik diye bir üzüntüye kapılmayın vazifesini bilen bir siyasî parti olarak biz vazifemizi yaptık. Eğer biz memleketin büyük meselelerini, esas meselelerini, anladığımız gibi ve memleketin hayrına, faydasına hangi yolu tutmak lazım geldiğini söylememiş bir parti olsak, ciddiyetimizi kaybederiz"²⁹⁹. İnönü ile Ecevit arasında görüş ayrılığı başlamış olsa bile İnönü büyük bir itina ile ortanın solunu savunuyordu ve Ecevit'e kabul ettiriyordu. Ta ki 1971 muhtırasına kadar. İnönü muhtıra sonrası ordu ile işbirliği yaparak Erim hükümetini kurdurmuş ve desteklemiştir. İnönü ve Ecevit

---

²⁹⁶Toker, *a.g.e.*, s.135.

²⁹⁷Toker, *a.g.e.*, s.132.

²⁹⁸Çavdar, *a.g.e.*, s.155-156.

²⁹⁹ Ecevit, *a.g.e.*, s.62.

arasındaki görüş ayrılığı onarılmaz bir hal almaya başlamıştır. Ecevit 1971 muhtırasının sola vurulan bir darbe olması nedeniyle İnönü'nün ortanın solu ve halkçı politikasından kopmasını çok radikal bir şekilde eleştirmiştir. Ve tepki olarak Parti Genel Sekreterliğinden istifa etmiştir. Ecevit bir süre sonra ülke ve dünyanın gerçekleri doğrultusunda kendi ideolojisine uygun siyasi yapılanma içerisine girecek ve Türk siyasi tarihine geçecek hamleler yapacaktır. İnönü ise 1972 CHP Kurultay'ında da Genel Başkanlığa gelerek ortanın solu politikasını korumuş ve devam ettirmiştir ve ödülünü de 1973 seçimleriyle iktidara gelerek almıştır.

3.3. İnönü 'nün Türk Köylüsüne Bakış Açısı ve Ortanın Solunda Konumlandırması

İnönü, “Köylünün kalkınması, bizim için yaşama meselesidir. Köylünün okumuş, yazmış, teknik öğretime girmiş, esir hayatından kurtularak toprak sahibi olmuş olması herhalde gerçekleştirmeye azmettiğimiz meselelerdir”³⁰⁰. O dönemde halkın çoğunluğunu oluşturan köylü nüfusu oy potansiyeli açısından çok önemliydi. Demokrat partinin başarısı ve oy patlaması yaşamasında memur sultasını kırarak köylü nüfusu ile temas kurabilmesindedir. DP döneminde köylü nüfusu yıllarca süren bürokratik baskılardan büyük ölçüde kurtulmuştur³⁰¹. DP'nin yüksek oy alması İnönü ve CHP'nin de dikkatini çekmiştir. Köylü kesimi ile temas kurmanın önemini fark eden İnönü'ye göre, köylü istendiği gibi yönlendirilemez, ülkeyi ileri amaçlara götürmekte köylüler kasabalılardan geri değil hatta daha da ileridedirler. Onların karakterleri sağlamdır. Türü oyunlara söyleyerek veya söylemeyerek yüreklerinin kuvvetiyle dayanacaklardır³⁰². Söylemleri köylünün ibresinin CHP'ye dönebileceği düşünülmüştür. Ancak, bunun böyle olmadığını sonraki seçimlerde DP'nin artan oylarla iktidara gelmesinden anlaşılmaktadır. On yıllık DP iktidarı süresince DP popülist kır partisi, CHP elitist aydınların desteklediği kent partisi olarak nitelendirilmiştir³⁰³.

İnönü, köylüye hitap etmeden iktidar olunmayacağını çok iyi biliyordu ve her seferinde CHP'nin bu imajını değiştirmeye çalışmıştır. Daha sonra izlenen ortanın

³⁰⁰ İsmet İnönü, *Millî Şefimiz, İlk Öğretim Davamız Hakkında Direktifler Verdiler*, Basım Yeri Bilinmiyor, 1946, s.3.

³⁰¹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 143.

³⁰² İsmet İnönü, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.)*, S.133-134, s. 134.

³⁰³ Ahmad, *a.g.e.* s.56.

solu politikasının geç gelen başarısı olan, 1973 seçimleri ile imajının değiştiğini görmek kısmen de olsa mümkündür. 1950'lerde nüfuzun %75'ini köylülerin oluşturduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa köylü nüfusa ulaşma çabası anlamlı olmaktadır. Bu gerçeği muhalefet döneminde İnönü çok net olarak görebilmiştir. Buna bağlı olarak 1950 sonrası, CHP kurultayları incelendiğinde ve seçim konuşmalarında köylüye ilişkin olumlu planların varlığı görülecektir. Yapılacak çalışmalar uzun bir süre daha sonuç vermemiştir. En büyük nedeni ise 27 yıllık CHP iktidarı döneminde gerçekten Köylünün ihmal edilmiş olmasında ve elitist bir memur partisine dönüşmesinde aranmalıdır. Ekim 1964 XVII. CHP Kurultayı'nda köylünün iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına önem verilecektir³⁰⁴ kararı parti programına alınmış, toprak reformu yeniden CHP'nin gündemine köylü nüfusu üzerinde etkili olunmaya çalışılmıştır. İnönü, ısrarla CHP'nin bir sınıf partisi olmadığını, bütün sınıfların sorunlarına ortak bir bakış açısına sahip olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Toprak, vergi, ekonomik, sosyal sorunlarla ilgilendiğini, işçi, ya da herhangi bir sınıf ayırımı yapmadığını belirtmiştir³⁰⁵. Bu açıklamalarla halkçılık ilkesi gündeme getirilerek durum canlı tutulmaya çalışılmıştır. İnönü'nün anlattığı halkçılık Atatürkçü ve CHP halkçılığı ile büyük oranda benzerdir. Ancak İnönü'nün pragmatik felsefesi nedeniyle uygulamada kısmen de olsa çelişkiler yaşanmıştır. 'Halk anlamaz' yaklaşımını hiçbir zaman benimsemedi; eğer halk hata yapıyorsa, bunun nedenin kendisi dahil diğerlerinin halkı bir yolun doğru olduğuna ikna etmekteki başarısızlıkları olduğunu savunuyordu³⁰⁶. Şeklinde bilgiler ve açıklamalar olsa da İnönü, 1965 seçimlerinin kaybedilmesinin nedenini partinin prensiplerini halkın anlamadığına ve parti içindeki kırgınlıklara bağlamaktadır³⁰⁷. Bu bilgiler ışığında yapılan değerlendirmede yaşanan kısmi çelişkiler çok net bir şekilde görülmektedir.

İnönü, CHP içinde tartışmaların yoğunlaştığı Nisan 1967 IV. Olağanüstü CHP Kurultayı'nda, ortanın solu için **“halkın inandığı ve ona sahip çıktığı”**³⁰⁸ yerleşik bir politika olduğunu belirterek yeniden önemli bir tanımlama yapmıştır. Bu tanımlamada İnönü, orantın solu politikasının sosyalist olmadığını, cumhuriyetçi,

³⁰⁴ CHP 17. Kurultayı Bir Bildiri Yayımladı, 'İleri Türkiye Ülkümüz', **Ulus Gazetesi** (iç.), 18 Ekim 1964, s.4.

³⁰⁵ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973* (iç.), S 3-12, s.10-11.

³⁰⁶ Heper, *a.g.e.*, s. 222-223.

³⁰⁷ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967* (iç.), S182-184, s.183.

³⁰⁸ "Söz Kurultayın", *Ulus Gazetesi* (iç.), 28 Nisan 1967, s. 1.

milliyetçi ve laik ilkelerle onlardan ayrıldığımızı, *devletçi, halkçı ve devrimci* ilkelerin benzerlikler göstermesinde rağmen özünde farklı olduğunu ve bizdeki halkçılığın herhangi bir sınıf veya zümrenin egemenliğini reddeden demokratik bir halkçılık³⁰⁹ yani net bir şekilde sosyalist olmadıklarını deklere etmiştir. “Ortanın solu **özgürlük adalet** içinde kalmanın yoludur”³¹⁰ şeklinde ifade etmiştir.

3.4. İnönü’ye Göre Ortanın Solu ve Laiklik

Ortanın solu politikası ile Temmuz 1970 CHP 20. Kurultay’ında, saray politikası devrini tamamen kapatıp, saha politikası devrine geçilmiş, yönümüz Atatürk ilkeleri pusulamız İnönü’dür, solculuk, halkçılıktır. Halk ekonomik bakımdan iktidara gelmeden siyasî bakımdan iktidara gelemesin. Sınıf çatışmasına ihtiyaç bırakmadan sınıf kaynaşmasını istiyoruz, bizim geniş cephemiz halkla kurulan geniş cephedir, demokrasiye halka inanan aydınlarla beraberiz ve Türk halkını sömürücülerden onların oyunlarında kurtarmak istiyoruz”³¹¹ şeklinde halka daha yakın yeni bir politika izlenmiştir. CHP’de büyük yenilik kafada yenilik sloganıyla da kurultay kapanmıştır. İnönü, “halkçıysan Ortanın solunda olursun”³¹² demesine rağmen, 1971 Muhtıra sonrası hükümeti kurması için Erim’e izin vermiş, ordu arasında işbirliği yapmıştır.

1971 Muhtırası sola vurulan bir darbe niteliği taşımakla birlikte Ecevit’e göre aynı zamanda CHP’nin ortanın solu politikasına da yönelikti. Ecevit ise, halkla özdeşleşen yeni bir kimlik kazanma çabasının³¹³ yarım bırakılmasından yana değildi. İnönü ise ordu ile birlikte hareket etmeyi halka yönelik olan bu yeni kimlik kazama siyasetine tercih etmiş ve Ecevit parti sekreterliğinden istifa etmiştir. Ancak Ecevit’in bu çabası başarı kazanarak 1973 seçimlerinde iyi bir oy oranına sahip olacaktır. İnönü, 1960 sonrası dönemde de dinin siyasete alet edilmesini önleyici demokratik, hukuki ve eğitsel önlemlerin alınmasını gerekli görmüştür ve bunun için çaba harcamıştır³¹⁴. Laik bir Cumhuriyet olduğumuz vurgusunu yapan İnönü, Laik devlet hukuku, dini devlet hukuku ayırımına karşı çıkarak, dinin devlet hukukundan

³⁰⁹ Teşkilat Emanetin Kadrini Biliyor”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 29 Nisan 1967, s.3.

³¹⁰ Söz Kurultayın”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 28 Nisan 1967, s.1.

³¹¹ XX. CHP Kurultayı Dün Sona Erdi”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 6 Temmuz 1970, s.1.

³¹² İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967* (iç.),S.84-88, s.85.

³¹³ Ahmad, *a.g.e.*, s.305

³¹⁴ İleri Türkiye Ülkümüz”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 18 Ekim 1964, s.5.

ayrılarak laik devlet hukukuna girdiğimizi belirtmiştir³¹⁵. İnönü'ye göre, Laik prensip, Türkiye Cumhuriyetinin temelidir. Ülkenin birliğini manevi ve inanç bakımından birleştirecek temel unsur laikliktir. Laik sistemle asırlardır Rönesans'tan ve dünyanın geçirdiği yeniden doğuş devrinden geri kalmışlığımızı tamir edecek, bizi ileriye götürecek ilk ve esaslı adımdır. İlerletecek, millet içinde huzuru sağlayacak bilim alanında gelişmiş düşüncelerle her türlü özgürlük arzularında bizi ileriye götürecek olan temel dayanak olan laikliği kabul etmek lazımdır³¹⁶.

Görüldüğü gibi laiklik, İnönü'de çağdaşlaşmanın yoludur ve temel inkılaptır. Aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve uzlaşmayı sağlayacak bir ilkedir. Laik devlet ilkesini “..içerisinde mezhep ayrılıklarının hepsini etkisiz bırakır ve vatandaş hakları arasında eşitliği tek kaynaşma halinde sağlar, laik devlet ilkesinin bünyemize getirdiği kuvvet ve sağlamlık ulusal bütünlüğümüzün başlıca unsurudur”³¹⁷ şeklinde tanımlayan İnönü, 1968 yılında iç politika tartışmalarında Alevi, Sünni, Kürtçülük gibi kavramlar ve çatışmaların daima karşısında olmuş³¹⁸ ve bu sorunlara ilişkin çözümün laiklik ilkesinde bağlı olduğunu belirtmiştir. İnönü'ye göre, bu Cumhuriyeti ilk yıllarında da Sünni-Alevi ihtilafını kökünden halleden laiklik ilkesi olmuştur ve Türk milletinin bütünlüğü, laik cumhuriyetle sağlanmıştır. Ancak, şimdi bunun yerine gerek Sünniler gerekse, Aleviler arasından bazı politikacıların seçim mücadeleleri ve hizipleşmeleri yüzünden giriştikleri çekişmeleri, Sünni- Alevi ihtilafına bağlayarak yürütmeye çalışmışlardır. Her iki partide de bu hastalığın olabileceğini söyleyen ve CHP'den de bu hastalığı kökünden kazımak kararında olan İnönü'ye göre bu uğurda en kuvvetli silahımız ise laik cumhuriyetin bilincine varmış olan her mezhepten Türklerin sarsılmaz kararıdır³¹⁹. Ona göre laik devlet, toplumda din, düşünce ve inanç farklılıklarının ayrıştırıcısı, bölücüsü değil bütünleştiricisidir.

İnönü, 15 Nisan 1966'da Mecliste, sağa doğru bir akımın varlığından söz ederek “irtica da komünizm kadar tehlikelidir”³²⁰ demiştir. 17 Mayıs 1967'de İmam

³¹⁵ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967* (iç.), S.40-41, s.41.

³¹⁶ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967* (iç.), S.332-337, s.334.

³¹⁷ Cihan ve Tekin, *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989. s.232.

³¹⁸ İnönü, *Defterler (1919-1973) 2. Cilt*, s.1027.

³¹⁹ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973*(iç.), S 45-46 s.45-46.

³²⁰ Feroz Ahmad ve Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi(1945-1971)*, s.310.

Hatip okulunu bitirenlere üniversitelere girme hakkı tanıyan³²¹ AP iktidarını eleştirmiş, AP'nin genel politikalarını da adalet, ordu ve cumhuriyetin temeli değiştirilmek isteniyor diyerek eleştirmiştir³²². İnönü muhalefette iken, cumhuriyetin, devletin temel ilkelerini korumakla kendisini sorumlu tutmuş, CHP'yi de bu ilkelerin bekçisi olarak görmüştür. Din ve dünya işleri ayrılmıştır. Vicdan özgürlüğü özeldir ve lâik Cumhuriyet içinde işler, vatandaş, inancından dolayı toplumda kişilerden ve kurumlardan maddi manevi hiçbir baskıya maruz kalmaz³²³ demiştir, -İnönü hem özel yaşamı ile hem de iktidarda kaldığı süre içerisinde laiklik ilkesinin önemli temsilcisi olmuştur. Laikliği, demokrasinin, cumhuriyetin, çağdaşlaşmanın ve ulusal bütünlüğün temel ilkesi olarak gören İnönü, tüm siyasî yaşamı boyunca dinsel inançların devlet işlerine karışmasına izin vermemiş inanç ve ibadet özgürlüğünü kişinin dokunulmaz hakkı saymıştır. Özellikle de dini inançların baskı altına alınmasının karşısında olmuştur. Türk inkılabı doğa kanunlarına uygundur diyen³²⁴ İnönü'ye göre, her inkılap bir ihtiyaçtan doğar. Toplumun ciddi ihtiyaçlarını karşılıyorsa, çoğunluk tarafından benimsenir. Aleyhtarlarına karşı uzun süre savunulur. İnönü, 27 Mayıs 1960 sürecini kastederek, inkılabın ilkelerini savunarak istediği gibi kullanan ve aslında ona zarar verenlerden korkulması gerekir. Bunu görebildiğimiz sürece, inkılapların korunması kolay olacaktır³²⁵.

Siyasal yaşamının her döneminde inkılapların savunuculuğunu yapan İnönü, 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrası süreçte de Atatürk inkılaplarının yerleştiğini, Atatürk ilkelerinden, Batılı hayat anlayışlarından, fikir ve düşünce özgürlüklerinden hiç kimseye hiçbir bedel karşılığında taviz vermeyeceğini³²⁶ belirten İnönü, özellikle, "Atatürk inkılaplarının kesin bekçisiyiz"³²⁷ vurgusunu yapmıştır. İnönü, inkılaplar ile ekonomik yapımız arasında da doğrudan ilişki kurmaktadır. Üst yapısal olan devrimlerin kökleşmesini, alt yapısal olan ekonomik alanla doğrudan ilişkilendirmektedir. Çağdaş Batı uygarlığının dünya görüşünü ve hayat tarzını

³²¹ Ahmad, *a.g.e.*, s.328.

³²² Ahmad, *a.g.e.*, s.340.

³²³ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973 (iç.)*, Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, Aralık, 1993, s. 519.

³²⁴ Cemal Kutay, *Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri 1920-1939*, s.49.

³²⁵ İsmet İnönü, "Başbakan İsmet İnönü'nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma", s.10.

³²⁶ İsmet İnönü, "17 Ocak 1962 Konuşması", *Başbakan İnönü'nün Radyo Konuşmaları (17 ve 19 Ocak 1962)* (iç.), Servet Ünal Matbaası, İstanbul 1962, S.3-11, s. 6-8.

³²⁷ İsmet İnönü, *CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Açış Konuşması*, Ankara Basımevi, Ankara, 1964, s. 6.

benimseme hareketi olan devrimlerin yeteri kadar yaygın ve köklü hale gelmemiş olmasını ekonomik alandaki geriliğimize bağlayan İnönü'ye göre, yapımızda çağdaş Batı uygarlığına ayak uydurmamızı kolaylaştıracak değişimler belirli bir seviyeye varıncaya kadar, bu devrimler toplumun bazı kesimlerince yadırganabilir. Ekonomik yapımızın değişmesiyle, Atatürk devrimlerine bağlılığı daha açık bir şekilde görülebilir³²⁸.

Toplumun ekonomik refah düzeyi ile inkılapların yerleşmesi, yaygınlaşması ve yaşaması arasında doğru orantı kuran İnönü, “Türk İnkılabının hedefi millî kurtuluş ve yükseliş davası olduğuna göre, bizim için kütlenin iktisadi ihtiyacını temin etmek esas vazifedir”³²⁹ demiştir. Ancak, İnönü'nün ekonomik alandaki politikaları oldukça zayıf kalmış, bu yönüyle de inkılaplara hizmeti de eksik olmuştur. Ekonomik yönüyle eksik kalan tarafı, Atatürk devrimleri ile demokrasi arasında organik bir bağ kuran İnönü'nün, çok partili siyasal sisteme geçerek tamamladığı söylenebilir. O'na göre, Atatürk devrimlerinin başlıca amacı, demokrasi için zemin hazırlamaktı. demokrasiye geçişle birlikte, İnkılaplara daha iyi hizmet ettiğini düşünen İnönü, inkılaplar milletimizi gelecekteki fırtınalara karşı koruyacak ve demokratik yaşamın da buna bağlı olduğunu³³⁰ belirtmiştir.

İnönü, kapalı ve açık rejim ayrımı yaparak, Atatürk, ilkelerinin kapalı rejimlerde savunulabileceğini sanmanın büyük hata olduğunu, demokratik yaşama geçişle birlikte açık rejime geçildiğini, böylelikle Atatürk inkılaplarının memlekete yerleştiğini³³¹ belirtmiştir. Kendisi net bir şekilde ifade etmemekle birlikte, İnönü'nün kapalı rejimden kastettiği şey, tek partili otoriter yönetimler olsa gerek. Atatürkçülük, bir dogma mıdır? Sorusuna İnönü, şöyle cevap verir: doğa kanunlarına uygun ve toplum huzuruna hizmet eden Türk İnkılabı, Türk milletinin kurtuluş savaşı olduğu gibi, Türk milletinin medeni bir toplum seviyesine ulaşmasını da hedefler. Hayatımızın inkılapçılığı, toplumun geleceği ve gelişmesi için hiçbir dogmaya körü

³²⁸İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.)*, S.266-271, s. 268-269.

³²⁹Cemal Kutay, *Millî Şef, Cumhuriyeti İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri 1920-1939*, s.51, İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

³³⁰İsmet İnönü, “*Atatürk'ün Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Ulus ve Son Telgraf Gazetelerindeki Yazısı 10 Kasım 1950*”, Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.), s.24.

³³¹İsmet İnönü, “*Türkiye'de Demokratik Rejim Deneyimlerine İlişkin Verilen Radyo Söylevi 17- 19 Ocak 1962*”, İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.), S.21-26 s.23.

körüne saplanmış olmamasıdır³³² diyerek, demokratikleşme sürecinde inkılapların yaşatıldığını vurgulamıştır. İnönü, devrim üzerinde “**rötuş yapmakla**” onu “**inkar etmek**” arasındaki farka da dikkat çekmektedir. Biri hayatiyetin öteki geriye dönüşün arzusunun ifadesidir. Devrimleri toplumun içinde en rahat yürüyecek şekilde getirmek başka şeydir, onları toplumun hayatından silkip atmak başka şey³³³. İnönü’nün bu açıklaması, Atatürk’ün devrimci, İnönü’nün ise evrimci görülmesiyle yakından ilgilidir. İnönü, ilkelerin zaman içerisinde değişim ve koşullara göre şekil alacağını ancak bunun onları inkar etmek anlamına gelmeyeceğini belirterek kendi politikasına açıklık getirmiştir.

3.5. Demokrasi Tartışmalarında İnönü

Dış faktörlerin çok partili hayata geçiş üzerinde etkilerinin olduğu bilinmektedir. Dünyanın içinde bulunduğu konjonktürün etkileri göz ardı edilemez. Ancak İnönü’nün, “ben demokratik rejime geçmeği 1938 sonunda 1939 içinde memlekette verdiğimiz söylevlerde, halkın kendi kendisini idare etmesini, bütün esasları ile tahakkuk ettireceğimizi, ilan etmişimdir”³³⁴ şeklindeki ifadesiyle çok partili siyasal sistemi daha önce düşündüğünü belirtmiştir. İnönü buna kanıt olarak ta 1939 İstanbul Üniversitesi Nutkündeki mesajları, 1939 CHP Kurultay’ında parti içerisinde Müstakil Grubu oluşturması ve bir çok demecinde halk hakimiyetini dile getirmiş olmasını göstermektedir. Bütün bu iddialar İnönü’nün çok partili hayata geçişi istediğini, ancak, II. Dünya Savaşı ve gerçeği bunu hayata geçirmesini engellediği üzerinde durmuşlardır. İnönü’nün çok partili sisteme geçmek istediği iddialarının temel dayanak noktaları O’nun 1939 Mart İstanbul Üniversitesi nutku ve Müstakil Grubu oluşturmasından ibarettir. İnönü’nün söz konusu konuşması ile gençliğe ve halka verdiği önemli mesajları, o dönem çok partili siyasal sistemi düşündüğüne ve demokrasiyi istediğine kanıt olarak gösterilmiştir³³⁵. “Vatandaşlarla

³³² Turan, *İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, s.165.

³³³ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.)*, S.199-208, s.201.

³³⁴ İsmet İnönü, “DTCF’de Düzenlenen Atatürk’ü Anma Toplantısında Verilen Söyleşi, 14-15 Kasım 1965”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)*, S.167-181, s.180.

³³⁵ Metin Toker, “İnönü’nün Hatıra Notlarından”, *Hürriyet Gazetesi (iç.)*, 21 Ocak 1974, s.1. Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*.

yakından memleket meselelerini görüşmek benim için şuurlu bir zevktir”³³⁶ sözleriyle konuşmasına başlayan İnönü daha başlangıçta halka yakın durarak “halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasî hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez”³³⁷ ifadelerini kullanmıştır. İnönü’nün bu konuşmasında halkın kendini yönetmesi ve halk idaresinden bahsetmesi bu konuda önemli bir parametre olarak kabul edilebilir.

Millî Şef Dönemi değerlendirilirken Atatürk döneminden farklı yöntemler ve farklı bir yönetim tarzı oluşturulduğu hep söylenmiştir. İstanbul Üniversitesindeki nutku da, bu çaba çerçevesinde değerlendirilmelidir. İnönü’nün yukarıdaki sözleri, geleceğe yönelik bir plan olduğunu göstermiş olsa da II. Dünya Savaşı süreci ile söz konusu planlardan hiç biri hayata geçirilememiştir. İnönü çok partili siyasal yaşam olarak gördüğü halk yönetiminin zamanla meydana getirileceğini belirtmektedir. Konuşmasının devamında “biz halk idaresinin, milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz. Halk idaresinin en nazik tarafı, bunun anarşiye ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü gerek anarşi, gerek zor, halk idaresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idareyi kökünden tahrip etmeye istidatlı olan hastalıklardır”³³⁸ ifadeleriyle halk yönetiminin zayıf noktalarını belirterek bir tür otorite kurmanın zorunluluğundan bahsetmiştir. İnönü’nün İstanbul Üniversitesi konuşması, büyük oranda parti içi konuşlarla ilgilidir. Dikkat çekmeye çalıştığı asıl konu CHP’dir³³⁹.

CHP’nin mevcut sistem içerisinde etkisiz hale geldiği dolayısıyla, CHP yönlendirici olma özelliğini yitirdiği belirtilmiştir. Devlet nezdinde alınan ve hatta kendisi için alınan kararlarda bile etkisiz kaldığı söylenmiştir. Bu şekliye halk için çekiciliğini de kaybetmiştir. Bu durum CHP’nin geleceği ile ilgili sorunlar oluşturma ihtimaline karşın yeniden örgütlenmesi ve gerçek bir siyasal parti haline gelmesi gerekiyordu³⁴⁰. Bu bağlamda İnönü bu önemli konuşmasında yapılması gerekenleri ve parti- halk ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Partinin yeniden teşkilatlanmaya ihtiyaç duyduğunu açıklamıştır. Vatandaşların parti teşkilatı

³³⁶“Millî Şef’in Millete Yüksek Hitapları”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 7 Mart 1939, s.1.

³³⁷ *Ulus Gazetesi* 7 Mart 1939, s.5.

³³⁸ *Ulus Gazetesi* (iç.), 7 Mart 1939, s.5

³³⁹ Cemil Kocak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, İletişim yayınları, İstanbul, 2003, s.26-27.

³⁴⁰ Kocak, a.g.e., s.27.

içinde her türlü hizmet ve ilerleme imkanı bulacağını, gelecek seçimlerde milletvekili adaylarının halkla ilişkilerini artıracığını ve başkanlık kurulu ile parti teşkilatının görüşlerini daha yakından birbiri ile temasa getirecek yöntemleri şimdiden geliştireceğini ifade etmiştir³⁴¹. Ancak İnönü'nün İstanbul Üniversitesi Konuşmasının bir demokrasi müjdesi olarak değerlendirilmesi kesin doğrudur denemez³⁴². Bu durumda çıkarılabilecek en doğru yargı tek parti rejimine devam edileceği ancak CHP'nin revize edilmesi gerektiğidir. İnönü'nün 1942 de yapmaya çalıştığı asıl önemli mesele parti içinde teşkilatlanmayı aktif hale getirmek ve parti hükümetine daha nitelikli hizmetler yapabilecek yapıya kavuşturmadır. Bu açıdan İnönü'nün şu ifadeleri önemlidir. "Partili, Parti içinde hiçbir hakikati olduğu gibi görmekten, olduğu gibi söylemekten çekinmeyecektir. Bir Partinin memleket için faydalı ve yapıcı olması ancak bu surette mümkündür. İnkılapçı bir partinin, memleketi ilerletip yükseltme hamlelerine devam etmesi, ancak bu surette tahakkuk eder"³⁴³ demiştir.

İlk etapta oluşan iki partili sistem daha sonra ki süreçte günümüze kadar devam edecek bir siyasi parti sultası meydana getirmiştir. Çoğunluk egemenliğine ve diktasına yol açan bu model, parti içi katı disiplinin ve iki partili sistemin yarattığı sonuçlardır. Meclis'teki ezici çoğunluk, onun parti içi katı disiplini, parti içi demokrasi yerine lider sultasının doğması, bu mutlak ve disiplinli çoğunluğa dayalı hükümetlerin hem bu çoğunluğa hem de meclise ülkeye tek elden hükmetmeye çalışmaları sonucunda, meclisin hükümet üzerinde bir denetimi kalmadığı gibi, siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin yollarını da açmıştır³⁴⁴ bu durum demokrasi anlayışının gerçek şekliyle yerleşmesini geciktiren bir yöntem haline gelmiştir. İnönü'nün hükümet, bürokrasi, parti ve Meclis siyasî denetim ve otorite kurma süreç ve girişimleri de ortadadır³⁴⁵. Tek partili süreçte İnönü liderliğindeki CHP yapılanması daha sonra kurulacak bütün partiler üzerinde küçük değişikliklerle devam etmiştir. İnönü bütün bunları yaparken bir plan dahilinde kendisine özgü bir yönetim sistemi getirmeye çalışmış ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur. Yani düşündüklerini büyük oranda yapmaya çalışmıştır. Önceden çok partili siyasal

³⁴¹"Millî Şef'in Millele Yüksek Hitapları", *Ulus Gazetesi* (iç.), 7 Mart 1939, s.5

³⁴²Kocak, a.g.e, s.30.

³⁴³İsmet İnönü, *Millî Şef İsmet İnönü'nün Yurt içi Gezilerinde ve Türli Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul'da İrat Buyurdukları Nutuklar* (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.12-14, s.12.

³⁴⁴Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, yky, İstanbul, 2002, s.351.

³⁴⁵Kocak, a.g.e., s.21.

sistemi düşündüğüne ilişkin iddiaların diğer bir dayanak noktası da İnönü'nün Müstakil grubu oluşturmasıdır. “Halk idaresini kemale getirmek idealindeyiz”³⁴⁶ kararı alınan Mayıs 1939 CHP V. Büyük Kurultayı'nda Müstakil grubu oluşturmuştur.

Grubun görevi, “devlet işlerinin yürütülmesini, CHP, Tüzük ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının iyi uygulanmasını denetlemek, gerektiğinde soru ve gensorular vermek, hükümetten açıklamalar istemek ve hükümeti güvenoyu istemeye zorlayabilmektir”³⁴⁷ İnönü, İngiliz gazetesi Daly Telegraph gazetesine verdiği beyanatta, kendisine Atatürk rejiminin aynen demokratik bir yönde devam etmekte olduğunu sorusu üzerine, “rejimin daima teşkilatı esasiye dayanan TBMM yoluyla uygulandığını, son zamanlarda da mecliste Müstakil Grup oluşturularak halk yavaş yavaş yönetime katılmaktadır”³⁴⁸ şeklinde cevap vermesiyle halk iradesinin devlet yönetimine yansıtılmadığını itiraf ettiği gibi yine bunun ancak kendi çalışmaları sonucunda gerçekleşebileceğini ima etmiştir. İnönü'nün söylemleri baz alındığında demokrasi adına çok mantıklı gelen düşünceler uygulama da farklı durumların ortaya çıkmasını göstermiştir. Muhalefet amacıyla ve söylemiyle kurulmuş olmasına rağmen Milli Şefliğin pekiştirildiği bir uygulama olmuştur. Demokrasi söylemi ne kadar doğru gelse de uygulama da Müstakil Grup parti içinde denetim ve kontrolü İnönü adına sağlama yetkisiyle donatılmıştır. Tek parti için de farklı bir yapılanma ile muhalefet yapma görevini üstlenen bir grup, verilen kararları denetleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Uygulamadaki çarpıklık demokrasinin yerleşmesine engel olan bir durum haline gelmiştir. Bu bağlamda bakıldığında Müstakil Grubun Başkanı'nın İnönü olduğu ve Başkan Vekilini de parti meclisi değil, bizzat İnönü'nün seçtiği düşünülürse, grubun kuruluş amacı daha kolay anlaşılır gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

İnönü'nün demokrasi anlayışını daha iyi anlamak için söylem ve uygulamalarını analiz etmek gerekir. Bunun en belirgin örneği olan Müstakil Grubun aşağıda belirtilen görevleri nesnel bir değerlendirmeye analiz etmek gerekir. **Müstakil Grubunun görevleri**, a) devlet işlerinin cereyanı, parti nizamname ve programının ve büyük kurultay kararlarının en iyi tatbikini, meclis grubu kararına

³⁴⁶“*Millî Şefimizin Mühim Nutukları*”, *Ulus Gazetesi*, 30 Mayıs 1939, s.1.

³⁴⁷Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974,s.19.

³⁴⁸İsmet İnönü, *Millî Şef İnönü'nün Hitabet, Beyanat, Mesajları (iç.)*, Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara,1941, S.43-46

tabi olmaksızın murakabe etmektir bu dört senelik faaliyet hakkında gelecek kurultaya rapor takdim eder, b) Müstakil Grup Umumî heyetin kararıyla icra vekillerinin sual ve istizah yapabilir. Ve icra vekilleri için mecliste itimat reyi tahrik edebilir. Kezalik hükümetten herhangi bir meselenin mecliste alenen müzakereye konulmasını talep edebilir, c) Müstakil Grup Reis Vekili parti hükümetinin muvaffakiyetine yardım etmek, nifak, ihtiras ve şahsiyata mani olmaya bilhassa dikkat eder³⁴⁹ şeklinde ki ifadelerle belirlenmiştir.

Müstakil Grup, CHP Meclis grubu toplantılarına sadece dinleyici olarak katılabiliyorlar, Mecliste Müstakil Grup, üyelerinin herhangi bir konudaki görüş ve önerilerinin, ikna edici de olsa oylama sonucunu etkilemesi mümkün değildir. Sonuçta, Müstakil Grubun uyarıları, görüşleri ve önerileri sadece Meclis zabıtlarına geçebilecek, belki kısmen basında yer alabilecekti³⁵⁰. Müstakil Grup üyeleri, TBMM toplantılarında görüşlerini kendi grup kararlarına göre ifade edecekler ve oylarını bu yönde kullanacaklardı³⁵¹. Müstakil Grup parti içerisinde kendisinden beklenen muhalefeti yapmamış, alınan kararları Müstakil Grup başkanı A.R. Tarhan kendi grubunun adına uygun bulmuş ve en önemlisi Müstakil Grup başkanının hiçbir kanun tasarısı, teklifi ya da alınan herhangi bir kararı eleştirdiği ya da onaylamadığı görülmemiştir. Buna birçok örnek verilebilir; Müstakil Grup Başkanı, A.R. Tahran; “Biz savaş dışında kalmış olmakla beraber Savaş ekonomisinin içindeyiz. Bu koşullar altında mutlak bir serbestlik sistemi uygulamaya da ne olanak ne de gerek vardır”³⁵² açıklamasıyla Ş. Saraçoğlu Hükümetine güvenoyu desteği vermiştir. Başka bir örnek: Varlık Vergisi Kanunu Tasarısını da Müstakil Grup başkanı Ali Rana Tarhan, “Varlık Vergisi teklifini mali, ekonomik ve sosyal bakımdan yerinde bularak, aynı hedefe varacak ve yararı sürekli olacak başka tasarıları da beklediğini bildirdi”³⁵³ şeklinde desteği görülmektedir. Toprak reformu tartışmalarında, iktidara muhalif olmuş Menderes’e cevap vererek eleştirmiştir³⁵⁴. “Rana Tarhan, İnönü’nün politikalarına büyük oranda bağlı birisiydi. İnönü bunu bildiği için kendisini müstakil gruba başkan tayin etmiştir”³⁵⁵.

³⁴⁹Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.s.203-204.

³⁵⁰Cemil Kocak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.79-80.

³⁵¹Kocak, *a.g.e.*, s.73.

³⁵²Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.158.

³⁵³Goloğlu, *a.g.e.*, s.175.

³⁵⁴Goloğlu, *a.g.e.*, s.358-359.

³⁵⁵Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi*, Ankara, yayın yılı bilinmiyor,s.50.

Ulus Gazetesi, Müstakil grubun kuruluşunu, bu düşünceleri destekleyecek bir şekilde, “Partide Müstakil Grup kuruluyor. Grup 21 mebustan mürekkeptir. Parti Müstakil Grubunun reisi partinin değişmez Genel Başkanıdır”³⁵⁶ şeklinde vermiştir. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde İnönü, bir yandan CHP ve hükümetin politikasını yönlendirmeye çalışırken, diğer yandan da bu yönlendirmelerin ne ölçüde ve hangi taraflarının eleştirilmesi ve denetlenmesi gerektiğini saptıyordu³⁵⁷.

İnönü, Müstakil Grubu düşündüğü yönetim sisteminin bir parçası olarak görmüştür. İnönü, Müstakil Grubu yapısal uyumunun bir ögesi gibi görmüş ve yapılandırmıştır. İnönü, Haziran 1943 IV. CHP Kurultayı’nda, müstakil grubun dört yıllık çalışmalarını değerlendirirken, açıkça belirtmiştir. “Kurultaydan aldığı vazifeyi ifa ederken **Mecliste ahengi muhafaza eden** Hükümete millet karşısında fikirlerini söylerken memlekette iyi geçinmeyi ve Hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan Müstakil Grup üyelerine teşekkür etmeyi borç bilirim”³⁵⁸. şeklindeki açıklamasıyla istenilen sonucu elde ettiğini ima etmiştir. Anlaşıldığı üzere İnönü ‘nün bu oluşumu demokrasi için bir amaç değil de istediğini yapma aşamasında bir araç olarak kullandığı görülmektedir.

İkinci dünya harbinden sonra meydana gelen gelişmelerin dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye ‘nin Batı ittifakına yakın durması çok partili siyasal yaşama dönüş arasında sıkı bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır³⁵⁹. 1944 yılında İnönü, 1 Kasım Meclis açış konuşmasında; “ **ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız** İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu. Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da, kesin olarak karşı koyacağız”³⁶⁰ ifadeleriyle taklit edilmiş bir demokrasi türünden uzak durduğu anlaşılmaktadır. İnönü’nün bu konuşmasından liberal gelişmeleri takip edeceğini ve acele etmeyeceğini belirtmiştir³⁶¹. İnönü’nün pragmatist ve evrimci anlayışa sahip olması böyle bir taktiksel bir politika izlemeyi doğurmuştur. Türkiye’nin demokrasiye geçişinde Sovyetler Birliği’nin baskı ve tehdidine karşı Batı desteğini

³⁵⁶Partide Müstakil Grup Kuruluyor”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 28 Mayıs, 1939, s.1.

³⁵⁷ Kocak, a.g.e. s.79-80.

³⁵⁸ *Ulus Gazetesi*(iç.), 9 Haziran 1943, s.1.

³⁵⁹Doğan Avcioğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997, s.360.

³⁶⁰İsmet İnönü, “1 Kasım 1944 TBMM Açış Konuşması”, *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960* (iç.), s.67.

³⁶¹Kocak, a.g.e, s.362.

sağlamak amacıyla batı ittifakına yakın durması ve bir süre sonra batı ittifakı içinde yer alması önemli oranda etkili olmuştur.³⁶²

İstanbul Üniversitesi konuşması ve Müstakil Grup faaliyetleri İnönü'nün iki zıt politikayı yürütmesi kendi otoritesini daha güçlü hale getirmek için kullandığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Yerine ve sürece göre kullanması detaylı bir plan ve hedefin sonucudur. Değişmez Genel Başkanlığının 1946'ya kadar devam etmesi bu yorumu destekler niteliktedir. Genel bir değerlendirmeye kendi demokrasi ve yönetim anlayışı perspektifinde başarılar elde etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan ve 1972'de CHP'den ayrılışına kadar geçen süre zarfında İnönü'nün demokrasi anlayışında ve uygulamalarında da önemli değişimler izlenmektedir. Sürecin uzun olması ve çok farklı şartlar barındırması bu değişimleri bir tür zorunluluk haline getirmiştir. Burada İnönü'nün bu değişim hamlelerini çok ustaca yapmış olduğu anlaşılmaktadır. İnönü'nün demokrasi konusunda farklı dönemlerde söylediği sözler, bugün bile alkışlanacak düzey ve içeriktedir. Gerek genel anlamda demokrasi düşünceleri, gerek parti içi demokrasi konusunda söyledikleri ve gerekse muhalefet döneminde, iktidar partisine öneri türünden dile getirdikleri takdire şayandır. Özellikle iç ve dış dinamikler dikkate alındığında İnönü'nün demokrasi söylemleri "ideal demokrasi" olarak değerlendirirken, uygulamaların geciktirilmesi ve yeterince yerine getirilmemesi için ileri sürülen gerekçeler sürekli olarak dönemin koşullarıyla ilişkilendirilmekte, her konuda sabırlı olan İnönü bu konuda da oldukça sabırlıdır ve halka da sabır telkin etmektedir.

3.6. İnönü'nün Ordu ile Siyaset Arasında Kurduğu Dengeler

Ordu-millet anlayışına sahip olan Türkler de ordunun apayrı bir yeri vardır. Bu anlayış Osmanlı İmparatorluğu zamanında da, cumhuriyet döneminde de ve günümüzde de fazla değişmemiştir. Ordular, ulus-devlet anlayışıyla kurulan ve milliyetçilikle övünen toplumlarda sürekli ön plana çıkmıştır. Adeta devletlerin kuruluşunda en önemli paya sahip yapılar haline gelerek milliyetçiliğin de simgesi haline gelmişlerdir. Türkiye'de ordu buna ek olarak modern millet inşasının, millî-sosyalleşmenin ve milliyetçi ideolojinin yeniden üretiminin ağırlıklı bir aktörü olarak

---

³⁶²Kaçmazoğlu Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.s. 28-29.

işlev üstlenmiştir³⁶³. Cumhuriyetin kurucusu olarak kendisini konumlandıran Türk ordusu bu yönüyle siyasal yönetim üzerinde daima bir güç olarak kendisini görmüştür. Türk Ordusunun üstlendiği konum gereği birçok defa hükümete doğrudan müdahale ederek, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 dönemleri ve hatta 28 Şubat 1997 süreçlerinde, ordu-siyaset ilişkilerinin nasıl yürüdüğünü anlamak mümkündür. Bütün bu yaşananlara bakıldığında ordunun bir şekilde siyaset içerisinde etkili olduğu ve yönetim üzerinde vesayet oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasına bakıldığında kurucu kadronun asker kökenli olması zaten etkili olan orduyu tamamen ön plana çıkarmıştır. Kuruluşun ilk dönemlerinde Genel Kurmay Başkanı olan İnönü'nün siyasal yaşamında ordu ile ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar ordu siyasetten ayrılmış olsa da ordudan istifa ederek siyasete giren asker kökenlilerin ordu ile bir şekilde ilişkileri devam etmiştir. Ancak devletin kurucu, güçlü askerî kadrosu meclise girdikten sonra kendi içerisinde iktidar mücadelesi vererek bölünmüştür. Bu bağlamda bakıldığında İnönü'nün ordu ile ilişkisi, onun siyasî yönetiminin her aşamasında olmuş, ilişkinin boyutu ve etkisi değişen koşullar çerçevesinde farklılıklar göstermiştir. İnönü'nün ikinci başbakanlığı döneminde de ordunun etkili bir şekilde kullanılmasını Takriri Sukûn kanununun uygulanmasını da anlayabiliriz. Bu süreçte ordunun etkili kullanılması İnönü'nün asker kökenli olmasının da katkısı vardır. Bu dönemde, İnönü siyasal karar ve uygulamalarına desteği ordudan almıştır. İnönü, 21 Mart 1925'te Meclis Başkanlığına verdiği önerge ile “örfi idare mntıklarında divan-ı harplerin verecekleri idam kararlarının ordu, kolordu, müstakil fırka ya da mevki-i müstahkem kumandanları tarafından tasdik ve infazını sağlayan bir kanun çıkarılmasını istemiştir”³⁶⁴. Böylece ordunun yargı gücüne sahip olmasında İnönü'nün kişisel çabası görülmektedir. Ve ordu daha bu dönemde İnönü'nün uygulamaları ile siyasal etkiye de sahip olmaya başlamıştır³⁶⁵. Siyasetten ayrı bir görüntü verilse de devrimin koruyucusu düşüncesi ordunun siyasete bulaşmasına zemin oluşturmuştur. Türk siyasî yaşamında, ordu siyaset ilişkisinin bilinen bir gerçeği ya da geleneği olarak

³⁶³ Ayşegül Altınay – Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.153.

³⁶⁴ Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.73.

³⁶⁵ Özdağ, a.g.e., s.75.

görebileceğimiz bir özelliği her dönem ordu içerisinde, siyasal iktidara karşı değişen boyutta ve etkide örgütlemeler olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren Atatürk ve İnönü genellikle orduyu politikanın dışında tutmaya çalışmışlardır. Çünkü bu düşüncelerinin altında asker mantığının nasıl çalıştığını biliyor olmaları yatmaktadır. Ayrıca askerlik hayatları boyunca subaylar arasındaki sürtüşmenin hangi sonuçlara yol açtığını çok iyi biliyor olmalarıdır. Her iki lider de orduyu 1944'te emekli edilinceye kadar aralıksız genel Kurmay Başkanlığı'nı yürütecek olan Fevzi Çakmak'ın denetimi altında tutmuşlardı. Çakmak uyumlu ve devletin ali menfaatlerini bilen biri olarak orduyu siyasetten uzak tutmayı başarmıştır.³⁶⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'ın 12 Ocak 1944'de emekliye ayrılmasından sonra 7 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı 'Genel Kurmay Başkanlığı'nın vazife ve yetkileri hakkında kanunun yürürlüğe girmesiyle Genel Kurmay Başkanlığının başbakanlığa bağlanması sonucunda ordu devlet kurumu içerisinde bağımsız konumunu yitirmiştir³⁶⁷. İnönü bu kanun ile birlikte, Fevzi Çakmak'tan sonra orduyu denetleme imkanını elinde bulundurma ve ordunun siyasete girmesini engellemeye çalıştığı söylenebilir. Bu kanun ile Genel Kurmay Başkanlığı başbakana bağlanmış ve başbakana karşı sorumlu tutulmuştur.³⁶⁸ Bu kanunun içeriği aşağıdaki gibi şekillenmiştir. 1) Genel Kurmay Başkanı Başbakan tarafından teklif ile bakanlar kurulu tarafından atanacak 2) Genel Kurmay Başkanı'nın bakanlıklarla yapacağı doğrudan görüşmelerin önceden başkan tarafından belirlenecek. Bu maddelerden anlaşıldığı üzere ordunun siyasi iradenin bilgisi ve kararı doğrultusunda hareket etme özelliğine sahip olması gerektiğidir. 1946 da çok partili siyasal sisteme geçiş ile birlikte, ordunun konumunda da değişiklikler olmuştur. Türk ordusu Truman Doktrini çerçevesinde ABD dünya güvenlik sistemine girmeye başlamıştır³⁶⁹. ABD'nin etkisi DP iktidarı dönemi ve 1960 ihtilali sonrası İnönü Başbakanlığı döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte ordu Amerikan yardımı ile modernleştirilmiştir.

1950'den sonra çıkan bir söylenti, o seçimler CHP tarafından kaybedildiğinde komutanları İnönü'ye gelip ona, 'Paşam emrindeyiz! Emrediniz, seçim neticelerini iptal edelim' dedikleri yönündedir. Toker bu durumu İnönü'ye bunu sormuş, İnönü

---

³⁶⁶ Yusuf Ziya Ortaç, *İnönü*, Basımevi bilinmiyor, Ankara, 1950. s.76.

³⁶⁷ Özdağ, *a.g.e.*, s.125.

³⁶⁸ Özdağ, *a.g.e.*, s.146.

³⁶⁹ Özdağ, *a.g.e.*, s.125.

de gülerek yok öyle bir şey olur mu? demiştir. Bunu böyle sanmanın orduyu hiç tanımamak olduğunu söyleyen İnönü'ye göre, ancak bir orduyu tanımayan, onu kendi ordusu sanır veya kendisine göre bir ordu yapabileceğini hayal eder. “Seçim yapacaksın seçim dürüst olacak. Ordu iktidarı kazanana vermeyecek, ordu böyle hareket etmez. Ordu böyle arzulara da alet olmaz. Bir millî orduyu harekete ne getirir, onu bilmek ve ordunun harekete geçmesi istenilmiyorsa onu yapmamak lazım”³⁷⁰ diyerek ordunun siyaset dışı kalmasını daha faydalı gördüğü anlaşılmaktadır. İnönü, ordunun siyasetten uzak tutulması ilkesini benimsemekle birlikte var olan örgütlenme ve hareketliliği de normal faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Bu tarz düşünmenin alt yapısı subaylık dönemine kadar uzanmış ve Atatürk ile aşağıdaki diyalog şu şekilde yaşanmıştır.

“Elbette tenkit edeceklerdir. Kendi genç subaylığımızı hatırlayalım. Bölük odasında oturduğumuz zaman, padişah ve halifeden başlayarak kendi kumandanlarımıza kadar kimleri tenkit etmezdik ki? Bugünküler de aynı şeyi yapmayacaklar mıdır? yapmıyorlar mı? sanıyorsunuz. Ordu bu kendine göre bir tabiatı olacaktır ve bu tabiat hep sürüp gidecektir. Kendi kendilerine tedbirler alacaklardır, tertip düşüneceklerdir, birbirleriyle haberleşeceklerdir, bir takım hazırlıklar yapacaklardır. Biz öyle değil miydik? Ben hiçbir endişe duymuyorum. Bunu bir tabii hal sayıyorum. Biz memleketin şartlarını gereği gibi değerlendirip ona göre idare ettiğimiz süre bunlar masum hevesler olarak gelir ve geçer”³⁷¹.

İnönü, fikirsel olarak askeri darbeye karşı durmuş ancak ordudaki hareketliliği normal olağan yaşanan bir durum olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu bağlamda iktidar olmak için askerlerden yardım talep etmediği sonucuna ulaşıldığı gibi demokrasiyi normal seyrine bırakmıştır denilebilir.³⁷² İnönü, ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu konjonktürü iyi okuyarak demokrasiden yana tavrını koymuş elinden geleni de yapmıştır. Asker kökenli olmasına rağmen ordu ile arasındaki ilişkileri demokrasiye geçiş süreci belirlemeye başlamıştır. Kendi siyaset felsefesi gereği demokrasiyi tehlikede gördüğü zamanlarda ordu ile işbirliği yapmıştır. Ancak bütünüyle ordunun egemen olmasını da engelleyerek bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Ordu, DP iktidarının ilk dönemlerinde herhangi bir rahatsızlık söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 1955'den sonra ordu içerisinde ekonomik gelişmeler ve siyasi atmosferin oluşturduğu memnuniyetsizlik ve huzursuzluk

³⁷⁰Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s.46

³⁷¹Toker, *a.g.e* s.56.

³⁷²Cüneyt Arcayürek, *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.50.

artmaya başlamıştır³⁷³. DP'nin ülkeyi kalkındırma politikaları nezdinde bir sisteme oturtmaya çalışması koruma politikalarının ikinci plana atılmasına zemin oluşturmuştur. Bu bakış açısı ordunun geri planda durması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak DP'liler orduyu ekonomik büyümeyi sağlayacak bir kurum olarak değil, önemli ölçüde, NATO tarafından ve Amerika hibeleriyle finanse edilmesi gereken bir kurum olarak görmüşlerdir³⁷⁴. Menderes'in muvazzaf subaylara büyük çaplı gereksinim olmadığını, ordunun Amerika'daki gibi yedek subaylarla yönetilebileceğini açıklaması, DP iktidarının ordu ile karşı karşıya geleceğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca DP'nin partide asker kökenlilere çok az yer vermesi de orduya bakış açısının sorgulanmasına sebep olmuştur. Nitekim 1950-1960 arasında parlamentoda mesleksel dağılıma bakıldığında, en düşük oranda temsil edilen meslek grubunun askerler olduğu görülür³⁷⁵. DP iktidarı ile Milli Şef döneminin orduya bakış açıları arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. İnönü dönemindeki ülkeyi korumacı politikası ordunun daha fazla ön planda olmasını gerektirmiştir. Bu politikaların finansal sonuçları da söz konusu olmuştur.

İnönü, genel itibariyle ordunun siyasete karışmasının karşısında bir tutum sergilemesine rağmen hiçbir zaman **ordu ile ters düşmemiş**, gerektiğinde yakın ve güvenli ilişkiler kurmaya da özen göstermiştir. Bu şekilde davranmasının temelinde asker kökenli olması mı yatar yoksa ordunun içindeki dinamiklerini ve hareket tarzını iyi bildiği için mi böyle bir yol takip ettiği netlik kazanmamıştır. Bu bağlamda İnönü'nün 1960 ihtilali sürecinde ordu ile işbirliği yapıp yapmadığı konusu oldukça tartışmalıdır. Bu işbirliğini ortaya çıkaracak herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. İhtilal sonrasında, İnönü'nün demokrasinin yaşaması ve ülke güvenliği adına girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. 27 Mayıs ihtilaline ilişkin ayrıntılı iddia ve anılar ve değerlendirmeler³⁷⁶ yapmıştır. 1960 ihtilaline yakın bir tarihte, İnönü NATO ülkeleri gazetecilerine verdiği bir demecinde, “biz, ordunun siyasete karışmasının karşısındayız. Biz bir ihtilalle idareye gelmek hevesinde değiliz. Normal yollardan rejimin normalleşmesini istiyoruz. Orduyu siyasete karıştıran bugünkü iktidardır. Ordu ile iktidara gelmek istemiyoruz. Bir baskı idaresini millet

³⁷³ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971, s.34-36.

³⁷⁴ Ersal Yavi, *İhtilalci Subaylar Türk Ordusu İçindeki Gizli İhtilal Örgütleri Fotoğraflar, Belgeler, Tanıklar, Anılarla 1905-1962 Dönemi*, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2003 s.188.

³⁷⁵ Nurşen Mazıcı “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* *Kemalizm (iç.)*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.556

³⁷⁶ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-2002)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

kuvveti ile yıkmak için mücadele ediyoruz”³⁷⁷ şeklindeki ifadesiyle askeri darbeden yana olmadığını ve bu durumu mevcut iktidarın oluşturduğunu beyan etmiştir. BBC muhabirinin muhalefetin orduyu kendi siyasî amaçlarına araç etmek istediği iddia ediliyor ne dersiniz sorusuna da İnönü, “bu memleket cumhuriyete kadar askerî ihtilaller geçirmiştir. Cumhuriyetin prensiplerinden biri ordunun kat’i olarak siyasetten uzak tutulmasıdır...şimdi ne için bu propagandayı yapıyorlar söyleyeyim: çünkü ordu da dahil bütün devlet kuvvetlerini haksız olarak aleyhimize kullanmak istiyorlar”³⁷⁸ şeklinde verdiği cevap ile bu iddiaları kabul etmemiştir. İnönü’ye yöneltilen ordu ayaklanıp hükümeti düşürür mü sorusudur: “hiçbir temasım yoktur, hiçbir teşebbüsüm ve bu istikamette bir arzunun peşinde değilim.Yalnız bildiğim şudur ki namuslu bir vatandaş idaresi baskı idaresine boyun eğmeyecektir. Gazetecinin bu namuslu vatandaş idaresinin içinde asker var mı sorusuna asker ve diğerleri hepsi cevabını verir”³⁷⁹ İnönü bu cevabıyla, ordunun karışmasından yana olmadığını, ancak DP iktidarının bu gidişine karşı da, ordunun ve halkın kayıtsız kalamayacağını vurgulayarak kendisini olasılıkların dışında tutmaya çalışmıştır. Açıkçası İnönü hiçbir girişiminin ve isteğinin olmadığını belirtmekle beraber ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve sosyal şartların, ihtilalin olabileceğine işaret ettiğini de belirtmiştir.

İnönü’nün darbe olacağını ve bundan haberdar olduğunu gösteren gelişmeler olmuştur. Bunu kanıtlayan şu süreç yaşanmıştır : 16 Nisan 1960’da Generaller ve Amirallerden müteşekkil emekli 14 subay İstanbul’da İnönü’yü ziyaret etmişler³⁸⁰. İnönü kendisini ziyarete gelen subayları şöyle anlatmıştı: İnönü ihtilal hazırlıkları içerisinde olduklarını bildiğini, “Geliyorlar, onlardan üzüntülerini söylüyorlar. Gözlerinin yaşlandığını, hırs içinde olduklarını fark ediyorum. Biraz cesaret versem, beraber ihtilal yapmayı teklif edecekler. Lafı değiştiriyorum, işi şakaya vuruyorum. Ödüm patlıyor, bana bir sır söyleyecekler diye. Zira söyleyecekleri sırrın ne olduğunu biliyordum”³⁸¹. İhtilal hazırlığında olduklarını bildiği halde açıkça kendilerine söylemelerinden neden korktuğunu sorgulamak önem arz etmektedir.

³⁷⁷ İsmet İnönü, “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, *Demokrasi ve İsmet Paşa (iç.)*, Ali Rıza Akbıyıkoglu, S.144-151, s.156-157.

³⁷⁸ İsmet İnönü, “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, *Demokrasi ve İsmet Paşa (iç.)*, S.144-151, s.147.

³⁷⁹ İnönü, a.g.k s.157.

³⁸⁰ Feroz Ahmad ve Bedia Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.208.

³⁸¹ Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s.234.

İnönü tarafından izlenen çok derin bir siyaset olduğu akla gelmektedir. Bildiği halde sessiz kalması darbeye verilen bir onay olabilir mi? Bildiği halde bilmemezlikten gelmesi daha sonraki süreçte yaşanacaklara alınan bir önlem niteliği taşımaktadır. Bu konuşmadan anlaşılın her şeyi biliyordu ve ihtilale engel olmak için asker üzerindeki etkisini kullanacak herhangi bir girişimde bulunmamış olmasıdır. Bütün bunlara rağmen İnönü, bir ihtilal taraftarı olmadığını ve sorunların demokratik yollardan çözülmesini istediklerini de her seferinde belirtmiştir: “Türk milleti kendini bütün haklardan mahrum bırakan bir idare istemiyor. Biz parti olarak kusurların, meselelerin, normal demokratik yollarla düzeltilmesi politikasını takip ediyoruz”³⁸².şeklindeki ifadeleriyle bir kez daha vurgulamıştır.

Ancak, İnönü ihtilal sonrasında yaptığı açıklamalarında ihtilali, Atatürk İnkılaplarının davacısı olarak³⁸³ değerlendirmiştir. İhtilal öncesi şiddet olaylarının artması ve 27-28 Nisan 1960 olayları olarak da nitelendirilen İstanbul Topkapı olaylarının gazetelerde haber yapılmasına, DP hükümetinin izin vermemesi üzerine, İnönü’nün gazetede şu açıklamayı yapması oldukça dikkat çekicidir; “bu memlekette her vatandaş, her ordu mensubu benim orduya karşı sonsuz bir itimat ve hürmet duygusundan başka bir his taşımadığımı bilir”³⁸⁴. İnönü’nün bu açıklamaları değerlendirildiğinde darbeyi kişisel olarak istemediği ancak DP hükümetinin uygulamaları yapılacak bir darbeyi meşru hale getirdiği sonucudur. İnönü bu konuda ordunun devrimleri korumakla görevli olduğu ve bu konuda orduya olan güvenin tam olduğunu belirtmesi önemlidir.

1960 ihtilalini pek çok aydın yazılarıyla desteklemişlerdir³⁸⁵. Cemal Gürsel’e hareketten önce CHP Genel Başkanı İnönü ile bu hususta görüşüp görüşülmediği sorusu üzerine: Orgeneral’in cevabı; “aslâ ben hiçbir zaman politikacı bir adam olmadım. Ben bunu İnönü’ye açsaydım, yapma diyecekti. Bütün millet bunu bilmelidir”³⁸⁶ diyerek İnönü’yü darbe dışında tutmuştur. İhtilalden hemen sonra İnönü’yü telefonla arayan Cemal Gürsel ile aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir:

“Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi

³⁸² İnönü, “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, S.144-151, s.145.

³⁸³ İnönü, İsmet, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.)*, S. 8-10, s.8.

³⁸⁴ *Ulus Gazetesi*, 28 Nisan 1960, s.1.

³⁸⁵ Davut Dursun, *Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s-62-74.

³⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s.3.

affetmenizi rica ediyoruz. Emirlerinizi bizim için daima peygamber buyruğudur, sayın Paşam. İnönü, Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl başarınız için ben sizin emrinizdeyim. Paşa hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim. Telefonu kapattıktan sonra İnönü'nün yorumu şöyle oldu: Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar hem de benimle açık ilişkileri olsun istemiyorlar. Bakalım göreceğiz dedi"³⁸⁷. Bu diyalog İnönü'nün askerler tarafından önemsendiğini gösterdiği gibi İnönü'nün yapılan darbeden ziyadesiyle memnun olduğunu ve yapılması gereken zorunlu bir durum olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İnönü, Cemal Gürsel ile daha sonraki bir görüşmesinde ihtilalle ilgili üç basit tavsiyede bulunmuştu³⁸⁸: ordu ile ilişkilerini iyi koruması gerektiğini, kendi aralarında bölünmemelerini, ve seçimlere bir an önce gitmelerini önermiştir. İnönü'nün Cemal Gürsel nezdinde askeri yönetime önerilerde bulunması İnönü'nün ordu ile ilişkilerinin düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Yine bu süreçte İnönü'nün ordu ile olan ilişkileri bağlamında bir gazeteci, İnönü'ye şu soruyu sormuştur; "TBMM'nin son içtimalarının birinde 'Düşeceksiniz, hem de fena düşeceksiniz, **sizi ben dahi kurtaramayacağım**' dediğiniz doğru mu? sorusuna İnönü; "cereyan eden hadiseleri teşhis etmekten ibarettir. İnsan milletin mizacını iyi tanırsa sezışleri çoğu zaman isabetli olur"³⁸⁹ şeklinde cevabını vererek, halkın sağduyusunu dile getirdiğini belirtmiştir.

İnönü, Bahçelievler de yeni dönemin ilk basın toplantısında; ordunun hareketinden haberdar olmadığını kesin olarak belirtmiştir. Eğer Cemal Paşa size önceden haber verseydi, onaylar mıydınız yoksa itiraz mı ederdiniz sorusuna, İnönü bu sorunun cevabını C. Gürsel'in verdiğini, kendisinin bu konudaki tutumunun şöyle olduğunu açıklamıştır; "bunu son defa TBMM'de izah ettim. Büyük Meclise demiştim ki, biz ihtilâl teşekkülü değiliz. İhtilâlin daima dışında kalacağız. Fakat sizin idareniz ihtilâli meşru kılacaktır". İnönü'nün vurgusu yine ihtilal taraftarı olmadıkları, ancak DP yönetiminin ihtilali getirdiği yönünde olmuştur. İnönü'ye yöneltilen bir başka soru ise; "Amerika'yı kastederek bir yabancı devletin idareyi haddinden fazla desteklediğini söyleyebilir misiniz? İnönü, bir dost ve yabancı bir

---

³⁸⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim*, s.21.

³⁸⁸Toker, *a.g.e*, s.24-25.

³⁸⁹*Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s.5.

ülkenin düşen idareyi fazla desteklediğini söylemek mümkün değildir³⁹⁰ şeklindeki cevabıyla DP'nin ABD tarafından desteklenmediğini de ima etmiştir.

İhtilal, İnönü'yü endişelendirmiş, beraberinde getireceği güçlüklerin hesabını yapmıştır³⁹¹. Çünkü İnönü ihtilali gerçekleştiren askeri kadrolardan tam olarak emin değildi. Ancak İnönü tecrübesini konuşarak mevcut durumu lehine çevirmesini bilmiştir. Asker kökenli olması işini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Kafası karışık olan ihtilalcilerin fikir babalığını yaparak güvenini artırmıştır. Yaşanacak süreç İnönü'yü haklı çıkaracaktır. İhtilalciler, 27 Mayısın hemen sonrasında ne yapacakları konusunda net bir planları yoktu. Hükümetin kurulup kurulamayacağını dahi kararlaştıramıyorlardı. Genel Kurmay karargahında fikir birliği yoktu³⁹². İnönü gibi asker kökenli ve siyasi bir karakter bu noktada, devreye girerek, yönetimin derlenip toparlanmasına katkıda bulunarak bir ara rejim kurulmasına katkıda bulunmuş, bir an önce seçimlere gidilmesinin yolunu aramış ve ihtilalcileri buna ikna etmeye çalışmıştır. İnönü meclisin tekrar açılması ve hükümetin kurulmasının ihtilalin bu şekilden daha faydalı olacağını belirtmiştir³⁹³. İhtilali gerçekleştiren kadro İnönü'ye güvenerek İnönü'nün belediği görevi kendisine vermişlerdir. İnönü bu bağlamda çalışarak hükümetlerin ve kurucu meclisin oluşmasında hazırlanan anayasadaki etkinlikte kendisini göstermiş ve sonrasında aktif bir rol oynayarak Ordu+CHP=iktidar şeklinde formüle etmeyi başarmıştır³⁹⁴.

İnönü'nün asker kökenli olması ordunun güven için aradığı önemli bir kriterdi. İnönü ordudan geldiği için ordunun hareket tarzını biliyor ve subayları çok iyi anlıyordu. İkinci bir neden İnönü'nün asker üzerindeki kişisel otoritesi ve saygınlığı vardı. Bir askerî darbenin İnönü'ye karşı yapılacak olması, içinden ihtilale taraftar subayları bile vicdan muhasebesine itiyor, kışkırtma ve yönlendirmelerin etkisini olabildiğince azaltıyordu³⁹⁵. Mevcut durum İnönü'ye adeta tarihi bir misyon yüklemeye fırsatı sunmuştu. İnönü Devlet, Toplum, Ordu arasında bir denge işlevini görmekteydi. İhtilalin başına getirilen Cemal Gürsel'in "emirleriniz bizim için

³⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s.5.

³⁹¹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim*, s.11.

³⁹² Toker, *a.g.e.*, s.40.

³⁹³ Toker, Metin; *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.119.

³⁹⁴ Davut Dursun, *Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s. 71.

³⁹⁵ Toker, *a.g.e.*s.119-120.

peygamber buyruğudur” demesi ordunun İnönü’ye olan bakış açısını özetler niteliktedir.

İhtilal sonrası Yassıada yargılamaları sürecinde de İnönü kimseyi suçlamamaya gayret göstermiş, hiçbir şekilde bu davalarda yer almak istememiştir ve bu isteğini MBK’sine söylemiştir. MBK bu isteğe saygı göstermiştir. İnönü siyasî yargı karşısında suçlayıcı olmak istememiş ve bu isteğine de saygı gösterilmiştir. Duruşmalar sırasında bu bazı avukatlar tarafından ısrarla İnönü’nün tanıklığını talep etmişler Yüce Divan, her seferinde buna gerek olmadığı kararını vermiştir³⁹⁶. İnönü, MBK’ne gönderdiği 13 Eylül 1961 tarihli mektupta “memleketimizin ne kadar az sayısı olursa olsun ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek millî menfaatlere her suretle aykırıdır”³⁹⁷ şeklinde bir uyarı yapmış fakat hemen her konuda askeri yönetimi yönlendirmesini başarmış olan İnönü, idamlar konusunda beklenen etkiyi gösterememiştir. Oysaki asker kökenli olan İnönü asker kökenli cumhurbaşkanlarını bile etki altında bırakabilmiştir³⁹⁸.

27 Mayıs’la birlikte asker, adeta bir siyasî parti gibi sürekli biçimde iktidara ortak, hatta egemen olmuştur. İnönü bu durumu kendi lehine bir dengeye getirebilmiştir. Yani siyasî toplumu, mevcut partiler ile askerler meydana getirmiştir³⁹⁹. Bunu yaşanan süreç açık bir şekilde gösterecektir. Ekim 1961 seçimleri sonrasında, İnönü koalisyon hükümetinin başbakanı iken yani iktidarda iken askerî müdahale girişimine bizzat kendisi engel olmuştur. Müdahale başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İnönü elde ettiği kazanımları ve etkiyi askeri kalkışmalara kurban vermemiştir. Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963’de iki kez girişimi önlenmiştir. İnönü’nün başbakan olması ve ordu içindeki ağırlığı bu kalkışmaların önlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Aydemirin başarısız kalkışması İnönü’yü daha da güçlendirmiştir. 23 Şubatta meclise girdiğinde siyasî hayatımızda nadiren görülen bir şey gerçekleşmiş, siyasî rakipler hatta düşmanlar da dahil bütün meclis ayağa kalkarak ve hayranlığını belirtmiş ve ayakta alkışlamışlardır⁴⁰⁰. İnönü’ye göre, 22 Şubat 1962 Talat Aydemir ihtilal girişimini⁴⁰¹ yaparken, 27 Mayıs ihtilalinin kolaylıkla gerçekleşmesinden cesaret bulmuş, ancak

³⁹⁶ Toker, *a.g.e.*, s.182.

³⁹⁷ *İnönü’nün İdamlardan Önce Gönderdiği Mektup*”, *Ulus Gazetesi (iç.)*, 17 Ekim 1966, s. 1.

³⁹⁸ Heper, *a.g.e.*, s.23.

³⁹⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s.110.

⁴⁰⁰ 24 Şubat 1962 Milliyet’ten aktaran AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.210.

⁴⁰¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.70-80

27 Mayıs ihtilalinin bütün milletin vicdanında olgunlaştığını ve kurtuluş arzusunun bir sonucu olduğunu, bu nedenle halk tarafından benimsendiğini düşünememiştir. Ona göre, ordudaki gücenenler ümit besleyerek kumanda ettikleri kıta'ları aldatarak öğrencileri kandırarak, ihtilal hükümetinin başına geçmek isteyenlerin hareketidir⁴⁰².

1961-1965 yılları arası İnönü liderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri olağanüstü durumdan sivil sisteme geçiş çalışmaları olarak ta görülebilir. İstikrarsız hükümetler olsa da İnönü asker ile olan ilişkilerini bir dengede bir başbakan olarak tutabilmiştir. Ayrıca İnönü muhalefete düştüğünde ordunun demokratik bir rejim içinde kuvvetli bir millet düzenine mesnet olmak ülküsü devlet ve millet olarak başlıca teminatımızdır⁴⁰³ diyerek tıpkı 1960 ihtilali öncesinde olduğu gibi ordunun gerekeni yapacağından emin olmuştur. 1960 ihtilali öncesinde de orduya bağlılığını ve sevgisini ifade etmiştir. İnönü DP hükümetine karşı yaptığı baskıcı ve irticai suçlamaları AP hükümetine karşıda yapmaya başlamıştır. Memlekette siyasî bunalım devam etmekte, istikrarsızlık ve anarşi devletimize zarar vermektedir. Biz devletimize zayıflık getiren her türlü sebebin aleyhindeyiz. Bu devleti yokluktan çıkararak günlerde yaşadık⁴⁰⁴ diyerek, devletin koruyucusu ve savunucusu konumuna tekrar gelmiştir. Bu muhalefet dili ordunun harekete geçmesine olanak verecek duruma gelecektir. Siyasi atmosferin bozulması ve asayiş sorunlarının hemen giderilmesi için gereken yapılmalıdır ve Türk devletinin varlığı tehlikeye düşmemelidir⁴⁰⁵.

12 Mart muhtırasından bir hafta önce yaptığı bu konuşmasından ordunun müdahalesinin gerekliliğine inandığını, hatta istediği ve beklediği oldukça açıktır. Öğrenci ve işçi hareketleri, toplumsal huzursuzluğu daha da arttırması ile AP'yi başından beri DP'nin devamı olarak gören ordu etkilenmiş ve ordu 12 Mart 1971 günü hükümete bir muhtıra⁴⁰⁶ vermiştir. Ordu her ne zaman siyasete müdahale etmişse, İnönü, sonraki siyasal ve yönetim krizinin aşılmasında toparlayıcılık rolünü üstlenmiştir. Nasıl ki 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra İnönü bu görevi başarıyla yerine getirmişse, 1971 muhtırasından sonra da kendisini sorumlu hissetmiş yeni

⁴⁰² İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.)*, S.64-67,s.65.

⁴⁰³ İsmet İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 60-64, s.62.

⁴⁰⁴ İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 73-77, s.74-75.

⁴⁰⁵ İnönü, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 99-101, s.100.

⁴⁰⁶ İnönü, *DeFTERLER (1919-1973) 2. Cilt*, s.1160.

kurulacak olan partiler üstü hükümetin başbakanı olması konusunda Nihat Erimi görevlendirmiştir. Bu destek, CHP Genel Sekreteri Ecevit ile aralarının açılmasına neden olmuştur. Muhtıranın verilmesinden sonra Demirel istifa etmiş, fakat muhtıranın içeriğine yönelik dikkati çekecek bir şey söylememiştir. Ana muhalefet Partisi Genel Başkanı İnönü ise, şunun altını çizmiştir: “...Ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapılması lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz...Bize demokratik rejime inanıyoruz. Reformlar yapmak niyetiyle meclise geldik. Fakat başka niyetle gelenler de var. Onlar çoğunlukta. Bu durumda nasıl bir hükümet teşekkül edecek de bu reformları yapacak? Meclis’in hükümeti tutması için, komutanlar her gün yeni bir müdahalede bulunacaklar demektir”⁴⁰⁷.

Darbelerle karşı olduğu bilinen İnönü’nün bu tespiti adeta askeri darbeleri meşru olarak kabul ettiği görülmektedir. Bilfiil içinde olmasa da net bir şekilde askeri darbeleri yapılması gereken meşru bir faaliyet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Demokrasi kültürü içerisinde de çelişkili bir durum olduğu değerlendirilebilir. 12 Mart Muhtırası her ne kadar Süleyman Demirel hükümetine karşı yapılmış olsa da diğer bir amacı da sol hareketlere karşı yapılmış olduğu sonucuna varılabilir. Bu sol tanıma sadece gençlik örgütlenmeleri ve TİP’i katmak değerlendirmeyi eksik yapıldığı manasına gelir. Çünkü CHP içinde ortanın solunda vücut bulan sol yapılanma da hedef alınmıştır. Bu nedenle darbenin yapıldığı günlerde CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit’in “**hedef bizdik**” değerlendirmesi bu bağlamda anlam bulmaktadır. Bu nedenle Ecevit, sola karşı darbenin başbakanın Nihat Erim⁴⁰⁸ olmasını ve İnönü’nün de bunu desteklemesini eleştirmiş ve istifasını vermiştir. Ecevit bu çıkışıyla İnönü’nün darbe yanlısı bir tutum içerisinde olduğunu ima ederek suçlamalarda bulunmuştur. Ancak, İnönü bu suçlamayı boşa çıkaran muhtıradan dört gün sonra verdiği söylevinde ise, biz ordu müdahalesi olur diye hiçbir zaman düşünmedik ve hiçbirisi ile hiçbir münasebetimiz yoktur. Ordunun hareketiyle parlamentonun çalışmasına imkan verilmiyor yapılan hareket fiilen parlamento hayatının işlemesini imkansız kılmıştır⁴⁰⁹. Parlamento, Anayasa düzenidir. Kendi denetlenmesi,

⁴⁰⁷ *Ulus Gazetesi*, 16 Mart 1971

⁴⁰⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s.215.

⁴⁰⁹ İsmet İnönü, “*CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylev, 16 Mart 1971*”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 109-115, s.113.

hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olduğu yerdir ⁴¹⁰ şeklinde açıklaması ile kendisini Muhtıranın dışında tutan İnönü demokratik yollara işaret ederek askeri iradenin 1960'ta ki hataya düşmesini engellemiş ve meclisin feshinin büyük hata olacağını kabul ettirmiştir. Ve bu bağlamda seçilecek başbakanın kendi partisinden olmasını askeri iradeye kabul ettirecek kadar askerler üzerinde etkiye sahip olmuştur. Bu durumu kabullenmeyen Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir. 1960 ve 1971 süreçleri İnönü'nün askeri irade ile herhangi bir sorun yaşamadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Darbe girişimleri içerisinde faal olarak yer almamasına rağmen askeri darbelerin sebep ve sonuçlarını yerinde bularak askeri darbeleri meşru zemine getirdiği görülmüştür. Darbe girişimlerinden sonra İnönü'nün bir danışman gibi irade ortaya koyması ve her darbeden sonra güçlenerek ortaya çıkması düşünülmelidir ve derinlemesine araştırılması gereken bir konu olduğudur.

İhtilalin başındaki Cemal Gürsel'in hayran olduğu İnönü isteseydi 1960 ve 1971 darbelerinde verilen idam kararlarını uygulatmayabilir miydi? Sorusunun sorulması önemli bir detaydır. Cepheden politik hayatın en üst basamağına ulaşmış İnönü, darbeler döneminde çelişki denilebilecek ve demokrasi kültürü ile tam bağdaşmayan farklı değerlendirmeler yapması düşündürücüdür. Perde önünde ve perde arkasında farklı siyasi hesaplar mı vuku bulmuştur bilinmez? İnönü, "millet arzusuna karşı ve millet arzusuna rağmen ordu içinde bir mülahazanın yürüyebileceğine asla ihtimal vermem. İhtimal vermeyişimin iki nedeni var birincisi ordunun asaletine tecrübesine sarsılmaz güvenim vardır. İkincisi, milletimizin ordu içinde düşecek zayıflığı derhal takdir edeceğine ve bunun için el birliği ile sağlam bir ordu peşine düşeceğine kesin inancım vardır" ⁴¹¹ ifadeleriyle adeta ordu ile görünmeyen bir işbirliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. O dönem her konuda Erim ile İnönü sık sık bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuş ve işbirliği yapmıştır ⁴¹². İnönü, Erim hükümetini destekleme gerekçesini şöyle açıklamıştır; "askerî müdahaleden sonra demokratik rejimi kurtarmak için memlekette meclissiz, karışık bir idare olmasının önüne geçmek için elbirliği ile çare aradık, bir çare

---

⁴¹⁰ İnönü, "CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylevi, 16 Mart 1971", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 109-115, s.110.

⁴¹¹ İnönü, "CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylevi, 16 Mart 1971", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 109-115, s.115.

⁴¹² *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, s.150-250.

bulduk”⁴¹³. Ecevit’i eleştirerek aklına uysaydık, memlekette anarşi daha çok tahribat yapabilirdi⁴¹⁴ tespitlerini yapmıştır. İnönü, ordu müdahalesinden sonra demokrasinin yaşaması adına, ülkenin kaosa sürüklenmemesi adına, yönetimin içinde bulunma sorumluluğunu daima hissetmiştir. Bu his gerektiğinde, CHP’yi ikinci plana da atmasına neden olmuştur.

Asker kökenli olan İnönü’nün çocuklarını asker olarak yetiştirmemesi de dikkat çekicidir. Siyasal yaşama kendisini adayın İnönü, çocuklarının birer meslek sahibi olarak sivil hayatta kalmalarını istemiş olması bir yönüyle askerî sınıftan bağı kopardığı anlamına da gelmektedir. Çocuklarının evlilikleri de yine asker sınıfından olmamıştır. Bu yaklaşımla İnönü çocuklarını askeri sınıftan uzak tutarak adeta asker ile olan ilişkilerini kendi bünyesinde saklayarak bir sır misali kendisiyle beraber tarih sahnesinden çekmiştir.

---

⁴¹³ İsmet İnönü, “*Milliyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi ile Parti içi sorunlar Üzerine Yapılan Söyleşi, 27 Ocak 1972*”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S 269-277, s.274.

⁴¹⁴ İsmet İnönü, “*CHP Ortak Grup Toplantısında Parti İçi Sorunlar Üzerine Yapılan Konuşma, 5 Şubat 1972*”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973 (iç.)*, S. 279-284, s.282.

SONUÇ

İsmet İnönü'nün 1960 sonrası etkili bir devlet adamı profilini daha iyi anlamak için tek parti dönemindeki faaliyetleri ile milli şef dönemindeki icraatlarını irdelemek faydalı olacaktır. Mustafa Kemal'in vefatından sonra, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün reisicumhur olmasıyla Türkiye'nin yeni bir sürece girdiğini söylemek doğru olacaktır. Mustafa Kemal'in vefatı esnasında İnönü başvekalet vazifesinde değildi. Fakat İnönü 1937 tarihinde Başbakanlıktan uzaklaşmakla beraber, parti içerisindeki etkisini ve itibarını muhafaza etmiş, askerlerle olan irtibatını da hiçbir zaman sonlandırmamıştır. Bir bakıma CHP'ye hakim konumda duran İnönü'nün, Gazi'den sonra oy birliğiyle reisicumhur olması, ne denli etkili olduğunu ve tesadüfi bir siyaset olmadığı ortaya çıkarmıştır. İsmet İnönü, Atatürk gibi geniş kitleler tarafından kabul görececek bir liderlik vasfına sahip olmasa dahi Kurtuluş Mücadelesi dönemindeki askeri faaliyetleri ve parti bünyesindeki ağırlığıyla 1950 tarihine kadar memleketi bir başına idare etmeye muvaffak olmuş ve bu devire mührünü vurarak tarihe Milli Şef olarak geçmeyi başarmıştır.

1924 Anayasası'nın devlet başkanına sunduğu yetkilerin kısıtlı olmasına karşılık, İnönü parti ve TBMM bünyesinde etkisini muhafaza etmiş “milli şef” ve “değişmez genel başkan” unvanlarıyla memleket yazgısına direk tesir eden şahsiyet konumuna gelmiştir. İnönü cumhurbaşkanı olduğu 11 Kasım 1938 gününden Ocak 1939 tarihine dek Gazi'nin son başvekili olan Bayar ile çabalamış ve fakat dış siyaset prensipleri, ayrıca iktisadi bakış açıları ayrı duran bu önemli siyaset adamları 2 ay kadar devletin tepesinde beraber bulunmuşlardır. Bununla beraber Bayar'ın oluşturmuş bulunduğu yeni hükümette iki mühim farklılık icap etmiştir. Dahiliye Bakanı Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu seçilmiştir. Bu değişimlerden, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla beraber, evvelki devirlerden değişik dahili ve harici siyaset yapacağı ortaya çıkmaktaydı. Bir diğer mühim hadise ise 26 Aralık 1938 günü içtima eden CHP Üçüncü Büyük Kongresi idi. Bu kongre İnönü'nün değişmez genel başkan ve Milli Şef kabul görmesiyle neticelenmiştir. Böylelikle İnönü için takribi 12 sene devam edecek olan milli şeflik devri yürürlüğe giriyordu. Yalnız İnönü'nün Milli Şef olması ile CHP, kabine ve devlet nezdinde direk tesirli duruma ulaşmasının Atatürk'ün son başvekili olan Celal Bayar'ı mutlu ettiği düşünülemez. Neticede

şahsına yakın kişiler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan uzaklaşmak mecburiyetinde bırakılmaları ve üstündeki tahakkümün artırılması neticesi Celal Bayar başvekillikten ayrılmış ve yer akabinde 25 Ocak 1939 günü Refik Saydam yeni kabineyi oluşturmuştur. İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk zamanları aynı dönemde harp yılları hesabıyla bütün iktisadi ve politik çabalar, ülkeyi bu harbin olumsuz neticelerinden ırak tutmak amacıyla yapılmaya çalışılmıştır. Ne vakit neticeleneceği kestirilemeyen harp sebebiyle önemli oranda gencin silah altına alınması ve ana mahsullerle alakalı olarak ülke stoklarının bolca tutulması sebebiyle iç piyasada muazzam bir daralma olmuş ve mahsullerin fiyatları çok artmıştır. Aynı devirde devlet istifçi, karaborsacı ile fırsatçılarla sıkı bir biçimde uğraşmışsa da, bu çabada halkın önemli bir kısmını doyuma getirecek bir kazanç sağlanamamıştır. Refik Saydam'ın vefat etmesiyle 9 Temmuz 1942 tarihinde başvekil seçilen Şükrü Saraçoğlu devrinin iktisadi alanda muhtemelen en çok hafızada yer edinen ve münakaşaları bugüne dek ulaşan faaliyeti, Kasım 1942 tarihinde gerçekleştirilen Varlık Vergisi Yasası olmuştur. Mülklerinin bir sefere özel vergilendirildiği ve vergisini vermeyenlerin fiziksel çalışmaya mecbur bırakıldığı bu icraat büyük münakaşalara sebep olmuş ve neticede 1944 yılında sonlandırılmıştır.

Ziraat tayfasıyla alakalı bir şekilde Nisan 1944 tarihinde öşür vergisinin mümasili arz eden Toprak Mahsulleri Vergisi Yasası yürürlüğe girmiştir. Hem 1946'da sonlandırılan bu vergi hem de Varlık Vergisi, halkın İnönü iktidarı hükümetlerinden uzaklaşmalarından başka mühim neticeler doğurmamıştır. İktisadi alandaki bütün olumsuzluklara rağmen devletin elindeki döviz rezervlerinde önemli oranda bir fazlalık oluşmuştur. Türkiye silah endüstrisinde işletilen kromu savaşan devletlere satarak mühim oranda döviz kazanmayı başarmıştır. Harp döneminde bir taraftan iktisadi sorunlar giderilmeye ve harpten uzak durmaya çabalarken, öbür taraftan da Atatürk devrinde başlatılan ve önemli yol alınan eğitim ile kültür sahalarındaki çalışmalar sürdürülmüştür. İnönü devrinin en mühim eğitim müessesesi şüphesiz Köy Enstitüleridir. 1940'ta kırsal bölgelere muallim yetiştirmek gayesiyle faaliyete alınan Köy Enstitüleri, ülkenin dünya eğitim mirasına mal ettiği en özgün konsept olarak tarihe mührünü vurmuştur. İnönü devrindeki kırsal bölgelerle alakalı çalışmalar Köy Enstitüleri düzeyinde kalmamıştır. Atatürk devrinde de söz konusu olan Toprak ve Ziraat Reformu faaliyetlerine tekrardan öncelik verilmiştir. Lakin

geniş arazi sahiplerinin büyük reaksiyonu ve mevzuyla alakalı alt yapı noksanlıkları sebebiyle tarlasız köylü bırakmama uğraşları bu sürede de kazanıma dönüşmemiştir.

İnönü'nün devletin başından ayrıldığı dönem 1950 itibariyle tahmini 12 senelik bir süreyi içeren İnönü devrinin iç siyasetteki en mühim hadisesi, şüphesiz çok partili politik yaşama geçiş gayesiyle yapılan girişimlerdir. Gerçekte demokrasiyle alakalı ilk çabaları, Mayıs 1939'da bir araya gelen CHP'nin 5. kongresinde hükümeti kontrol etmekle alakalı olarak 21 üyelik Müstakil Grubun oluşmasına dek uzatmak olasıdır. Fakat hükümeti kontrol etme görevini kabullenen bu oluşum, CHP'nin aracısız kontrolünde olduğu hesabıyla demokrasi mevzusunda ümit edilen yararı oluşturamamıştır. Müstakil Grubun doğrudan İsmet İnönü'ye bağlı hareket etmesi demokrasi kültürünü yerleştirmekten ziyade İnönü'nün kendi partisi üzerindeki hakimiyetini güçlendirme girişimi olarak ta anlaşılmasına sebep olmuştur. Atatürk devrinde politikadan uzaklaştırılmış olan Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Mücadelesi'nin ileri gelen şahsiyetlerin tekrardan mebus seçilmeleri de önemli yumuşama davranışı gibi algılanabilir. Lakin demokratikleşme istikametinde daha mühim ve daimi çaba 1945'te dahili ve harici etkenlerin tesiriyle olmuştur. İnönü'yü, ve bulunan iktidarı, bu hükmü almaya sürükleyen dahili etkenlerin önünde, II. Cihan Harbi döneminde izlenen iktisadi siyaset nedeniyle oluşan sosyal tepki bulunmaktadır. Harp döneminde yürütülen ve genellikle kırsal bölgelerde bulunanlarla, esnaf-tüccar gibi kesimlere olumsuz tesir eden iktisadi politikalar, halkın bu bölümlerindeki hoşnutsuzluğu arttırmış ve hükümetin yeni politik faaliyetlere dönmesine sebep olmuştur. Bir diğer iç neden 1923'ten itibaren iktidarda olan CHP'nin önemli oranda yıpranmış olması ve bu sebeple yapısını yenileme, diğer ifadeyle düzenleme gereksinimi duymasıdır.

Atatürk'ün yolunda bir politika erbabı olarak tanınan İnönü'nün bu mevzuda Atatürkçü ilkelerle uyuşan bir davranış göstermesi de demokrasiye gidişi pekiştirmiştir. Türkiye'nin demokrasiye dönmesine tesir eden harici etkenlerin önünde, II. Cihan Harbini A.B. D., İngiltere ve Fransa gibi devletlerin şekillendirdiği demokratik tarafın kazanması gelmektedir. Hakikaten II. Cihan Harbi ile beraber Avrupa'da yeni bir düzen oluşturulmuş ve yeni ittifaklar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin böylelikle yeni nizamın bünyesinde konum belirlemesi amacıyla Avrupa'nın birçok alandaki kural ve kalitesini kabul etmesi mecburi hal almıştır. Bu durumun Türkiye'deki yegane parti iktidarını, toplumun muhalefetinden daha çok

tesir ettiğini belirtmek pek hatalı olmaz. Lakin Türkiye'nin Batı'ya dönmesini etkileyen esas mühim gelişme 1945'teki Sovyet'in gözdağıdır. Stalin idaresindeki Sovyet Rusya'nın 1925'teki antlaşmayı sürdürmeyeceğini belirtmesi ve bununla durmayacağını Kars, Ardahan ve Artvin'i talep eden ve Boğazların beraber müdafaa edilmesini teklif eden bir muhtıra vermesi Türkiye'de muazzam bir tepkiye sebep teşkil etmiştir. Bu gözdağı, yönünü esasen Batı'ya çevirmiş olan Türkiye'nin ilk olarak A.B.D'ye, yani Batı dünyasıyla münasebetlerini ilerletmesini hızlandıran ana sebep olmuştur. Bu döneme rastlayan ve birbirine geçmiş bütün bu dahili ve harici gelişmelere tutuklu şekilde Türkiye'de, CHP haricinde farklı siyasal teşkilatların da yapılanmasının icap ettiği yönündeki ilk gerçekçi beyan Birleşmiş Milletler teşkilatının kuruluşu amacıyla San Fransisco'da olan Türk kurulundan gelmiştir. San Fransisco'daki Türk heyeti bundan sonra Türkiye'de demokrasinin var olacağını söylemişlerdir. İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde harbin bitmesiyle alakalı yaptığı beyanında, demokrasiye geçileceğini belirtmesi, çok partili sisteme yönelik en önemli gelişmedir. Mevcut durumu tamamlayan en mühim gelişmelerden biri kuşkusuz CHP Meclis Grubu başkanlığına ulaştırılan Dörtlü Takrirdir. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarının yer aldığı bu önerge'dir. Bu biçimde çok partili yaşama iştirak gayesiyle mühim adımlar atılmıştır. İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki meclisin, açılış hitabında demokrasi mevzusundaki arzusunu tekrar açıklaması üzerine bu doğrultudaki çabalara daha da önem verilmiştir. Bu gelişimler akabinde Ocak 1946'da CHP'den kopmuş olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün kurmaylığında Demokrat Parti'nin teşkilatlanması demokrasiye yönelik çalışmalarını geri dönülmez noktaya ulaştırmıştır.

Harp sürecinde önemsenmeyen kırsalda yaşayanlarla, harbin olumsuz tesir ettiği büyük ve küçük iş çevreleri için ümit vaad eden DP, aynı dönemde demokrasiyi arzulamış aydınlar için de ülküsel bir politik yapılanma biçiminde görülür olmuştur. DP'nin kurulmasından az bir vakit sonra 21 Temmuz 1946'da tek dereceli ve çok partili seçimler yapılmıştır. Çoğunluk modelini baz alan ve açık rey - gizli sayım kuralına gereğince gerçekleştirilen bu seçimlerde CHP 390, DP 66, bağımsızlar ise 7 mebus kazanabilmiştir. Açık rey-gizli sayım kuralına nazaran gerçekleşen bu seçimler, neticeleri üzerinde oluşturduğu şüpheler sebebiyle günümüze dek süren münakaşalara da sebep teşkil etmiştir. Bu neticeden de

görüldüğü üzere DP'nin toplumdaki gördüğü büyük ilgi, seçim yöntemi sebebiyle sandığa ve bu nedenle meclise sirayet etmemiştir. 1946 seçimleri akabinde yenilenmeye gitmeyi arzulayan İnönü, başvekilliğe Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker'i seçmiştir. Yine de DP'nin büyümesine mani olamamıştır. Bir zaman sonra başvekil Peker'in istifası neticesi 9 Eylül 1947 günü Hasan Saka yeni kabineyi oluşturmuştur. İktidar içerisinde sorunların sürdüğü dönemde DP bünyesinde de münakaşalar yaşanmış ve Fevzi Çakmak liderliğindeki bir grup parti üyesi, ayrılarak, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisini kurmuşlardır. CHP tarafında ise Peker gibi ılımlı olan Hasan Saka'da hükümetten ayrılmış ve yerine Şemsettin Günaltay başvekil olmuştur. Günaltay, İnönü'nün son başvekili olacaktır. Seçim kanununda gerçekleşen yeniliklerden sonra 14 Mayıs 1950'de tekrar çoğunluk yöntemi gereğince gizli oy - açık sayım kuralı gereği gerçekleştirilen genel seçimlerde, böylece DP büyük başarı kazanmış ve 23 senelik CHP tahakkümünü sonlandırmıştır. Çoğunluk kuralı gereği gerçekleştirilen bu seçimlerin de halk egemenliğini yansıttığını söylemek pek mümkün değil. Zira reylerin %53'ten fazlasını kazanan DP 408 mebus çıkararak mecliste %85'lik bir irade kazanmıştır. %40 oy alan CHP ise 69 mebus kazanarak mecliste %15'lik bir kısımla temsil edilme vaziyetine düşmüştür. Mevcut seçimde MP (Millet Partisi) % 3.1 oranla 1 mebus kazanmış, % 4.8 oranla da 9 Bağımsız mebus çıkmıştır. Nihayetinde seçimler neticesi 1923'te devleti kurmuş olan CHP, demokratik bir biçimde hükümeti Demokrat Parti'ye bırakmıştır. Böylelikle Türk demokrasi hayatında başka bir devir yürürlüğe girmiştir. İnönü'nün yaptığı açıklamalar da devletin bütün kurumlarıyla bu yeni dönemi kabul etmesi gerektiğini ve mücadelenin bu yeni sistem içerisinde demokrasiye uygun verilmesi açıklamalarını yapmıştır.

14 Mayıs 1950 günü gerçekleştirilen genel seçimlerde ortaya çıkan neticeler akabinde DP'nin seçim başarısıyla İnönü reisicumhurluktan ayrılmış ve meclis Celal Bayar'ı, Türkiye Cumhuriyetinin 3. reisicumhuru olarak seçmiştir. Adnan Menderes başvekil olarak görevlendirilirken, DP'nin kurmaylarından Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı, Refik Koraltan ise TBMM başkanı olmuşlardır. Büyük heyecanla ve beklentilerle hükümet olan DP'nin ilk dönemlerinde dıştan, bilhassa ABD'den alınan yardımlar sebebiyle büyük bir bolluk ortaya çıkmıştır. 1952'de Nato'ya üye olmasıyla, II. Cihan Harbi nihayetinde karşılaşılan yalnızlık tamamen bitmiş ve Türkiye, ABD'nin bağışlarını daha sık bir şekilde almıştır. Dış siyasetteki bu

icraatların tabi bir şekilde iç siyaseti de etkilediği bu süreçte, DP'nin iradesini ve halktan aldığı desteği büyütüştür.

On senelik Demokrat Parti iktidarının toplumsal, politik, kültürel ve iktisadi alandaki duruşu ana hatlarıyla şu şekilde açıklanabilir: Demokrat Partinin kazanmasıyla 1923'ten itibaren süren denk bütçe prensibinden uzaklaşmış, para ve maliye siyaseti tamamen farklılaşmıştır. İktisadi hareketliliği sağlamaya itina gösteren iktidar giderleri artırmıştır. Bu durum ilk dönemde iktisadi genişlemenin evvelki döneme kıyasla önemli oranda artmasını sağlamıştır. Demokrat Parti'nin iktisadi gayesi ülkede iktisadi teşkilatlanmayı sağlamak ve özel sermayenin büyümesinde öncelik vermektir. Böylelikle ilk dönemde milli gelirden %15'lik bir büyüme sağlanmış ve büyük bir iktisadi canlılık yaşanmıştır. Ancak 1954'ten itibaren ekonomide, bilhassa dış ticarete açık verilmiş neticede iktidar mecburi şekilde dış borçlanmaya gitmiştir. Fakat bu borçlanma politikayı da 4 Ağustos 1958'de devalüasyon neticesi Türk lirasının kıymetinin düşürülmesine yol açacaktır. Yaşanan olaylara karşın 1957'den itibaren dış kredi bulunmasının güçleşmesi, ekonominin gittikçe dışa tutuklu olması iktisadi vaziyeti olumsuz şekle sokmuş ve yatırımlarda mühim azalma yaşanmıştır. Olumlu ve olumsuz farklı durumlar önünde DP idarecilerinin iktidara gereği kadar hakim olmamaları ve CHP'nin muhalefet tecrübesizliği, iki siyasal teşkilat münasebetlerini bu süreçte gerginleştirmiş ve memleket çok erken kısır politik tartışmalara girmiştir. Siyasi atmosfer ülke için yararlı olacak boyutlardan hızla uzaklaşmaya başlamıştır. Aslında iktidarın ilk yıllarından itibaren iktidar ve muhalefetin yıldızları hiç barışmamıştır.

1951 senesinin Ağustosunda Halkevleri ile Halkodalarının devlete geçmesi ve kamu hizmeti yürüten bu müesseselerin mülklerinin hazineye devredilmesi; 1953'te CHP'nin bütün mülklerinin "haksız kazanç" olduğu itham edilerek Hazineye devredilmesi; başkaca 1953'te MP'nin kapatılması; Şubat 1954 tarihinde Köy Enstitülerinin muallim mekteplerine dönüştürülmesi ve son olarak basına tahakküm kurulması iktidar muhalefet münasebetlerini asgariye düşürmüştür. DP'nin bazı politikalarının hesaplaşma üzerine şekillenmesi her geçen gün iktidar ve muhalefetin anlaşma zemininin kaybolmasına giden süreci başlatmıştır. DP'nin "devr-i sabık" oluşturma siyaseti CHP'nin gerginleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca 1954'te gerçekleştirilen seçimler de DP başarılı olmuştur. CHP'nin parlamentoda ki mebus sayısının 31'e gerilemesine karşın bu seçimlerde iktidar başarılı olmuş ve oylarını

%57'ye çıkarmıştır. CHP ise ancak %35'te kalmıştır. DP'nin toplum nezdinde, yapılan iç ve dış siyasetin kabul görmesi manasına gelmekteydi. Bu vesileyle DP, muhalefet nezdindeki tahakkümünü 1954'ten itibaren daha da genişletmiştir. Gazetecilere hapis ile iktisadi yaptırımların uygulanması CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir süre gözaltına alınması ve bir süre sonra da 6 ay hapis cezası alması iktidar-muhalefet münasebetlerini büyük bir krize dönüştürmüştür.

1954-1957 dönemindeki DP hükümetinin olası de en mühim hadisesi 6/7 Eylül hadiseleridir. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı şeklinde yapılan haberler üzerine sabote edilen bir grup, İstanbul'da yaşayan Rumların ev ve dükkanlarını zedelemiş, mezarlık ile kiliselere zarar vermişlerdir. Askeri birliklerin çabalarıyla durdurulan hadiseler neticesinde OHAL ilan edilmişse de, ülkenin dış siyasette oluşturduğu imaj düzeltilememiştir. DP-CHP huzursuzluğunun üst düzeye çıkması ve hükümetin zayıflamaya başlaması sebebiyle seçimler bir sene evvele alınarak 1957'de gerçekleştirilmiştir. 1957 seçimlerini de iktidar almışsa da, oylarında önemli bir azalma görülmüştür. Böylece bu seçimler neticesinde DP %48'lik oran ile 424 mebus alırken, CHP oylarını %41'e çıkarmış ve 178 mebus parlamentoya yerleştirmiştir. Yine bu seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi de 4'er milletvekili kazanmışlardır. Bu süreçte DP hükümeti meydana gelen iktisadi sorunlar karşısında çözüm üretememiş ve IMF ile Dünya Bankasının baskılarına dayanamamıştır. Ortaya çıkan döviz sıkıntısı sorunlara sebep olmuştur.

Güney komşusu Irak'ta 14 Temmuz 1958 günü askeri müdahale ve ordunun idareye müdahil olması, Adnan Menderes iktidarının şüpheye girmesine sebep olmuş ve bu gerekçeyle muhtemel bir risk olarak düşünülen CHP ile basın üstündeki tahakkümler artmıştır. Özellikle İnönü'nün ordu mensupları üzerindeki etkisinin bilinmesi DP iktidarının daha baskıcı hale gelmesinin sebeplerinden biri konumuna gelmiştir. Bu kuşkular DP'nin 12 Ekim 1958 günü Vatan Cephesi'ni oluşturmasıyla başka bir durum oluşmuş, memlekette ki politik kutuplaşma ve bu nedenle de huzursuzluk dönülmez bir noktaya ulaşmıştır. İktidar ve muhalefetin kullandığı dil demokrasi kültürünün ve tahammül sınırının çok ötesine geçmiştir.

DP hükümetinin sonunu getiren muhtemelen en mühim faaliyet 18 Nisan 1960 günü Tahkikat Encümeni'nin teşekkülü olmuştur. Önde CHP'nin olduğu Meclis dahili ve harici muhalefetin tamamı her çeşit politik aktiviteden yasaklamayı

amaçlayan Tahkikat Encümeni, problemleri bitiremediği gibi üniversite talebelerinin sokak eylemlerine sebep olmuştur olmuştur. Bu süreçte İnönü'nün üniversite öğrencileri üzerindeki etkisi Atatürk ilke ve inkılaplarına değinmesi ve her platformda bunları anlatması laiklik konusunu sürekli işlemesi nedeniyle artmıştır. İnönü'nün DP iktidarına karşı bu süreçte sistematik olarak kullandığı temel argüman Kemalizm olmuştur.

Milli Şef döneminde çok sık kullanılmayan Kemalizm veya Atatürk ilke ve inkılaplar bu süreçte bir zırh gibi kullanılmaya çalışılmıştır. İnönü adeta Kemalizmi yeniden yorumlayarak aktif hale getirilmesi sadece kendi tabanına yönelik bir girişim olmadığı anlaşılmıştır. Türk halkının ve devlet kurumlarının bu çizgide bir direnç göstereceğini düşünerek siyaset geliştirme çalışmaları yürütülmüştür. Ordunun faaliyet içerisinde olduğunu gören İnönü sürecin bir askeri müdahaleye gittiğini görmüştür. Birçok defa iktidar partisini askeri darbe ile uyarılmış olması iktidar tarafından askeri darbenin fikir babalığı şeklinde suçlamalarla karşılaşmıştır. Yapılan çalışmada herhangi bir askeri müdahale istemediğini ve demokrasinin devam etmesi gerektiğini savunan İnönü'nün birçok demecinde orduya çeşitli ithamlarda bulunması darbe yanlısı olma algısının oluşmasına sebep olmuştur. Eski bir asker olan İnönü'nün ordunun ne zaman ve nasıl hareket edeceğini tahmin etmesi pek zor olmasa gerektir. Ve nitekim 28 Nisan günü İstanbul Üniversitesinde bir talebenin yaşamını yitirdiği ve birçok talebenin yaralandığı hadiseler üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş ve olayların önüne geçilememiştir. 21 Mayıs günü Ankara'da Harp Okulu talebelerini gerçekleştirdiği eylemler de ön plana çıkan mesajın hükümet tarafından algılanamamasından az bir zaman sonra 27 Mayıs 1960 günü vuku bulan bir askeri müdahale neticesi DP iktidarı sonlandırılmıştır.

27 Mayıs Ordunun darbesi neticesi DP dönemini nihayete erdiren genç subaylar, Milli Birlik Komitesi ismiyle bir yapı oluşturarak memleket idaresini ellerine almışlardır. MBK liderliğine, o zaman emeklilik işlemleri nedeniyle izne ayrılmış olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel getirilmiştir. Cemal Gürsel'in İnönü ile münasebetlerinin en düzeyde olması İnönü'nün ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Cemal Gürsel'in hemen her konuda İnönü'ye danışması kayda değer bir gelişmedir. İnönü'nün direktiflerinin MBK üzerinde etkili olduğu şüphe uyandırmayacak düzeydedir. 38 üst düzey askerden ibaret olan MBK'nin emirleri kapsamında hükümet mensupları ve DP'li birçok milletvekili tutsak edilmiş ve

Yassıada'da mahkeme dönemi başlatılmıştır. Söz konusu hadiselerin meydana geldiği devirde, askeri darbenin ilk anından itibaren farklı kurumlarda ciddi bir tasfiye siyaseti güdülmüştür. Bu tasfiyeler neticesi birçok üst düzey subay emekli edilerek ve ayrıca çok sayıda üniversite öğretim görevlisi görevden alınmıştır. Bu sürede Milli Birlik Komitesinde açığa çıkan fikir ayrılıkları üst düzeylere ulaşmıştır. Komitenin biraz daha iktidarda etkili olarak, iktisadi, toplumsal ve kültürel yenilikleri bitirmesini ilke edinen ve 14'ler grubu, seçimlerin en kısa zamanda icra edilmesini talep edenlerin meydana getirdiği başka bir grup tarafından devre dışı bırakılmış ve 14'ler grubu farklı vazifelerle ülke dışına sürgüne yollanmışlardır. MBK bünyesindeki ayrıştırma hareketinin sonuçlanmasından itibaren daha kolay davranma fırsatı yakalayan askeri yönetim bu defa yeni anayasa hedefiyle çalışma yapmıştır.

İnönü bu darbe sürecinde en karlı çıkan devlet adamı olmuştur. Eski bir asker olmasının yanında MBK başkanı Cemal Gürsel'in İnönü'ye çok saygılı davranması ve sürekli danışması siyaseten avantajlı konuma gelmesini sağlamıştır. İnönü'nün meclisin tekrar açılması ve anayasanın en kısa zamanda yürürlüğe girmesi yönünde görüşleri MBK tarafından dikkate alınarak çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca İnönü'nün bu süreçten yıpranmasını önlemek amacıyla Cemal Gürsel tarafından her platformda İnönü'nün darbeden haberdar olmadığı tezi işlenmiştir. İnönü'nün direktifleri dikkate alınarak Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 günü faaliyetlerine yoğunlaşmış ve ilk icraat hesabıyla yaptığı yeni anayasayı 9 Temmuz 1961 günü kamuoyuna takdim etmiştir. Yeni anayasa %63 oranında evet oyu ile aktif hale gelmiştir. 1961 Anayasasıyla beraber sosyal devlet yapısı aktif hale gelmiş; grev, lokavt ve toplu sözleşme gibi önemli kazanımlar elde edilmiş; çoğulcu devlet düşüncesine geçilmiştir. Yalnız DP devrinin tecrübesi neticesi meclisin yargı eliyle denetlemek gayesiyle Anayasa Mahkemesi oluşturulmuştur. Başka bir gelişme ise TBMM'nin, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde iki kısma bölünmüş olmasıdır.

MBK üzerinde hemen her konuda istediği düzeyde etkili olan İnönü'nün Yassıada yargılamaları konusunda etkili olmadığı görülmektedir. Yargılama sürecinin uzağında durmaya özen gösteren İnönü'nün koalisyon hükümetleri dönemlerinde bu sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan 14 Ekim 1960 günü ilk adımı atılan yargılama süreci 15 Eylül 1961 tarihinde sonlanmış ve 15 sanık idama, 31 sanık müebbet hapse ve 408 sanık da farklı hapis yaptırımlarına tabi

tutulmuştur. Yargılamalar neticesinde kesinleşen bu idam hükümlerinden üç tanesi MBK tarafından tasdik edilmiştir. Bu tasdik icabı DP devrinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın hükümleri 16 Eylül 1961 günü, Başvekil Adnan Menderes'in hükmü 18 Eylül 1961 günü infazı gerçekleşmiştir. Bayar'ın cezası olan idam hükmü ise yaşı nedeniyle hapis hükmüne dönüştürülmüştür.

Bu sürede anayasanın hemen akabinde nispi temsil yöntemiyle seçimler gerçekleşmiş ve İnönü başvekilliğindeki koalisyon hükümetleri devri başlamıştır. 1961 genel seçimlerinde CHP reylerin %36.7'sini kazanarak 173 milletvekili meclise göndermiştir. DP geleneğinin devamı karakterindeki Adalet Partisi %34.7'sini alarak 158 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi %13.9'unu alarak 65 milletvekili ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de %13.7 oy alarak 54 milletvekili kazanmışlardı. Türkiye'nin en serbest ve hürriyetçi anayasası şeklinde tanımlanan 1961 Anayasasının oluşturduğu ortamda sosyal ve politik teşkilatlanmalar da hızlanmıştır. Tek parti sürecinde ve DP iktidarında önemli oranda tahakküm altında bırakılan sol yapılar da kolay teşkilatlanma ve kendilerini gösterme olanağına sahip olmuşlar ve bunun neticesinde 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi(TİP) kurulmuştur.

Bu süreçte 1960 darbesi akabinde kapatılan DP geleneğinden gelen ve devamı kabul edilen, 1961'de Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi ismiyle iki yeni parti ortaya çıkmıştır. 1961 seçimlerinde bulunan bu partiler, gerçekte DP'ye rey atan tabana dönük siyasi teşkilatlarıdır. Lakin, daha gidişatın yönünü kavramakta zorluk yaşayan bu kesimin oylarının parçalanması sebebiyle İnönü'nün etkisiyle tek parça kalmayı sağlayabilen yegane siyasi parti konumundaki CHP seçimlerden birinci olmuş ve İnönü'nün Başvekilliğinde CHP-AP hükümeti kurulmuştur.

1965'e kadar koalisyon hükümetleri ile yönetilen ülkede İnönü'nün etkinliği artarak devam etmiştir. İnönü'nün askeri kanat ile olan olumlu ilişkileri bu realitenin yaşanmasına zemin oluşturmuştur. Yine bu süreçte İnönü'nün ordu içerisindeki yeni kalkışmalara direnen bir görüntü vermesi ve bu konuda başarılı olması kendisine olan güvenin artmasını sağladığı gibi adeta devletin güvenliği İnönü şahsında ortaya çıktığı görülmektedir. Ordunun Cemal Gürsel liderliğinde İnönü ile uyumlu çalışması ve Cemal Gürsel'in İnönü'yü konumlandığı yer çok önemlidir. Her konuda İnönü'nün fikirleri ve görüşleri etkili olmuştur. Koalisyon hükümetleri sürecinde İnönü'nün uğraştığı önemli bir diğer mesele Kıbrıs sorunu olmuştur. Bu

sorunun çözümünde ABD ile yeri geldiğinde ters düşmesi ülke içinde ve mecliste prim yapmasına olanak vermiştir. Özellikle İnönü'ye karşı yapılan suikast girişimi büyük tepkilere sebep olmuştur. Bu süreçte ordu ve siyaset tamamen İnönü'nün yanında durduğu gibi hemen her ideolojide öğrenci hareketleri ve sivil toplum örgütleri de birlik mesajı vermiştir. Bu olay İnönü'nün konumlandığı yerin tespiti açısından önemli bir gelişme olmuştur. Ayrıca Türk halkının beğensin ya da beğenmesin devlet adamına yapılan bir suikastın kabul görmeyeceğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir. Adeta başbakana karşı yapılan bu girişimin direk devlete karşı yapılan bir girişim olduğu halkın önemli bir kısmı tarafından kabul edilmiştir.

İnönü her dönemde CHP'yi istediği yönde kanalize etmeyi başarmıştır. Özellikle dünya ve ülke konjonktüründe CHP'yi nereye nasıl konumlandıracağını çok iyi bilmiştir. Bu açıdan bakıldığında 1965 seçimleri yine bir dönüm noktası olmuştur. AP, Demirel'in parti lideri olmasıyla beraber ön plana çıkmış ve bu liderin tesiriyle 1965 ve 1969 dönemlerinde tek başına hükümet olmayı başarmıştır. Bu vaziyet 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra kapatılan DP'nin bir siyasi gelenek oluşturarak, Türk politik sürecine mührünü vurmuş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu esnada 1965 seçimlerinde TİP'in oyların %3'nü kazanarak 15 milletvekilini meclise koyması Türk siyasal yaşamında mühim bir durum olarak değerlendirilebilir. Sol akımların bu denli yükselmesi İnönü'nün yeni bir hamle yapmasını zorunlu hale getirmiştir. Daha önce CHP'nin sola yeltenmesi parti içindeki milliyetçi muhafazakarların önemli oranda kopmasına sebep olmuştur. Ancak yaşanan bu yeni süreç yeni bir anlayış gelişmesine olanak vermiştir. Ve nihayet CHP, bu vaka tesiriyle "Ortanın Solu" düşüncesini gündeme alarak kendini sosyal demokrat bir teşkilat olarak anlatmaya gayret etmiştir. Bu başkanlığın ana felsefesi, CHP'nin özümlediği "sol"un, bu esnada yayılmaya başlayan aşırı sol hareketlerden ayrımlığını belirtmek olduğu ifade edilebilir. İnönü bu anlayışın komünizm veya sosyalizm olmadığını Atatürk ilkelerine tamamen bağlı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

Devletçilik ilkesinin bu bağlamda yeniden yorumlandığını görmekteyiz. Sosyalizmle benzeyen tarafları olduğunu ama sosyalizm olmadığını bu açıklamalardan ve faaliyetlerden anlamak mümkündür. Bu sırada, CHP hem 1965, hem de 1969 seçimlerinde oylar zayı olmuştur. 1969'da %47 oy oranı ile tek başına

hükümete gelen AP, iktisadi buhranların tesiriyle az zamanda sendelemeye başlamış ve toplumdaki aldığı desteği kaybetme vaziyetine gelmiştir. 1970 senesinde gerçekleşen devalüasyonla 1 Dolar 9 TL.-'den 15 TL.-'ye çıkmıştır. DP ile vuku bulan montaj sanayi siyaseti ve enflasyonist icraatlar neticesi Türk lirasında görülen kayıp, iktisadi dengeleri bozmuş ve sosyal değerler süratle aşınmıştır.

İktisadi genleşme ile sivil toplum teşkilatlarının etkili olduğu yeni politik gerçekler, AP'nin parçalanmasına ve 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti ismiyle siyasal bir parti teşkilatlanmasına dek uzanmıştır. Meclisteki bu değişimlerin haricinde sokakta işçi ve talebe eylemleri de sıklaşmıştır. Ülke gerçekten bir buhrana doğru gitmeye başlamıştır. Bilhassa 1968 senesinde Fransa'da başlayan talebe eylemlerinin Türkiye'ye de tesir etmesiyle öğrenci teşkilatları içinde vücut bulan aşırılık yönelimleri, soğuk savaş döneminin bloklar arası söylemsel mücadeleye görüntü olan Türkiye'yi ciddi bir noktaya getirmiştir. İktisadi ve sosyal konulardaki temel değişimin oluşturduğu kırsaldan şehre göç, çarpık kentleşme, gelir dağılımındaki oransızlık benzeri bir takım problem, söz konusu bunalımı büyütüp, genel bir duruma getirmiştir. İktisadi bunalımın düzeltilememesi, işçi ve talebe eylemlerinin sonlandırılmaması Demirel iktidarının zayıflamasına ve önemsizleşmesine sebep olmuştur. Adeta 27 Mayıs askeri darbesi öncesini andıran gelişmeler olmuştur. Özellikle siyaseten o döneme ciddi oranda benzeyen gelişmeler olmuştur. İnönü liderliğinde ki CHP'nin DP ye yönelttiği irticai suçlamalar bu dönemde AP hükümetine karşı yapılmıştır. Ve İnönü bu süreçte yine askeri kanat tarafından adeta bir danışman gibi ön plana çıkması sağlanmıştır. Bu süreçte İnönü'nün askeri darbeden haberdar olduğu lakin darbenin içinde olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle askeri kanat tarafından İnönü'nün darbeyle ilişkili olmadığı ve haberinin olmadığı yönündeki açıklamaları İnönü'yü bir kez daha demokrasinin sigortası konumuna yükseltmiştir. İnönü 12 Mart sürecinde askeri kanata önemli tavsiyelerde bulunarak bunları kabul ettirecek kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. Meclisin dağıtılmaması konusunda isteklerini kabul ettirmiştir. Askeri kanatın birlik içerisinde olması ve ordu içindeki sol akımlara karşı dikkatli olunması gerektiğini de kabul ettirebilmiştir. Bütün bunlar yaşanırken bu platformda 12 Mart 1971 günü emir komuta kademesi bünyesinde ordu bir askeri müdahale daha yapmıştır. Bu müdahale sonucu Demirel hükümeti istifa etmiştir. Nihayetinde Nihat Erim'in başvekilliğinde siyaset ötesi bir hükümet ortaya çıkmıştır. Askeri

müdahaleye rağmen sonlandırılmayan şiddet hareketleri, sıkıyönetime geçilmesi ve hükümetin gittikçe sert tedbirler almasına sebep olmuştur. 12 Martta başvekil Demirel'e yapılan bir muhtıra biçiminde şekillenen askeri müdahalenin biçimi kısa bir zaman sonra farklılaşmış ve şiddet hareketlerinin engellenmesi gayesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ve sol yapılanmalar tasviye edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler CHP içerisinde çatlaklara sebep olmuş parti genel sekreteri olan Ecevit istifa etmiştir. Bu askeri muhtıranın sola karşı yapıldığını ve İnönü'nün askeri muhtıraya destek verdiğini açıklamıştır.

Dönemin politik açıdan en mühim gelişmelerinden bir tanesi kuşkusuz 5 Mayıs 1972'de gerçekleştirilen CHP V. Olağanüstü Kongresinde İnönü'nün yerine Genel Başkanlığa Bülent Ecevit'in geçmiş olmasıdır. Bundan böyle CHP, 14 Ekim 1973'te gerçekleşen seçimlerde yeni liderin etkisiyle beklenenden daha fazla oy alarak parlamentoda en fazla milletvekiline sahip olabilmıştır. 1973 seçimleri 12 Mart sürecini sonlandırırken, 1980 senesine dek sürececek olan bambaşka bir sürecin başlangıcını oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

BCA, Fon No: 30100, Kutu No: 22, Dosya Gömleği No: 129, Sıra No: 17, Dosya No: A7

II. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi

III. GAZETELER

Ulus

Cumhuriyet

Milliyet

Akşam

Tercüman

Zafer

Dünya

IV. TETKİK ESERLER

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi(1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976,

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Hil Yayınları, 3.baskı İstanbul,2007

ALBAYRAK ,Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004

ALPHAN ,Recep Şükrü, *27 Mayıs’tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007

ALTINAY, Ayşegül – BORA, Tanıl; *“Ordu, Militarizm ve Millîyetçilik”*, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Millîyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002

ARCAYÜREK, Cüneyt ,*Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003

ARCAYÜREK Cüneyt; *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-2002)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

AVCIOĞLU, Doğan; *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1985

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980

AYDEMİR ,Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. bs.1969

AYDEMİR, Talat ,*Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

BABAN, Cihad *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970

BAKŞIK, Şeref ,*CHP İle Bir Ömür*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık 2009

BELEN, Fahri; *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971

BESEN, Haluk ,*Başbakanlık Merdivenleri*, İnkılap Kitabevi ,İstanbul, 1995

BİRAND, M.A., Dündar ,*Can ve Çaplı, Bülent ,12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008

BİRAND ,Mehmet Ali vd, *Demirkırat*, Doğan Kitap, İstanbul 1991

BOZDAĞ, İsmet ,*Darağacında Bir Başbakan*, Truva Yayınları, İstanbul 2007

BOĞUŞLU, Mahmut ,*1960-1978 Olayları Anılar Yorumlar*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1995

BURÇAK, Rıfıkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998

ÇAVDAR, Tefik ,*Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2004

ÇALIŞLAR, İzzettin, Ekselans Coşkun Kırca, Galatasaray Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009

ÇEÇEN, Anıl *Halkevleri, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990*

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 11 Sayı 21

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

CUMHURİYET ANSİKLOPEDİSİ 1961-1980, 3. c., s. 47

CİHAN, Ali Rıza ve Tekin, Abdullah, *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989.*

DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011*

DEMOKRASİNİN 50 YILI c.I 1945-1995, s. 129.

DEMİR, Şerif *,Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011*

DURŞUN, Davut; *Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 27 Mayıs,12 Mart, 12 Eylül, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000*

ECEVİT, Bülent; *Ortanın Solu, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1968*

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yay., Ankara, 2003*

ERDEMİR, Sabahat, *Muhalefet de İsmet İnönü 1950-1956, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956*

ERDEMİR, Sabahat *,Muhalefette İsmet İnönü, b.y.y, İstanbul, 1962*

ERDEMİR, Sabahat, *Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959*

ERDEM, Tarhan *,“CHP'de Parti İçi Mücadelede 'Kemalizm' ve 'Devrimler' Tartışmaları Üzerine”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm,*

GAZİ Mustafa Kemal, *Nutuk, 1938 basımının tıpkıbasımı, İleri Yayınları, İstanbul,2006*

GÜNGÖR, Süleyman *,Muhalefette CHP, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2004*

GÜLEN, Ahmet, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2011

GÜLCAN, Yılmaz; *Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001

GÜVENÇ, Nazım; *Yine, Yeni, Yeniden CHP*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974

HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset (çev. Ahmet Fethi)*, Hil Yayınları, İstanbul 1996

HEPER, Metin; *İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1999

İNÖNÜ, İsmet'e Saygı, Türk Devrim Kurumu Yayını, Ankara, 2000

İNÖNÜ, İsmet; *20 Eylül 1965, CHP Genel Başkanlığı Yayınları, Yılı bilinmiyor*

İNÖNÜ, İnönü, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973)*. C. II, 3. Baskı, Yay. Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008

İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965*

İNÖNÜ, İsmet; *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967*

İNÖNÜ, İsmet; *"Başbakan İsmet İnönü'nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma"*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1962

İNÖNÜ, İsmet; *"Sayın Başbakan İsmet İnönü'nün İki Önemli Konuşması,: 1 Şubat 1962 Tarihinde Tüccar ve Sanayicilere Hitaben Yaptığı Konuşma"*, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, S.11-19, s. 14.

İNÖNÜ, İsmet; *Millî Şefimiz, İlk Öğretim Davamız Hakkında Direktifler Verdiler*, Basım Yeri Bilinmiyor,1946

İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973*

İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973 (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, 1993*

İNÖNÜ, İsmet; *"17 Ocak 1962 Konuşması", Başbakan İnönü'nün Radyo Konuşmaları (17 ve 19 Ocak 1962) (iç.), Servet Ünal Matbaası, İstanbul 1962*

İNÖNÜ, İsmet; *CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Açış Konuşması*, Ankara Basımevi, Ankara, 1964, s. 6.

İNÖNÜ, İsmet; *"Atatürk'ün Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Ulus ve Son Telgraf Gazetelerindeki Yazısı 10 Kasım 1950", Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.), s.24.*

İNÖNÜ, İsmet, *Millî Şef İsmet İnönü'nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul'da İrat Buyurdukları Nutuklar (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943*

İNÖNÜ, İsmet, *Millî Şef İnönü'nün Hitabet, Beyanat, Mesajları (iç.), Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara,1941*

İNÖNÜ, İsmet; *"NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960", Demokrasi ve İsmet Paşa (iç.), Ali Rıza Akbıyıkoglu, S.144-151, s.156-157.*

KABACALI, Alpay, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, 3. b., Gürer Yayınları, İstanbul, 2007

KAÇMAZOĞLU, Bayram; *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998

KALPAKÇIOĞLU, Özdemir, *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakan'ı ve Olaylar*, 2. Kitap, Ankara,1968

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *" Tek Parti Rejimine Doğru"*, Ulus, 21.4.1960.

KIRÇAK, Çağlar, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 11 Sayı 21*

KIRÇAK, Çağlar, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, İmge Yayınları, Ankara, 1993

KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976

KOCAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, İletişim yayınları, İstanbul, 2003

KUMAŞ, Rahmi, *CHP’nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999

KUTAY, Cemal, *Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939*, *İnkılap Kürsüsü* 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

KUTAY, Cemal; *Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939*, *Ülkü dergisinde* 1933’teki bir yazısından.

MARAŞLI, Erol, *Balans Ayarları: Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008

MAZICI, Nurşen; *“27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?”*, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm (iç.)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

MÜLAYİM, Ziya Gökalp; *Toprak Reformu ve Kooperatifleşme*, Bülent Ecevit’in Önsözü ile Tekin Yayınevi, Ankara, 1976.

ORTAÇ, Yusuf Ziya; *İnönü*, Basımevi bilinmiyor, Ankara, 1950

ÖZDAĞ Ümit; *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991

ÖZDEMİR, Hikmet, *Siyasal Tarih (1960-1980). Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Yay. Yön. Sina Akşin, 10 Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008

ÖNGİDER, Seyfi, *Çankaya’nın Bütün Adamları*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2006

ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010

ÖZEK, Çetin, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y. 1982

SARAY, Mehmet; *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, yayın yılı bilinmiyor

SENCER, Muzaffer; *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri”*, May Yayınları, İstanbul, 1974

ŞEN, Erdal ,*Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu*, Zaman Kitap, İstanbul 2000

ŞİMŞİR, Bilal ,*Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, 1. kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 4, Tarih: 3.3.1962

TANÖR, Bülent, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 2002

TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2003

TOKER, Metin, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991

TOKER ,Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, 2. b., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992

TOKTAMIŞ, Ateş; *Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler*, Der yayınları, İstanbul, 1998

TOPUZ, Hıfzı ,*Bana Atatürk'ü Anlattılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2. bs. 2010

TUNA, Işıl, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Taktir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015

TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999,

TURGUT, Hulisi, *Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar*, Doğan Kitap, İstanbul 2007

TURAN, Ahmet, *Darbe Arası Türkiye*, Resital Yayıncılık, İstanbul, 2002

TURAN ,İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965*, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 2004

UYAR, Hakkı ,*100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, Anka Yayınları, Ankara, 2012

YAVİ, Ersal; *İhtilalci Subaylar Türk Ordusu İçindeki Gizli İhtilal Örgütleri Fotoğraflar, Belgeler, Tanıklar, Anılarla 1905-1962 Dönemi*, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2003

YAZICI, Serap ,*Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997

YÜCEKÖK, Ahmet ,*100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 3. bs.1976

1958'de İnönü, C.H.P. Araştırma Bürosu Yayınları No: 6, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1959

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Adem DOĞAN
Doğum Yeri	KARAKOÇAN
Doğum Tarihi	16/08/1977

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	Orta
Fransızca	Zayıf

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Milli Eğitim Bakanlığı
Görevi /Pozisyonu	Okul Müdür Yardımcısı
Tecrübe /Süresi	19

KATILDIĞI

Kurslar/ Projeler	
-------------------	--

İLETİŞİM

Adres	Cumhuriyet Mah.170.sk.No:64/E, Daire 10, Merkez/ELAZIĞ
-------	---